

FINANS - POLİTİK &

EKONOMİK YORUMLAR

AĞUSTOS 2005 • YIL 42 • SAYI 497 • 6 YTL (6.000.000.-TL.)

www.ekonomikyorumlar.com

Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Gelişmeler

Dr. Belgin AKÇAY

**Reel Euro ve Dolar Kuru Değişimlerinin İhracat - İthalat
Üzerindeki Etkileri: Türkiye Uygulaması**

Dr. Erşan SEVER / Dr. Murat DEMİR

**Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Borç Sorunu ve
İktisadi Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi**
Afşin ŞAHİN

Para Politikası Stratejilerinin Karşılaştırılması İçin Kılavuz

Yrd. Doç. Dr. Tahir BÜYÜKAKIN

Yrd. Doç. Dr. Figen BÜYÜKAKIN

**Türkiye - Almanya Arasındaki Dış Ticarete Kağıt Sektörünün
Durumu ve Endüstri İçi Ticareti Etkileyen Ürün Değişkenleri**

Dr. Fusun YENİLMEZ

Türkiye'de Dar Kapsamlı Para Talebinin Modellenmesi

Yrd. Doç. Dr. Sayım IŞIK / Doç. Dr. Cem KADILAR

**Bilgi Ekonomisinin Gelişiminde Finansal Kurum ve
Politikalarının Önemi "ve Türkiye"**

Yrd. Doç. Dr. Özcan KARAHAN

Sosyo - Ekonomik Yönleri İle Güneydoğu Anadolu Projesi

Doç. Dr. A. Yılmaz GÜNDÜZ

shop&miles. the original

Bedava Uçuş Akımı'nı başlattı.
Sık uçan kesimden büyük ilgi topladı.
Son zamanlarda kampanya ve puanlarla taklit edilmeye çalışıldı.
Hem harcarken, hem uçarken mil kazandırma özelliğiyle 4 yıldır benzersiz.

 Garanti | TÜRK HAVA YOLLARI

Yeni Golf GTI.

En başından beri tutkulu olan erkeklere.

Belki siz de onlardan birisiniz. Şu her zaman yaramaz çocuk olarak kalanlardan... Zamanla bütün özellikleriniz değişti, uslandınız sanılır ama sizi siz yapan şeyler aynı kalır. Tutkularınız hiç değişmez. Tıpkı Golf GTI gibi... 1976'dan bu yana onun tek harfine dokunmadık ama her yeni neslinde sporcu karakterini daha da güçlendirdik, özelliklerini yeniledik. İşte karşınızda yeni Golf GTI: 147 kW (200 hp) FSI turbo motor, 6 ileri manuel vites (ya da çift kavramalı otomatik DSG şanzıman), 17" alüminyum jantlar, 225'lik geniş ebatlı lastikler, arka spoiler, kırmızı renkli fren kaliperleri, kromaj çift egzoz çıkışı, spor koltuklar, alüminyum görünümlü ön pedal takımı, Xenon farlar. Golf GTI 'tutkularından vazgeçmeyen yaramaz çocukları' Volkswagen Yetkili Satıcılarında bekliyor.

Otomobil aşkına

FINANS - POLİTİK & EKONOMİK YORUMLAR

http://www.ekonomikyorumlar.com

e-mail:ekonomikyorumlar@ekonomikyorumlar.com

AĞUSTOS 2005 • YIL: 42 • SAYI: 497 • 6 YTL (6.000.000.-TL.) (KDV DAHİL)

**Ekonomik Mali Yayınlar San. ve Tic. A.Ş. Adına
İmtiyaz Sahibi
DR. NESRİN NAS**

**Genel Yayın Yönetmeni
PROF. DR. EMRE ALKIN**

**Yazı İşleri Müdürü
MUSTAFA BARIŞ**

**Danışma Kurulu Başkanı
ALİ İHSAN KARACAN**

Danışma Kurulu

□Prof. Dr. Asaf Savaş Akat □Dr. Öztin Akgüç □Prof. Dr. Erdoğan Alkin □Prof. Dr. Emre Alkin □Prof. Dr. Mehmet Altan □Tevfik Altınok □Yılmaz Argüden □Beyhan Aslan □Uğur Bayar □Afa Boran □Prof. Dr. Ünal Bozkurt □Yavuz Canevi □Ege Cansen □Dr. Doğan Cansızlar □Bülend Çorapçı □Necdet Durakbaşa □A. Aydın Dünder □Dr. A. Mahfi Eğilmez □Orhan Emirdağ □Gazi Erçel □Dr. Zeynel Abidin Erdem □Meral Gezgin Eriş □Dr. Deniz Göçke □Prof. Dr. Cumhuriyet Ferman □Zeki Gündüz □Prof. Dr. Seyfettin Gürsel □M. Akif Hamzaçebi □Avni Hedili □Erhan İşıl □Prof. Dr. Haluk A. Kabaalioğlu □Ali İhsan Karacan □Kemal Kurdaş □Korhan Kurdoğlu □Adnan Nas □Ergin Neng □Sezai Onaral □Prof. Dr. Suat Oktar □Tuncay Özlühan □Ersin Özince □Ertuğrul İhsan Özol □Prof. Dr. Merih Paya □Adnan Polat □M. Faruk Sabuncu □Oğuz Satıcı □Prof. Dr. Hülya Talu □Prof. Dr. M. Şükrü Tekbaş □Dr. Ali Tekin □Dr. Turgut Telman □Yaman Törüner □Cihan Turper □Pınar Türeñç □Doç. Dr. Ali Ulusoy □Ahmet Yüzbaşıoğlu □Prof. Dr. T. Güngör Uras

Yazı Kurulu

□ Dr. Öztin Akgüç □ Prof. Dr. Erdoğan Alkin □ Prof. Dr. Emre Alkin □ Zeki Gündüz □ Prof. Dr. Seyfettin Gürsel □ Adnan Nas □ Prof. Dr. Merih Paya □ Prof. Dr. T. Güngör Uras □ Doç. Dr. Hakan Üzeltürk

BU SAYIDA

Okurlara Mektup
DR. NESRİN NAS
Sıcaklar Mevsim Normallerinin Üzerinde 3

DR. BELGİN AKÇAY
Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Gelişmeler 6

DR. ERŞAN SEVER
DR. MURAT DEMİR
Reel Euro ve Dolar Kuru Değişimlerinin İhracat - İthalat Üzerindeki Etkileri: Türkiye Uygulaması 15

AFŞİN ŞAHİN
Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Borç Sorunu ve İktisadi Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi 27

YRD. DOÇ. DR. TAHİR BÜYÜKAKIN
YRD. DOÇ. DR. FIGEN BÜYÜKAKIN
Para Politikası Stratejilerinin Karşılaştırılması İçin Kılavuz 40

DR. FÜSUN YENİLMEZ
Türkiye - Almanya Arasındaki Dış Ticarete Kağıt Sektörünün Durumu ve Endüstri İçi Ticareti Etkileyen Ürün Değişkenleri 50

YRD. DOÇ. DR. SAYIM İŞİK
DOÇ. DR. CEM KADILAR
Türkiye'de Dar Kapsamlı Para Talebinin Modellenmesi 63

YRD. DOÇ. DR. ÖZCAN KARAHAN
Bilgi Ekonomisinin Gelişiminde Finansal Kurum ve Politikaların Önemi "ve Türkiye" 72

DOÇ. DR. A. YILMAZ GÜNDÜZ
Sosyo - Ekonomik Yönleri İle GAP Projesi 81

Rakamların Dili
Ekonomik Göstergeler 87

İdare Yeri: Binbirdirek Mah. Suterazisi Sokak. No.6/2; 34400 Sultanahmet - İSTANBUL ☎ Tel: (0212) 518 17 32 - 516 11 45 ☎ Faks: (0212) 518 66 43 ☎ http://www.ekonomikyorumlar.com ☎ e-mail:ekonomikyorumlar@ekonomikyorumlar.com ☎ Yayının Süresi: Aylık - Yerel Süreli - ☎ Yayın Türü: İktisadi ve Politik ☎ Baskı ve Cilt: Kurtiş Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti., Maltepe Mah. Litros Yolu. Fatih Sanayi Sitesi. No.12/74 Topkapı - İSTANBUL, Tel: (0212) 613 68 94 ☎ Baskı Tarihi: 5 Ağustos 2005 ☎ Genel Dağıtım: Dünya Süper Dağıtım ☎ Açıklama: Dergideki yazılar kaynak göstermek koşuluyla alınabilir. Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler, yazarlarına aittir. Yayınlanacak yazılar hakem denetiminden geçer. Yayınlamak amacıyla gönderilen yazıların iki nüsha olarak (mümkünse bilgisayar disketi ve bir resim ile birlikte) ulaştırılmasını rica ederiz. ☎ 2005 Yılı Abone Bedeli (KDV Dahil): 72 YTL (72.000.000.-TL.) ☎ Öğrencilere: 50 YTL (50.000.000.-TL.) ☎ Banka Hesap Numaraları (İstanbul): Akbank Nuruosmaniye Şubesi Hesap No: 35875-4, Garanti Bankası Nuruosmaniye Şubesi Hesap No: 6299897, İş Bankası Çağaloğlu Şubesi Hesap No: 530979, Yapı Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi Hesap No: 1035572-7

Dergiden

OKURLARA MEKTUP

Sıcaklar Mevsim Normallerinin Üzerinde...

Sevgili Okurlar,

Yaz mevsiminin her anlamda en sıcak günlerini yaşıyoruz.

Önceki yıllarda, hatta Cumhuriyet tarihinin en derin ekonomik krizini yaşadığımız 2001 yılında dahi yaz ayları genellikle hem ekonomide hem de siyasette tansiyonun düştüğü aylar iken, bu yaz piyasalarda da, siyasette de tansiyon bir hayli yüksek ve öyle görünüyor ki, sıcaklar Ekim ayına kadar daha da artacak.

En sıcak tartışma AB ile müzakerelere başlama çerçevesinde yaşanacak. Eylül ayındaki AB zirvesi Türkiye ile müzakerelere başlanması konusunda hararetli tartışmalara sahne olacak. Blair ve Schröder'in desteğine rağmen müzakere çerçeve belgesinde bazı tatsız sürprizler olabilir.

Bu arada, Türkiye 3 Ekim'de müzakerelerin başlayabilmesi için ön koşul olan ek protokolü imzaladı. Bu imza ve Türkiye'nin bunun Güney Kıbrıs'ı tanıma anlamına gelmediğini içeren deklarasyonu hem içerde hem de AB çevrelerinde yoğun bir tartışmayı başlattı.

Bu deklarasyon iç kamuoyunu tatmin etmediği gibi, Türkiye'yi AB içinde görmek istemeyenlerin dört elle sarıldığı bir bahane oldu. Avusturya ve Hollanda'nın tutumu zaten biliniyordu. Ancak AB anayasasının reddedilmesinin nedenini başka yerlerde arama eğilimi son zamanlarda iyice belirginleşen Chirac'ın ve onun başbakanı Villepin'in, Papadopoulos'u bile şaşkırtan çıkışı açıkçası pek beklenmiyordu.

Aslında Fransa yönetiminin bu çıkışı pek sürpriz sayılmaz. Çünkü Chirac ve adamları referandum sonucunu güvensizlik oyu olarak almak istemiyorlar. Bu sonuca kendi yönetim başarısızlıklarının ve Fransa halkının güvenini yitirmelerinin neden olduğunu itiraf etmek ve bununla yüzleşmek yerine sorunu Türkiye'nin üyelik sürecine aktararak işin içinden sıyrılmak istiyorlar. Chirac ve Villepin, aynı zamanda Sarkozy'nin elinden Türkiye kozunu almak için Sarkozy'den de daha ileride bir Türkiye karşıtlığının bayraktarlığını yapıyorlar.

Şu anda AB'de dönem başkanı olan İngiltere'nin en iddialı hedefi Türkiye ile müzakerelere başlanmasını sağlamak. Bu nedenle Türkiye meselesi Fransa liderliği için İngiltere'den ve hem 16-17 Haziran AB bütçe görüşmelerinde hem de 2012 olimpiyatlarının Londra'ya gitmesiyle Fransa'nın iki kez bileğini büken Blair'den intikam almanın önemli bir aracı oldu. Dolayısıyla son zamanlarda Blair ve İngiltere karşısında sürekli kaybeden Fransa yönetiminin sonuna kadar bu kozu kullanması sürpriz olmayacaktır.

Öte yandan İngiltere'nin ve Blair'in işinin kolay olmayacağı da açık. 7 Temmuz'da Londra'da yaşanan terör faciası Blair'i İngiliz kamuoyunda zorlamaya başlamıştır. 7 Temmuz saldırısı maalessif 11 Eylül saldırısından farklı olarak, batı kamuoylarını çok kültürlülüğe karşı çıkan ve Müslümanları batı toplumlarında hızla öteki olmaya iten bir süreci tetiklemiştir. Bu nedenle Türki-

ye'nin işi her zamankinden daha da zordur. Bununla birlikte Türkiye, dünyayı yakıp kavuran bu teröre bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da büyük bir kararlılıkla ve hiç bir mazeret bulmaya çalışmaksızın karşı çıkışını sürdürür ve özgürlükleri asıl sınırlamaları istisna kılacak yapısal reformları hayata geçirirse bu zorlukları aşar. Türkiye bunu başarır, bu sadece Türkiye'nin AB ve çağdaş dünya içinde yerini sağlamlaştırarak kalmayacak, aynı zamanda dünya barışına da büyük katkı sağlayacaktır.

AKP hükümetine gelince, bu süreçte çok zor bir dönemecin daha alınmasını sağlayacak siyasi riski büyük ama Türkiye'nin önünü açacak tarihi bir karar vermiştir. Ancak bundan sonra işimiz hiç de kolay değildir. İngiltere dönem başkanlığında büyük ihtimalle müzakereler açılacak ve tarama süreci tamamlanacaktır. Asıl müzakereler öyle görünüyor ki, Avusturya'nın dönem başkanlığına sarkacaktır. AB, Avusturya dönem başkanlığı sırasında asıl müzakerelere, bizi çok zorlayacak, örneğin gümrük birliğinin hizmetler ve tarımı da kapsayacak biçimde genişletilmesi gibi başlıklarla başlatılmasını isteyebilir. Bu nedenle bundan sonrası için muhtemel riskleri iyi hesaplamalı ve soğukkanlılığımızı muhafaza etmeliyiz. Beklentimiz, bugüne kadar AB sürecinde çok zor kararları verme iradesini sergileyen hükümetin aynı kararlılığı ve serinkanlılığı muhafaza etmesi ve kamuoyunu bu zorlu sürece hazırlayacak bir iletişim stratejisini devreye sokmasıdır.

AB ile tartışmaların hararetinin arttığı bugünlerde bir başka hararetli tartışmanın da işaretleri belirmeye başladı ne yazık ki. O da Irak'ta Anayasa tartışmaları çerçevesinde yaşanan gelişmeler ve Kuzey Irak'ta konuşlanan ve yeniden terör eylemlerine başlayan ve nedense ABD'nin klasik diplomatik kınama dışında pek de bir şey yapmayı düşünmediği PKK konusu.

PKK terörü yeniden tirmanırken, ABD'nin sessizliğini ısrarla sürdürmesi ve Kerkük'te artık Amerikan basınının dahi eleştirmeye başladığı kürtlerin Arap ve Türkmenleri Kerkük'ü terke zorlayan uygulamaları Türkiye'yi derinden yaralıyor.

Özellikle PKK bayrağını Kerkük'te dalgalanırken gösteren resmin Türk insanı üzerinde travmatik etki yaratması kaçınılmazdır.

Türkiye'nin itirazlarına "muhababınız Irak Hükümeti'dir" cevabı veren ABD'nin Türkiye'yi Orta Doğu'da yakın bir müttefik olarak görmediği son derece açık. Ayrıca Irak'ta Şii ve Sünniler ile uğraşırken, kürtleri katıyen karşısına almak istemediği de açık. Ancak ABD'nin bu politikası AKP hükümetini giderek hem zor bir duruma düşürüyor ve açmaza itiyor.

Öte yandan M. Ali Birand'ın belirttiği gibi artık niteliği, niceliği ve algılanışı değişmiş bir kürt sorunuyla karşı karşıya olduğumuz da bir gerçek. Artık Kuzey Irak arka bahçemiz değil ve bu nedenle 80'li, 90'lı yıllardaki yöntemlerle mücadele edemeyiz. Kuzey Irak'ta, bağımsızlığını ilan edebilmek için koşulları müsait olmasını bekleyen, zenginleşen bir Kürt devleti var. Barzani ve Talabani artık çatışmıyorlar, çıkarları uyuşturduğundan dolayı güç birliği içindeler. Bu güç birliği hal-kasına ne yazık ki, PKK da eklendi. Üstelik Irak'ta kürtler kendi kaderlerini tayin etmek için referandum hakkı kazandılar. Kısaca kürt meselesine artık eskisi gibi yaklaşmamız pek mümkün değil.

Ekonomiye gelince, enflasyon cephesinde işler iyi gidiyor. Temmuz ayında fiyatlar TÜFE'de % 0.57 gerileyerek yıllık % 7.82, ÜFE'de de % 0.74 düşerek yıllık % 4.26 oldu. Bunda mevsimsel nedenler, kura daha duyarlı olan yeni endeks ve kuşkusuz yavaşlayan talep etkili oldu. Nedenler ne olursa olsun Türkiye enflasyonla mücadelede gerçekten başarılı bir performans ortaya koyuyor. Sıkı para ve maliye politikaları nihayet meyvesini verdi. Umarız hükümet bu konuda kararlı duruşunu devam ettirir.

Ekonomide olumsuz haber dış ticaret sektöründen geldi. Dış ticaret açığı yılın ilk yarısında 20 milyar dolara ulaştı. İç talep artış hızındaki yavaşlamaya rağmen, bu yıl da ithalat ihracattan daha hızlı artmaya devam ediyor. Kur tartışması yeniden alevlendi. Ne var ki, ülkeye döviz girişi

halen çok yüksek. Bu nedenle kur artışı beklemek pek gerçekçi değil. Maalesef Türkiye düşük enflasyonla yaşamakta zorlanıyor. Ancak bunda hükümetin başta sosyal güvenlik reformu, vergi reformu ve enerji piyasasının serbestleştirilmesi gibi maliyetleri düşürecek yapısal reformları gerçekleştirememesinin rolü büyük. Siyasi gerilimin, hem AB hem de Kuzey Irak'taki gelişmeler nedeniyle tırandığı bir dönemde bu reformları yapmak çok da kolay görünmüyor. Öte yandan bu reformlar yapılmadığı takdirde hem IMF ile ilişkiler zora girecek hem de Türkiye'nin risk algılaması yükselecektir. Bu da şimdilik sorun gibi görünmeyen cari açığın birden bire çok büyük bir soruna dönüşmesi anlamına gelir.

Çünkü dış ticaret açığı cari açığı da tetikleyecektir. Kaldı ki, petrol fiyatları 60 doları aştı. Dünya ekonomisinden pek de iyi sinyaller gelmiyor. Çin ve ABD ekonomisi dünyayı kaygılandırmaya devam ediyor. Avrupa'da da işlerin iyi olduğu söylenemez. Almanya, Fransa ve İtalya zaten zor. Ama İngiltere ekonomisinden de yavaşlama sinyalleri gelmeye başladı. Terör ve değişen güvenlik algısı da dünya ekonomisini olumsuz etkileyecektir.

Bu koşullar altında dış ticaret rakamlarımıza bakarsak son on iki ayda dış ticaret açığının millî gelirimizin % 10'unu aşarak 39 milyar dolara dayandığını görürüz. Bu nedenle dış ticaret rakamları ve bilhassa ihracat artış hızının yavaşlaması üzerinde durulması gereken önemli bir sorundur. Zaten ithalat artış hızı da ihracata bağlı. Çünkü Türk sanayinin montajcı yapısı bunu zorunlu kılıyor. Bu yapının değişmesi için teknoloji üretimini hedefleyen uzun vadeli politikaların uygulamaya konması, eğitimden araştırma-geliştirme yatırımların kadar tüm zihniyetimizin ve önceliklerimizimizin değişmesi gerekiyor.

İthalat rakamları da bize bunu söylüyor. Bu yılın ilk altı ayında ithalatın % 72'si ara mallar, % 17'si yatırım malları ve % 11'i de tüketim malları olmuş. Altı aylık dönemde ara malları ithalatı 39.4 milyar dolar olurken, toplam ihracat 35 milyar dolar kadarmış. Son on iki ayda ise, ara malları ithalatı 73.6 milyar dolar, toplam ihracat 66.8 milyar dolar olmuş. Yani ithalat artışı ara mallar ithalatından kaynaklanıyor ve ne yazık ki toplam ihracatımız bunu karşılayamıyor. Böyle bir manzara da ithalat artışını ancak üretimi kısarak yavaşlatabilirsiniz. Bu da işsizlik anlamına gelir. Zaten işsizlik en büyük sorunumuz. İstihdam yaratmayan büyüme tartışmalarıyla daha fazla oylanmak istemiyorsak bu kısır döngüden çıkmanın bilinen tek yolu ekonominin yapısal değişimini zorlayacak politikaları hayata geçirmek ve suni gündemler etrafında gereksiz gerginlikler yaratmamaktır.

Mevcut ekonomik yapı ve hızlanan ve nitelik değiştiren globalleşme, toplumda kutuplaşmayı arttıran tartışmalara da, yabancı sermaye düşmanlığına da, siyasi gerginliğe de, hükümetin olaylara yön vermek yerine seyirci olmasına da, değişen paradigmalardan gözden kaçırılmasına da izin vermez. Bedeli çok ağır olur.

Gelecek sayıda buluşmak dileğiyle..

Saygılarımla,

Dr. Nesrin NAS

Finans–Politik & Ekonomik Yorumlar

İnceleme

DR. BELGİN AKÇAY

Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Ekonomi ve Maliye Bölümü

Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Gelişmeler

GİRİŞ

Son yıllarda içinde bulunduğumuz dünyada meydana gelen teknolojik, sosyal ve kültürel gelişmeler, ülkeler arasındaki ekonomik farklılıkları azaltırken, ulaşım ve iletişim alanındaki gelişmeler, mal, hizmet, sermaye ve bilginin dolaşımını daha kolay, hızlı ve ucuz hale getirmiş ve uluslararası ticareti ve sermaye hareketlerini sınırlayan, hatta yasaklayan düzenlemelerin gevşetilmesi, büyük ölçüde ortadan kalkması sonucunu yaratmıştır.

Ülke ekonomilerinin giderek birbirine bağımlı olduğu dünyada, bugün kurulmak istenen düzen, bilgi ekonomisi çağının düzeni olup, esas itibarıyla küreselleşme dediğimiz olgunun yarattığı olaylarla ilgili düzendir. Bu gelişmelerin ışığı altında son 30 yılda dünya nüfusu, 3,7 milyar kişiden 6,4 milyara yükselerek % 70 oranında çoğalırken, dünya üretimi artan nüfustan çok daha fazla % 175 oranında artmıştır. Artan üretimin, çağlar boyunca olduğu gibi adil dağılımı söz konusu olmamıştır. Ancak bu gelişmeleri iyi gözleyip, fırsatlardan faydalanan ülkeler refahlarını artırma, az gelişmiş ülkeler grubundan gelişmiş ülkeler grubuna girme başarısını göstermiştir (Tayvan, G. Kore örneklerinde olduğu gibi)⁽¹⁾.

Bu çalışmada, 2004 yılında Dünya ekonomisinde ve Türkiye ekonomisindeki gelişmeler değerlendirilerek 2005 yılına ilişkin beklentiler tartışılacaktır.

A- Dünya Ekonomisinde Gelişmeler

IMF'nin 2004 yılı verilerine göre, gelişmiş ülke⁽²⁾ kapsamında yer alan ve dünya nüfusunun % 15,3'üne sahip olan 29 ülke dünya toplam üretiminin yarısından fazlasını (% 54,6'sını) sağlamaktadır (Bu oranın % 20,9'u ABD, % 15,3'ü AB (12) ve % 6'sı Japonya'ya ait) ve bu ülkelerin dünya mal ve hizmet ihracatında payları % 71,8'dir (Tablo 1). Dünya nüfusunun % 84,7'sini oluşturan yükselen ve gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan 146 ülkenin dünya üretiminde payları % 45,4 iken dünya mal ve hizmet ihracatında payları ise, gelişmiş ülkelerin dünya ihracat hacminde sahip oldukları payın yarısından daha azdır (% 28,1) (IMF, 2005;193).

Büyüme

2003 yılının ikinci yarısından itibaren dünya ekonomisinde artan büyüme, 2004 yılında da devam etmiş ve % 5,1 ile son 20 yılın en yüksek büyüme düzeyine ulaşarak, piyasa fiyatları ile 40,6 trilyon ABD doları ve satın alma gücü paritesine göre 55,7 trilyon ABD doları değerinde üretim gerçekleştirilmiştir (Tablo 2). Böylece, on yıl öncesine göre, iki kat daha fazla üretim düzeyine ulaşılmıştır.

Bu büyüme düzeyi bölgeler arasında çok fazla dengeli ortaya çıkmamıştır. ABD'de beklentilerin üzerinde bir büyüme düzeyi (% 3,4) yakalanırken, çoğu gelişmekte olan eko-

Tablo 1: Dünya Üretimi ve İhracatı (2004 Yılı Sonu İtibariyle)

	Ülke Sayısı	GSYİH (%) Pay	Mal ve Hizmet İhracatı (%) Pay	Nüfus (%) Pay
Gelişmiş Ülkeler	29	54,6	71,8	15,3
ABD		29,9	10,4	4,7
AB-12		15,3	31,1	4,9
Japonya		6,9	5,7	2
Gelişmekte Olan Ülkeler	146	45,4	28,2	84,7
Dünya Toplam	175	100	100	100

Kaynak: IMF, 2005(a);193, Tablo:A'dan hazırlanmıştır.

nomilerde ve daraltıcı önlemlere rağmen Çin'de büyüme düzeyi dünya ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir. 2004 yılında Çin'de büyüme oranı % 9.5, Hindistan'da % 7.3 ve diğer gelişmekte olan ülkeler ortalaması % 7.2'dir. Japonya ve Avrupa Birliği'nin Euro alanında ise, büyüme 2003 yılına göre hız kazanırken dünya ortalamasının altında kalmıştır (Japonya'da %2.6, Euro alanında % 1.7) (Tablo:2).

Dünya ekonomisinin söz konusu yüksek büyüme düzeyine ulaşmasında Çin, ABD ve diğer Asya ülkelerinin önemli katkısı olmuştur. ABD ve Çin, global büyümenin yarısını sağlamışlardır. ABD'de uygulanan gevşek para politikaları ve bunun tüketim harcamalarını artırıcı etkisi ile beklentilerin üzerinde bir büyümeye ulaşılmışken, Çin artan yatırım düzeyi ile bu katkıyı yapmıştır. 2004 yılında, reel sabit sermaye yatırımları/GSYİH oranı % 35 gerçekleştiren Çin, son 3 yıldır dünya ekonomik büyümesinin reel satın alma gücü paritesine göre yaklaşık 1/3'ünü sağlamıştır (The Economist, 2004; 13).

Enflasyon

2004 yılında dünya ekonomisinde artan canlanma yaşanırken, enflasyon düzeyinde ve enflasyonist baskılarda artış görülmüştür. Gelişmiş ülkelerde tüketici fiyatları, 2003 yılına göre daha fazla artarken (ortalama % 2), gelişmekte olan ülkelerde önceki yıla göre enflasyonda gerileme gözlenmiştir (% 5,7). Ancak, gelişmekte olan ülkelerde genel fiyat düzeyinin artış hızındaki gerilemeye rağmen, bu oran gelişmiş ülkeler ortalamasının yaklaşık üç katıdır. 2004 yılında temel ürün fiyatları ABD Doları cinsinden % 27 artmıştır. Hızlı

büyüme, artan talep, artan ürün fiyatları ve artan petrol fiyatları gibi arz yönlü faktörler, dünya genelinde fiyatlarda artışa neden olmuştur.

Dış Ticaret Hacmi

2003 yılında % 4,9 büyüyen dünya ticaret hacmi, 2004 yılında % 9,9 büyüyerek ikiye katlanmıştır. Dünya genelinde ithalat hacmi gelişmiş ülkelerde % 8,5 büyürken, gelişmekte olan ülkelerde daha hızlı büyümüştür (% 15,5). Aynı durum ihracat hacmi için de söz konusudur. 2004 yılında, ihracat hacminin büyümesi gelişmiş ülkeler için % 8,1 iken gelişmekte olan ülkelerde % 13,8 gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin ithalat hacmi de önceki yıldan iki kat daha fazla büyümüş, ihracatın büyüme hızı ithalat hacmindeki büyüme hızının gerisinde kalmıştır (Tablo 2).

Cari İşlemler Hesabı

Ülkelerin dış ekonomik ilişkilerinde önemli olan ve sermaye ve rezerv hareketlerini etkileyen cari işlemler hesabında, 2004 yılında, dünya genelinde dengesizlikler artmıştır. Bu dengesizlik, bazı ülkelerde fazla şeklinde bazı ülkelerde açık şeklinde ortaya çıkmıştır. Ortalama olarak gelişmiş ülkelerde cari açık/GSYİH rasyosu önceki yıllara göre artarak ortalama -% 1'e yükselirken cari açık 36,327 milyar ABD doları olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde ise, bu rasyo, % 7,9 olurken, cari fazla 246,6 milyar ABD doları gerçekleşmiştir. Japonya (% 3,7), Euro alanı (% 0,4) ve gelişmekte olan Asya ülkeleri (% 7,1) cari işlemler fazlası verirken, ABD ekonomisi rekor açık vermiştir. 2004 yılında, ABD dolarındaki değer kaybının⁽³⁾ ve petrol fiyatlarındaki artı-

Tablo 2: Dünya - Makro Ekonomik Göstergeler

	2000	2001	2002	2003	2004	2005 (*)
ÜRETİM (Dünya- Milyar ABD Doları)						
Piyasa Fiyatları	31.455	31.195	32.410	36.327	40.671	44.168
Satın Alma Gücü Paritesi	44.729	46.866	49.015	51.824	55.655	59.560
ÜRETİM (GSYİH-%)						
Dünya	4,6	2,5	3,0	4,0	5,1	4,3
Gelişmiş Ülkeler	3,8	1,2	1,6	2	3,4	2,6
Gelişmekte Olan Ülkeler	5,8	4,2	4,7	6,4	7,2	6,3
İŞSİZLİK (%)						
Gelişmiş Ülkeler	5,8	5,9	6,4	6,6	6,3	6,1
AB-Euro Alanı	8,2	7,8	8,2	8,7	8,8	8,7
ENFLASYON (%)						
Gelişmiş Ülkeler	2,2	2,1	1,5	1,8	2	2
Gelişmekte Olan Ülkeler	7,1	6,7	6	6	5,7	5,5
KAMU MALİ DENGE (GSYİH'nin Yüzdesi)						
Gelişmiş Ülkeler	-	-1,5	-3,4	-3,9	-3,5	-3,5
Gelişmekte Olan Ülkeler	-2,9	-3,3	-3,6	-3	-1,9	-1,6
TİCARET HACMİ (Yıllık % Değişim)						
Dünya Ticaret Hacmi	12,4	0,2	3,3	4,9	9,9	7,4
İHRACAT HACMİ						
Gelişmiş Ülkeler	11,7	-0,7	2,2	2,8	8,1	5,9
Gelişmekte Olan Ülkeler	14,4	3,4	6,7	10,7	13,8	9,9
İTHALAT HACMİ						
Gelişmiş Ülkeler	11,7	-0,8	2,6	3,6	8,5	6,5
Gelişmekte Olan Ülkeler	15,2	3,4	6,1	8,9	15,5	12
CARİ İŞLEMLER HESABI						
Milyar ABD Doları						
Gelişmiş Ülkeler	-250,9	-201,6	-218,1	-231,9	-327,8	-381,0
Gelişmekte Olan Ülkeler	88,2	40,8	85,0	149,1	246,6	303,4
SERMAYE HAREKETLERİ						
(Gelişmekte olan ülkelere-Milyar ABD Doları)						
Doğrudan yatırımlar (özel-net)	156,3	177,2	153,5	141,7	167,3	199,8
Portföy yatırımları (özel-net)	-9,5	-49,4	-38	10,7	52,7	30,5
Yıllık % değişim						
Doğrudan yatırımlar (özel-net)	-1,2	13,4	-13,4	-7,7	18,1	19,4
Portföy yatırımları (özel-net)	-203,3	420,0	-23,1	-128,2	392,5	-42,1

Kaynak: IMF, 2005(a);201-252'de yer alan tablolardan faydalanılarak hazırlanmıştır.

(*)Tahmin

şın etkisiyle, ABD'nin cari açığının GSYİH'ya oranı % 5,7'ye ulaşmıştır (669,9 milyar ABD doları). Bu açık, Asya ülkelerinin, petrol üreticisi olan Ortadoğu ülkelerinin ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin verdikleri cari işlemler fazlası ile karşılanmıştır.

Global büyümeye rağmen petrol fiyatları 2004 yılında yüksek ve dalgalı seyir izlemiştir. Petrol talebindeki yüksek artış, OPEC ülkelerinin üretim planlarındaki belirsizlikler, diğer petrol üreticisi ülkelerinin arzlarını düşürmeleri, petrolün varilinin ortalama yıl için-

de 50 ABD Dolarının üzerinde seyretmesine neden olmuştur. Bu etkenlerden dolayı, yedek kapasitenin son aylarda azlığının spekülatif girişimleri ve hızlı fiyat yükselişlerine sebep olması da eklenince, yüksek ve dalgalı petrol fiyatları 2004 yılına damgasını vurmuştur (The Economist, 2005(a); 7-11).

İşsizlik

Dünyada 1997 yılından itibaren yükselme trendine giren işsizlik düzeyi 2000 yılında azda olsa gerilemişse de (% 5,8), 2001 yılından itibaren tekrar artış trendine girerek 2003 yılında % 6,6 olmuştur. 2004 yılında ekonomik canlanma ile işsizlik azalmış ve bu düşme trendinin 2005 yılında devam edeceği beklenmektedir. Avrupa Birliği'nin Euro alanında ise, dünya ortalamasının üzerinde olan işsizlik trendi, 2004 yılında da devam ederek % 8,8 olmuştur. Mayıs 2004'de Avrupa Birliği'ne yeni üye olan ülkelerin büyük kısmında işsizlik düzeyinin yüksek olduğu dikkate alınır, genişleyen AB'nin işsizlik ortalaması daha da yüksektir (% 8,9). Bu durum, AB'nin ekonomik sorunlarının başında işsizliğin geldiğini ve IMF'nin 2005 tahminleri bu sorunun devam edeceğini göstermektedir.

Sermaye Hareketleri

2004 yılında dünyada gelişmekte olan ülkelere giden toplam sermaye (net) önceki yıla göre artış trendini sürdürmüştür. Sermayenin büyük kısmı doğrudan yatırım olarak gelişmekte olan ülkelere gitmiştir. Önceki yıla göre en büyük artış portföy yatırımlarında olmuştur. 2003 yılına göre, doğrudan yatırımlar % 18 artarak 167,3 milyar Dolara ulaşırken, portföy yatırımları yaklaşık dört kat artarak 52,7 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. 1997 yılını takip eden yıllarda, yaşanan küresel krizin etkisiyle büyük ölçüde azalan portföy yatırımları, 2003 yılında yükseliş trendine girmiş, 2004 yılında ise, rekor düzeyde artış göstermiştir. 2002 yılından itibaren azalan seyir izleyen doğrudan yatırımlar, 2004 yılında artış trendine girmiştir.

Görüldüğü gibi 2004 yılında petrol fiyatlarında görülen yüksek oranda artışlara, artan ürün fiyatları ve 2004 yılının ikinci çeyreğinde ABD ve Japonya gibi dünyanın önde gelen

ekonomilerine sahip ülkelerde gözlenen büyümedeki yavaşlamaya ve gelişmiş ülkelerde 2003 yılı ortalarından itibaren yükselişe geçen enflasyona rağmen son 30 yılın en yüksek büyümesini gösteren dünya ekonomisinde, 2004 yılında firma kârlılıklarının artması, hisse senedi fiyatlarının ve konut fiyatlarının yükselmesi servet artırıcı etki yapmıştır.

B- 2005 Yılında Dünya Ekonomisine İlişkin Beklentiler

IMF tahminlerine göre, Dünya GSYİH'sının büyüme hızının 2005 yılında, 2004 yılına göre yavaşlayarak % 4,3 oranında gerçekleşmesi beklenmektedir. Gelişmiş ülkelerde büyümenin ortalama % 2,6 düzeyinde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. ABD'de güçlü iç taleple desteklenerek dünya ortalamasının üzerinde büyüme gerçekleşeceği (% 3,6) ve diğer gelişmiş ülkelerin büyük kısmında 2004 yılına göre daha yavaş büyüme gerçekleşeceği öngörülmektedir (Örneğin; Euro alanda % 1,6). Gelişmekte olan ekonomilerde ise, tahminler büyümenin yavaşlayarak devam edeceği ve gelişmekte olan ülkelerin dünya ortalamasının üzerinde büyüyeceği yönündedir (% 6,3). Çin ve Hindistan'da ise, önceki yıllarda olduğu gibi güçlü büyümenin devam ederek, dünya ortalamasının üzerinde büyüyecekleri öngörülmektedir (sırasıyla % 8,5 ve % 6,7) (Tablo 2).

IMF tahminlerine göre, 2005 yılında finansal piyasalarda önemli ölçüde daralma mümkün olabilir. ABD'de uzun vadeli faiz oranlarında ani yükseliş, eğer enflasyonist beklentileri artırır veya ABD menkul kıymetlerine yabancı talebi azalır, yurtiçi talep olumsuz etkilenecektir. Daha yüksek ABD faiz oranlarının, başka diğer ülkelerde daha yüksek uzun vadeli faiz oranlarına neden olması, konut piyasalarında eşanlı daralma yaratabilecektir. Yine ABD cari açık düzeyi, 2004 yılındaki rekor düzeyini muhafaza ederse, ABD dolarındaki değer kaybının önlenemeyeceği öngörülmektedir.

Petrol fiyatlarının 2005 yılında yaklaşık varil başına 6 dolar artacağı tahmin edilmektedir. Geçmişte yapılan hesaplamalarda, varil başına 5 dolarlık bir artışın, dünya büyümesini % 0,3 oranında olumsuz etkileyeceği bu-

lunmuştu. Ancak 2004 yılında petrol fiyatlarındaki artışın etkisi, daha yüksek fiyatlar kısmen güçlü büyümenin ve kısmen de uygulanan kredibilitesi yüksek para politikaları sonucunda petrol fiyatlarındaki artışın olumsuz etkisi korkulan düzeyin altında kalmıştır. Ancak ileride ani yükselen petrol fiyatları, özellikle piyasada güveni veya enflasyonist beklentileri olumsuz etkilerse, fiyat yükselişleri önemli düzeyde olabilir. Yine, uzun dönemde arz cephesinde oluşacak negatif etkiler daha büyük tehlike yaratabilir. Daha yüksek petrol fiyatları gelişmiş ülkeler üzerinde daha az, yüksek borç düzeyine sahip gelişmekte olan ülkelerin bazılarında ve pek çok fakir ülkede risk yaratabilir.

2004 yılında, global dengesizlikler derinleşmiştir ve IMF tahminlerine göre yakın gelecekte de dengesizliklerin giderilmesinde fazla bir ilerleme sağlanamayacağı öngörülmektedir. Devam eden finansal küreselleşme ile bugüne kadar görece olarak kolaylıkla finanse edilen ABD dış açığının ve ABD aktiflerine sınırsız bir talebin olmamasının artan risk yaratabileceği öngörülmektedir. Matematiksel olarak, global dengesizliklerde gerilemenin ortaya çıkması ancak, yurt içi talebin ABD GSYİH'nda daha yavaş büyüme ve fazla veren diğer ülkelerde GSYİH'nın daha da fazla artması ile mümkün olabilir.

2005 yılında dünya ticaret hacminin ortalama büyüme hızının önceki yıldan daha düşük düzeyde kalacağı (% 7,4) öngörülmektedir (gelişmiş ülke ithalatının % 6,5, gelişmekte olan ülkelerin ithalat hacminin % 12 artacağı, ihracat hacminin gelişmiş ülkelerde % 5,9, diğer ülkelerde % 9,9 büyüyeceği tahmin edilmektedir).

Enflasyonun düzeyinin, gelişmiş ülkelerde önceki yıldaki artış düzeyini sürdürüleceği (% 2), gelişmekte olan ekonomilerde ise, az da olsa gerileceği (% 5,5) tahmin edilmektedir. Dünya tasarrufunun 2005 yılında artmaya devam edeceği ve dünya yatırım düzeyinin de aynı yönde trend izleyeceği tahmin edilirken (tasarruflar/GSYİH rasyosu % 25,4 ve yatırımlar/GSYİH rasyosu % 25,2), gelişmekte olan ekonomilerde tasarruf ve yatırım artışının gelişmiş ekonomilerin çok üzerinde ger-

çekleşeceği beklenmektedir (gelişmekte olan ülkelerde tasarruf düzeyi ortalama % 32,6 ve yatırım düzeyi % 30,2).

Uluslararası sermaye hareketlerinde, 2004 yılında olduğu gibi artış trendinin 2005 yılında da devam edeceği, gelişmekte olan ülkelere giden sermayede doğrudan yatırımların payı artarken portföy yatırımlarının azalacağı tahmin edilmektedir. Nitekim, gelişmekte olan ülkelere yapılan doğrudan yatırımların artarak 199,8 milyar ABD Dolarına ulaşacağı, portföy yatırımlarının ise 2004 yılına göre % 42 oranında azalarak 30,5 milyar ABD Dolarına gerileyeceği öngörülmektedir.

C- Türkiye Ekonomisinde 2004 Yılında Gelişmeler

Türkiye ekonomisini derinden etkileyen, üst üste yaşanan iki krizden sonra, 15 Nisan 2001'de açıklanan "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ile genel amaca yönelik beş hedef belirlenmişti. Bu hedefler; 1999 Para programı ile uygulamaya giren ve döviz kuru rejiminin terk edilmesiyle ortaya çıkan güven bunalımını ve istikrarsızlığı süratle gidermek; iktisadi etkinliği sağlayacak yapısal reformları gerçekleştirmek; makro ekonomik politikaları enflasyonla mücadelede etkin bir şekilde kullanmak; sürdürülebilir büyüme ortamını yaratmak ve kişiler ve bölgeler arasındaki gelir dağılımı bozukluklarını gidermekti. 2004 yılı Programında da 2003 yılı programında olduğu gibi, söz konusu programın hedeflerine bağlılık devam etmiştir.

Türkiye ekonomisinde son 3 yıldır sürdürülen mali disiplin ve enflasyonu düşürmeye yönelik ekonomik politikaların da sonucu olarak 2003 yılında sağlanan olumlu gelişmeler 2004 yılında da devam etmiştir. Ekonominin büyüme hızı hedeflenenin üzerinde gerçekleşmiştir (GSMH olarak % 9,9, GSYİH olarak % 8). Bu oran, dünya büyüme ortalamasının da üzerindedir. Son 25 yıldır iki haneli yüksek düzeyde seyir eden enflasyonun 2002 yılında başlayan düşüş trendi, 2004 yılında da devam ederek tek haneli rakama düşmüştür (TÜFE % 9,3) (Tablo 3).

Uzun yıllardır düşürülemeyen fiyat artış hızının düşürülmesinde yine Program hedefinin

Tablo 3: 2004 Yılında Türkiye'de Temel Göstergeler

	2004		2005
	Hedef	Gerçekleşme	(*)
Ekonomik Büyüme-GSMH (%)	5	9,9	5
Ekonomik Büyüme-GSMH (%)	5	8,8	5
GSMH (Milyar ABD Doları)	261,7	293,3	298,4
Kişi Başına MG (ABD Doları)	3.645	4.112	4.128
TEFE (*) (%)	12	13,8	8
TÜFE (*) (%)	12	9,3	8
Konsolide Bütçe Gelirleri (Katrilyon TL)	114,5	100,3	119,4
Konsolide Bütçe Giderleri (Katrilyon TL)	160,9	140,5	149,8
Bütçe Açığı (Katrilyon TL)	46,4	-40,2	-30,4
Faiz Dışı Fazla/GSMH (%)	6,5	6,5	6,5
İhracat (FOB) (Milyar ABD Doları)	51,5	63	71
İthalat (CIF) (Milyar ABD Doları)	73,5	97,3	104
Dış Ticaret Açığı (Milyar ABD Doları)	-22,5	-33,5	33
Cari İşlemler Açığı (Milyar ABD Doları)	-5,2	-15,5	-11,1
Cari İşlemler Açığı/GSMH	-2	-5,1	-3,7

(*) Program

Kaynak:-DPT, (2005), Temel Ekonomik Göstergeler, Mart. www.dpt.gov.tr

- DPT, (2005), 2005 Yılı Programı. www.dpt.gov.tr

üzerinde başarı sağlanmıştır (Program hedefi TEFE ve TÜFE'de %12 idi). 2002 yılında başlayan enflasyon hızının gerilemesinde sağlanan başarı, kamu kesiminin enflasyon hedefiyle büyük ölçüde uyumlu fiyatlama politikası izlemesi ve enflasyon hedefine yönelik uygulanan para politikaları ve mali disipline verilen önem, başta gelen etken olmuştur. Ayrıca, TL'nin yabancı paralar karşısında değer kazanmış olmasının üreticilerin ithal girdileri daha ucuz maliyetle elde edilebilmesi sonucunu yaratması, 2000 yılı üçüncü çeyreğinde başlayan reel ücretlerin gerileme trendinin devam etmesi ve işgücü verimliliğindeki artışla birlikte üretim maliyetlerinde meydana gelen düşüşle bu eğilim desteklenmiştir. Ancak bu olumlu gelişmeye rağmen, Türkiye'de enflasyon düzeyi, hala dünya ortalamasının çok üzerindedir. Yine, Türkiye enflasyonu 3 Ekim 2005 tarihinde tam üyelik müzakerelerine başlanacak olan Avrupa Birliği'nin 2004 yılı enflasyon ortalamasının (% 2,1) yaklaşık beş katıdır (% 9,3).

Reel faiz oranındaki düşüş trendinin devam etmesi 2004 yılının diğer bir olumlu ge-

leşmesidir. 2003 yılında sağlanan siyasi istikrarla uygulanan program hedefleri doğrultusunda yürütülen para ve maliye politikaları olumlu hava yaratmış Hazinesinin borçlanma maliyetlerinin gerilemesine neden olmuştur.

Türkiye'de yaşanan 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinin ardından yükselen ve bu trendini 2003 yılında da sürdüren işsizlik düzeyinde, 2004 yılında Türkiye genelinde 644 bin kişiye yeni iş yaratılarak az da olsa bir gerileme sağlanmıştır (% 10,3).

2004 yılı program hedefleri aşılarak, ihracat hacmi 63 milyar ABD Dolarına, ithalat hacmi ise 97,3 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır. Dış ticaret açığı ve cari işlemler açığı ise, rekor düzeye çıkmıştır. Cari açığın GSYİH'ya oranı ekonomi tarihinin rekor düzeyine ulaşmıştır (% 5,2). Özellikle 2000 yılından beri cari işlemler fazlası veren gelişmekte olan ülkelerin aksine Türkiye, 2004 yılında cari açık düzeyi son yılların rekorunu kırmıştır.

D- Türkiye Ekonomisinde 2005 Yılında Hedefler

Son üç yıldır izlenen sıkı para ve maliye

politikası uygulamasına 2005 yılında da devam edileceği, yetkililer tarafından açıklanmıştır. 2005 yılında ekonominin biraz soğutulması hedeflenerek, büyümenin 2004 yılından daha düşük düzeyde gerçekleşmesi (% 5) ve enflasyonunun ise, düşüş trendinin devam etmesi hedeflenmektedir (TÜFE % 8).

İhracat ve ithalat hacminin önceki yıla göre artmaya devam etmesi (sırasıyla % 13 ve % 7), ancak ithalat artış hızının ihracat artış hızından daha az olması ve dolayısıyla dış ticaret açığının daha fazla artmaması ve cari açıkta 2004 yılına göre % 40 azalarak 11,1 milyar ABD dolarına gerilemesi beklenmektedir (Tablo 3).

Görüldüğü gibi 2005 yılında, Türkiye'nin dünya üretim büyümesine ilişkin IMF beklentileri ile mukayese edildiğinde, dünya ortalamasının üzerinde büyüme ve enflasyon hızını gerçekleştireceği öngörülmektedir.

E- Sonuç

2004 yılında petrol fiyatlarında görülen yüksek oranda artışlara, artan ürün fiyatları ve aynı yılın ikinci çeyreğinde ABD ve Japonya gibi dünyanın önde gelen ekonomilerine sahip ülkelerde gözlenen büyümedeki yavaşlamaya ve gelişmiş ülkelerde 2003 yılı ortalarından itibaren yükselişe geçen enflasyona rağmen, son 30 yılın en yüksek büyümesini gösteren Dünya ekonomisinde, 2004 yılında firma kârlılıklarının artması, hisse senedi fiyatlarının ve konut fiyatlarının yükselmesi servet artırıcı etki yapmıştır.

Türkiye ekonomisinde son 3 yıldır sürdürülen mali disiplin ve enflasyonu düşürmeye yönelik izlenen ekonomik politikaların da sonucu olarak 2003 yılında sağlanan olumlu gelişmeler 2004 yılında da devam etmiş, dünya büyüme ortalamasının da üzerinde bir büyüme yakalayarak, 2001 yılında kişi başına düşen MG açısından ilk 70 ülke arasında giremeyen Türkiye 2004 yılında 65. sıraya yükselmiştir. GSYİH büyüklüğü açısından dünya sıralamasındaki yerine bakıldığında benzer durumla karşılaşılmaktadır. 2001 yılında Türkiye nominal GSYİH açısından 28. sıraya düşen Türkiye, 2004 yılında 21. sıraya yükselmiştir. Ancak, Türkiye, kriz sonrası bü-

yüme konusunda yakaladığı olumlu trende ve nüfus büyüklüğü açısından dünya sıralamasında 17. sıraya yükselmesine rağmen, Dünya Bankasının yaptığı gelir grupları ayrımına (alt gelir, orta-alt gelir, orta-üst gelir ve yüksek gelirli ülkeler) göre, 1980'li yıllarda bulunduğu yeri muhafaza etmektedir ve halâ orta-alt gelirli ülkeler grubunda yer almaktadır.

2001'den beri devam eden istikrarlı uygulamalar olumlu sonuçlar vermeye devam etmesi, ekonominin kabusu haline gelen enflasyon hızının düşmesi, ekonominin büyümesinde hedeflenenin üzerinde büyük başarı sağlanması, işsizlik düzeyinde ve son 20 yılı aşkın süredir artmaya devam eden yüksek dış ve iç borç düzeyinde olumlu etkiyi henüz yapamamıştır. Borcun yüksekliği sorununa, 2004 yılında cari açık sorunu da eklenmiş görünmektedir. 2000 yılından beri, gelişmekte olan ülkelerin hemen tümü cari işlem fazlası verirken Türkiye'nin cari açığı katlanarak (kriz yılını dışlarsak) sürmektedir. Son yıllarda, Türkiye'nin önceki yıla göre, 2005 yılında cari açığını azaltılarak, 11.1 milyar dolara düşürme hedefinin tutturulmasının mümkün olamayacağı ve yıl sonuna kadar 18 milyar dolara ulaşabileceği gündeme gelmiştir.

Ayrıca, 2004 yılında dünya ortalamasının üzerinde büyüme hızı yakalanmasına rağmen işsizlik düzeyinde çok az düşüş sağlanabilmiştir (% 10,3). Ancak 2005 yılının Ocak ayında % 11,5'e yükselen işsizlik düzeyi Şubat ayında % 11,7'ye yükselmiştir. Yine DİE'nin yoksulluğa ilişkin son verilerine göre, ekonomi büyürken yoksullukta artmıştır. Ayrıca, enflasyonla mücadelede başarılı olan ve son 25 yıldır ilk defa tek haneli enflasyon rakamına ulaşan Türkiye, halâ dünya ortalamasının çok üzerinde enflasyon düzeyinde sahiptir. Yine, Türkiye enflasyonu 3 Ekim 2005 tarihinde tam üyelik müzakerelerine başlanacak olan Avrupa Birliği'nin enflasyon ortalamasının (% 2,1) yaklaşık beş katıdır.

1999 yılından beri IMF'nin belirlediği politika ve tedbirlerin uygulandığı Türkiye ekonomisinde, 2000-Kasım ve 2001-Şubat krizlerinin ardından 2001'den beri devam eden istikrarlı uygulamalar olumlu sonuçlar verme-

ye devam etmesine ve 2004 yılında bazı olumlu ekonomik gelişmelere rağmen, kriz sonrası döneminin iç ve dış borç sorunu, işsizlik, yoksulluk gibi mevcut ekonomik sorunlarının henüz aşılamadığı, hatta cari açık gibi yeni bir sorunun eklendiği görülmektedir⁽⁴⁾. Yine IMF'nin son raporunda, Türkiye'nin önemli sorunlarının başında dış borç sorununun geldiği ve dış borcunun olması gerekenden çok yüksek olduğu bir kez daha vurgulanırken, bu kez IMF'nin daha önce bir sorun olarak telaffuz etmediği cari işlemler açığının yüksek olduğu vurgulanmıştır (IMF(b), 2005; 4).

Aslında 20 yıldan fazla sürede sorunların derinleştiği ve yeni sorunların eklendiği iyi yönetilmemiş olan Türkiye ekonomisinde, bu sorunlarının kısa sürede giderilmesi şüphesiz mümkün değildir. Ancak, ülke ekonomilerinin giderek birbirine bağımlı olduğu, bilgi ekonomisi çağının yaşandığı dünyada, ekonomiler ülke dışındaki gelişmelerden eski yıllara göre çok daha fazla etkilenmekte ve ekonominin yönetiminde çok daha dikkatli olmak, zorunlu olmaktadır. Bu da, ekonominin mevcut sorunlarının boyutunu artırmadan çözmenin yanı sıra, dünyadaki gelişmeleri çok dikkatle takip ederek geleceğe ilişkin iyi tahminler yaparak, ülkede yeni ekonomik sorunlar yaratmadan ülke refahını artıracak bir ekonomi yönetimi ile mümkün olabilir.

Kaynakça

- "Cumhuriyetin 80. Yılında Yurt ve Dünya". İktisat Dergisi. Özel Sayı. 2004.
- DPT. (2004). 2004 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Program. Ankara.
- DPT. (2005). 2005 Yılı Ekonomik Programı. www.dpt.gov.tr
- DPT.(2005). Temel Ekonomik Göstergeler. Mart. www.dpt.gov.tr
- DTM. (2005). Başlıca Ekonomik Göstergeler.

Mart, www.hazine.gov.tr

- IMF. (2005-a). World Economic Outlook. April-2005, www.imf.org
- IMF.(2005-b). Turkey. IMF Country Report no:15/163. , www.imf.org
- The Economist. (2004). "The World Economy". October 2nd-8th. ss.7-10.
- The Economist. (2005-a). "The Tiger in Front". March 5th. ss.3-16.
- The Economist. (2005-b). "Looking to Europe". March 19th. ss.3-18.
- The Economist. (2005-c). "The Global Economy". May 7th. s.15.
- TCMB (2005). Yıllık Rapor 2004. Ankara.
- Tonak, Ertuğrul (2004). "Dünya Ekonomisi ve Türkiye". 13-14 Aralık 2004 Mülkiye Forumu. Ankara.

Dipnotlar

- 1) 1960'li yıllarda kişi başına düşen milli geliri 1500 doların altında olan Tayvan ve G.Kore'de bugün kişi başına milli gelir 10.000 doların üzerine çıkmıştır.
- 2) IMF, dünya ülkelerini gelişmiş ülkeler ve yükselen ve gelişmekte olan ülkeler olmak üzere iki grupta toplamaktadır. Bu gruplandırmaya az sayıda ülke, ya IMF üyesi olmadığı için (Afganistan, Bosna Hersek, Brunei, Eritre, Liberya, Sırbistan, Makedonya, Somali, Timor-Leste, Küba ve Kuzey Kore gibi) ya da ekonomileri IMF tarafından izlenmediği için veya veri tabanı henüz geliştirilmediği (örneğin, San Marino) için dahil değildir (IMF, 2005; 192-195).
- 3) 2004 yılı Eylül ayından beri , ABD doları % 6 oranında değer kaybetmiştir (IMF, 2005(a);2).
- 4) Her ne kadar bazı kesimlerce sorun olarak görülmeyen cari açık, Türkiye'nin kredibilitesi devam ettiği ve borçlarını çevirebildiği sürece sorun değildir. Ancak, ekonominin kırılgan yapısının devam ettiği göz önüne alındığında, ekonomiyi yönetenler tarafından bugünden sorun olarak dikkate alınması faydalı olacaktır.

Araştırma

DR. ERŞAN SEVER

Harran Üniversitesi, İ.İ.B.F., Öğretim Üyesi

DR. MURAT DEMİR

Harran Üniversitesi, İ.İ.B.F., Öğretim Üyesi

Reel Euro ve Dolar Kuru Değişimlerinin İhracat – İthalat Üzerindeki Etkileri: Türkiye Uygulaması

Bu çalışmada reel euro ve dolar kuru değişimlerinin ihracat-ithalat üzerindeki etkileri genel olarak teorik düzeyde, uygulamalı olarak da 1999-2005 yıllarını kapsayan aylık verilerle Türkiye pratiğinde incelenmektedir. Döviz kuru değişimlerinin genel ekonomik yapı üzerindeki olası etkilerini net olarak belirleyebilmek oldukça güçtür. Çünkü; döviz kuru rejimi birçok makro büyüklüğü etkilerken aynı zamanda onlardan da etkilenmektedir. Döviz kurunun ihracat ve ithalat üzerindeki etkileri doğrudan olabildiği gibi makro büyüklükler üzerinden dolaylı da gerçekleşebilmektedir. Kuramsal değerlendirmelerin hemen tümünde döviz kurundaki artışın ülkenin rekabet gücünü artırarak ihracat hacmini genişlettiği, ithalatı ise kısarak talebi yurt içine kaydıracağı kabul edilmektedir. Bu çalışmada Türkiye'ye ilişkin 1999-2005 dönemi reel euro ve dolar kuru değişimlerinin ihracat-ithalat üzerindeki etkileri VAR modeli kullanılarak araştırılmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, reel kurların artış göstermesi ulusal ekonomide ihracat üzerinde pozitif, ithalat üzerinde ise olumsuz yönde etki yapmaktadır. Reel euro kuru değişimlerinin ihracat üzerindeki açıklayıcı etkisinin ise reel dolar kurundan daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.

I- GİRİŞ

Döviz kurları, ekonomik birimlerin faaliyetlerini etkileyen önemli göstergeler arasında yer almaktadır. İthalat mallarının fiyatları, ihracattaki kârlılık düzeyleri, fiyatlar genel seviyesi ve istihdam durumu döviz kurlarındaki değişimlerden etkilenmektedir. Öte yandan ihracat ve ithalat üzerinde ulusal ekonomi politikalarının yanında yurt dışı konjonktür hareketlerindeki değişimlerin etkileri de bulunmaktadır. Özellikle yabancı para türünden ihracat ve ithalatın farklı yoğunluk kazandığı durumlarda çapraz kurlar arasındaki değişim oranları da dış ticaret dengesini belirlemede etkili olmaktadır.

Son iki yıldan bu yana uluslar arası alanda euro ABD doları karşısında değer kazanırken, aynı süreç içerisinde TL'nin diğer ülke paraları karşısında da değerlendiği gözlemlenmektedir. ABD Dolarının euro karşısında değer kaybetmesi çoğu ülkede olduğu gibi Türkiye'de de dış ticaret üzerinde etkileri olmuştur. Ancak bu etkilenmenin boyutu dış ticaretin yapıldığı bölgelerin kabul ettikleri para birimlerinin dış değeriyle de yakından ilişkilidir. Türkiye'de ithalatın çoğunlukla ABD Doları türünden, ihracatın ise euro cinsinden olmasından dolayı, euro-dolar paritesindeki değişimler Türkiye'de reel kurlardaki değer-

lenme nedeniyle meydana gelecek sorunların izolasyonunda etkisi olmuştur. Bu çalışmada Türkiye'de dolar ve eurodaki değişimlere karşı ihracat ve ithalatın duyarlılık analizi yapılacaktır.

II- Döviz Kurları ve Dış Ticaret İlişkisi: Teorik Yaklaşımlar

Döviz kurları, cari hesap ve diğer makro iktisadi değişkenler üstündeki güçlü etkilerinden dolayı, açık ekonomik yapıdaki en önemli fiyatlar arasındadır. Bir döviz kuru, bir ülkenin parasının bir başka ülkenin parası terimleriyle fiyatı, aynı zamanda bir varlık fiyatı olduğu için diğer varlık fiyatlarını düzenleyen ilkelere aynı zamanda döviz kurlarının davranışlarını da belirlemektedir⁽¹⁾.

Döviz kurlarında meydana gelen bir değişim iç ve dış piyasalar arasında nispi fiyatlarda farklılaşmaya neden olur. Döviz kurlarında meydana gelen bir artış, ülkedeki ihraç edilen malların dış fiyat seviyelerinde yeni ayarlamalara gidilerek nispi olarak daha pahalı durumdaki malların fiyatlarının daha makul düzeye gelmesini sağlar. Kur artışları ihracat hacminde genişlemenin yanı sıra daha önce ihraç edilmeyen herhangi bir ürünü de artan kârlılık nedeniyle ihracat yapılabilecek konuma getirebilmektedir⁽²⁾.

Daha önceden nispi olarak ucuzlamış olan ithal ürünlerinin fiyatlarından dolayı artan ithalat talebi, döviz kurundaki değişim sonucunda yükselen fiyatlar söz konusu talebi yurt içine kaydırır ve üretimde artış meydana gelir. Bunun yanında yurt dışından ithal edilen ürünlerin yurt içi arz ve talep esnekliğinin durumu, ülkenin bulunduğu ekonomik şartlar (tam kapasite veya atıl kapasite) ve sermaye hareketliliğinin derecesi ülkelerin dış ticaretinde etkili olmaktadır. Bu bakımdan, ulusal paranın değer kaybetmesi teorik olarak elastikiyet, massetme ve parasal yaklaşım olarak üç başlık altında incelenmektedir.

Elastikiyet yaklaşımı; Ulusal paranın diğer paralar karşısında değişim değerinin düşmesinin ticaret dengeleri üzerine yapmış olduğu etki arz ve talep esnekliğine bağlı olarak değişecektir. Yurt dışı talep veya arz esnekliği yüksek ise döviz kurundaki değişimlere karşı

ulusal ekonomi açısından daha duyarlı davranılacaktır. Arz veya talep esnek değilse fiyat değişimleri karşısında duyarsız kalınacaktır. Bu yaklaşım cari işlemlerde meydana gelen açıkların ticareti yapılabilen ürünlerin elastikiyetlerine bağlı olarak düzelebileceği düşüncesi üzerinde yoğunlaşmıştır⁽³⁾.

Ekonominin gelişim sürecinde elastikiyet yaklaşımı üzerine eleştiriler artmıştır. Çünkü, ekonomide tam kapasite ile üretim var ise, arz ve talep esnekliği yüksek düzeyde bulunsa bile yapılan nispi fiyat ayarlamaları ile cari işlemlerdeki açıklar kapatılamayacaktır. Bu bağlamda elastikiyet yaklaşımının sınırlı olduğu fark edilmiştir. Robinson (1947), Harberger (1950), Meade (1951), Alexander (1951) ve diğer bazı iktisatçılar tarafından "massetme yaklaşımı" olarak ifade edilen yeni bir görüş ileri sürülmüştür. Esneklik yaklaşımını reddetmeyen bu yaklaşım, elastikiyet yaklaşımı ile keynesyen gelir yaklaşımını birlikte ele almaktadır. Buna göre eğer ekonomi tam istihdam konumunda değilse, ulusal üretim düzeyinde artış meydana gelebilmektedir. Bir ülkenin dış ticarete açık vermesinin nedeni, kendi imkanlarından daha fazla tüketim, yatırım veya kamu harcaması yapmasıdır⁽⁴⁾.

Bilindiği gibi, ekonomide toplam üretim $Y=C+I+G+(X-M)$ şeklinde ifade edilmektedir. Yurt içi toplam harcama seviyesi olan $C+I+G$ 'nin yerine A yazılırsa eşitlik $(Y-A) = (X-M)$ biçimini almaktadır. Eğer dış ticarete açık meydana gelmiş ise, bunun nedeni yurt dışı alışıların satışlardan daha fazla olmasıdır. Ters durumda ise, fazlalık oluşacaktır. Dış ticaretteki açıkların giderilmesi ekonominin tam istihdam durumuna bağlı olmaktadır. Eğer ekonomi tam istihdamda ise, ulusal paranın değer kaybetmesi dış denge üzerinde herhangi bir değişim meydana getirmeyecektir. Bu yaklaşım şüphesiz ki sermaye akımlarının olmadığı durumu ele almıştır. Uluslararası sermaye akımlarının da bu analize dahil edildiği durumda yeni görüş ile karşılaşmaktayız. Bu yaklaşıma ise, "parasal yaklaşım" denilmektedir⁽⁵⁾.

Parasal yaklaşım Merkez Bankasının cari işlemler dengesi üzerine yaptığı etkiler üzerinde durmuştur. Parasal bazda meydana ge-

len değişimler arz ve talep dengelerini etkilemektedir. Para arzının artması cari işlemler dengesini olumsuz biçimde etkileyecektir⁽⁶⁾. Parasal yaklaşımda, ekonomide fiyat artışları meydana geldiğinde para miktarının reel değerinin korunmak istenmesine bağlı olarak para talebi artışları emisyon hacminde artış ile karşılanmaz ise, yurt dışından yurt içine doğru para hareketi olur ve döviz girişlerine bağlı olarak ulusal para arzında artışlar meydana gelir. Bu yaklaşıma göre, yabancı paranın ülkeye girişi ihracatın ithalattan fazla olmasının yanında eldeki yabancı tahvillerin satılarak paraya dönüştürülmesiyle de meydana gelebilir. Bunun yanında yeni tahvillerin de dış piyasaya sunulması şeklinde olan sermaye işlemleri de dış dengeyi olumlu yönde etkilemektedir. Böylece yurt dışından gelen fonlara bağlı olarak Merkez Bankasının para arzını artırması, para arzı ve talebi arasındaki dengesizliği ortadan kaldırır⁽⁷⁾.

Arz yönlü yaklaşıma göre, ulusal paranın nispi olarak değer kaybetmesi ekonomide kaynakların ihracat sektörüne yönelmesine imkan tanımaktadır. Bu bağlamda devalüasyon sadece ihracat ve ithalat üzerine etkili olmakla kalmaz, aynı zamanda ihracatın arz esnekliği üzerinde de artırıcı etki meydana getirir⁽⁸⁾.

III- Ampirik Çalışmalar ve Elde Edilen Bulgular

Genellikle ulusal paranın değer kaybetmesi yönünde bir hareket dış ticarete ihracatın artırılmasında bir araç olarak görülmektedir. Ancak bazı durumlarda üretim hacminde ve etkinlikte olumsuz etki meydana getirdiğinden devalüasyona karşı yapılan eleştiriler de bulunmaktadır. Bu eleştirilerden birincisi, ulusal paranın değer kaybetmesiyle ortaya çıkan fiyat artışlarının negatif reel balans etkisinin toplam talepte daralma meydana getirmesidir. İkincisi, marjinal tasarruf eğilimi yüksek olan kesimden düşük olan kesime doğru gelirin kaymasına ortam hazırlamasıdır. Bu durumda gelir dağılımındaki bozulmalar daha düşük talep ve üretimin habercisidir. Üçüncüsü ise, ihracatın ve ithalatın fiyat esnekliğinin düşük olması durumunda ulusal paranın değer kaybetmesinin ticaret dengesindeki kötü-

leşmeler nedeniyle ekonomiyi durgunluk devresine sokmasıdır⁽⁹⁾.

Döviz kurunda meydana gelen değişimlerin bazı ekonomik yapılarda büyük fiyat hareketliliğinin temel nedenlerinden birisi olarak ele alındığı da söylenebilir. Döviz kurundaki volatilité özellikle mali derinliğin olmadığı gelişmekte olan kimi ülkelerde genellikle yerli firmalara maliyet tabanlı bir şok olarak ortaya çıkmaktadır⁽¹⁰⁾.

Brezilya'da 1999 yılında yapılan devalüasyonun ardından üretim ve ihracatta artış yaşanmıştır. Diğer taraftan Meksika, Doğu Asya ve diğer bazı ülkelerdeki deneyimler bu ülkelerin oldukça sıkıntılı dönem geçirdiklerini ve ciddi oranda üretim kayıplarının yaşandığını göstermektedir. Özellikle ihracat eğiliminin fiyat değişimleri karşısında yeterli derecede karşılık bulmaması, ulusal paranın değer kaybının daraltıcı etki yapacağını hemen garanti etmektedir. Endonezya'daki 1997-1998 döneminde yaşanan kriz ile birlikte ülkede ihracat en dip seviyeye düşmüştür⁽¹¹⁾.

Bununla birlikte malların fiyatlarında yapılan düzenlemeler ile ihracat artışları veya rekabet ortamının elde edilmesi çoğu durumlarda yeterli gelmemektedir. Bazen malların ihracatını engelleyen unsur fiyat olmaktan öte, çarpık üretim yapısından doğan yüksek maliyetler de olabilmektedir. Fiyat ve maliyetlerdeki olumsuz şartlar düzeltilmeden tek başına kurlardaki ayarlamalar ile sadece kısa süreli rekabeti artırıcı sonuçlar elde edilmektedir⁽¹²⁾.

Döviz kuru rejimlerinin genel ekonomik yapı üzerindeki olası etkilerini net olarak belirleyebilmek oldukça güçtür. Zira döviz kuru rejimi birçok makro büyüklüğü etkilerken aynı zamanda onlardan da etkilenmektedir. Ampirik çalışmaların kiminde döviz kuru rejimi ile makro ekonomik performans (değişkenler) arasında açık, doğrudan bir ilişki saptanamazken kimi çalışmalarda ilgili değişkenler arasında bir korelasyonun varlığına ilişkin bulgular elde edilmiştir⁽¹³⁾.

Döviz kuru sistemlerinin dünya ölçeğinde ticaret hacmi üzerinde meydana getirdiği et-

kiler hakkında da araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalardan elde edilen sonuçlarda ortak görüş birliğine varıldığı söylenemez. Genel olarak sabit kur sisteminin benimsendiği dönemlerde dünya ölçeğinde ticaret hacminin artış hızının esnek kur sisteminin uygulandığı dönemden daha yüksek olması nedeniyle, sabit kur sisteminin dünya ticareti açısından daha uygun bir sistem olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Diğer yandan sabit döviz kuru rejimi ile enflasyonist baskıların da daha kolay kontrol altına alınabileceği ileri sürülmektedir. Burada sabit kur uygulaması ile geleceğe dönük beklentilerin makro ekonomik gelişmelerle daha tutarlı olduğu kamu maliyesine ilişkin hedef ve gerçekleştirmelerin birbirine yakın olduğu varsayılmaktadır.

Sabit kur rejimi ile büyüme oranı arasında da benzer bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Kimi değerlendirmelerde sabit kur rejimi uygulamasının daha yüksek düzeyde yatırım anlamına gelen siyasi istikrarın korunmasını kolaylaştırdığı belirtilmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalarda da sabit kuru uygulayan ülkelerin daha yüksek yatırım ve büyüme oranlarına sahip oldukları görülmektedir. Fakat sabitleme oranının yanlış bir düzeyde belirlenmiş olması tersine ekonomik yapıda kaynakların yanlış dağılımına da neden olabilmektedir. Ne var ki, dalgalı kur rejimini uygulayan ülkelere göre sabit kur rejiminin uygulandığı ülkelerde verimliliğin daha düşük düzeyde olduğu ileri süren görüşler de bulunmaktadır. Sabit kur rejiminde daha yüksek düzeyde bir yatırım söz konusu iken dalgalı rejimde daha hızlı bir verimlilik artışı söz konusudur. Kuşkusuz bu da sonraki dönemde büyüme üzerinde olumlu etkilere yol açmaktadır⁽¹⁴⁾.

Diğer yandan 15 OECD ülkesinde döviz kuru üzerinde belirleyici olan etkenleri inceleyen bir çalışmada, özellikle dış ticarete konu olan sektörlerdeki verimlilik artışının ilgili malların nispi fiyatları üzerinde etkili olarak, reel döviz kurunda değişimlere neden olduğu da ileri sürülmektedir. Bu konuda yapılan ampirik çalışmaların sonuçlarına bakıldığında farklı bulguların elde edildiği söylenebilir. Söz gelimi De Gregorio ve Wolf 1994 yılında yap-

tıkları çalışmada reel döviz kurlarının sistematik olarak hem verimlilik hem de ticaret koşulları ile ilişkili olduğunu saptamışlardır. Hsieh (1982) ve Marston (1990)'da çalışmalarında verimlilik düzeyinde meydana gelen değişikliklerin reel döviz kuru üzerinde önemli etkilere sahip olduğunu belirtmişlerdir. Bunlara karşılık Asea ve Mendoza ise (1994), verimlilik ve fiyatlar ile reel döviz kuru arasında doğrudan bir ilişki bulamazken, Engel'de 1999 yılında yaptığı çalışmada ABD için benzer sonuçlar elde etmiştir⁽¹⁵⁾.

Esnek kur sisteminde döviz kurlarındaki oynaklığın fazla olması belirsizliği artırmaktadır. Bu durum dünya ticaretini olumsuz biçimde etkilemektedir. Öte yandan belirsizlik risklerine karşı bazı uygulamalar yapılmış olsa da, bu önlemlerin maliyet artırıcı etkilerinden dolayı dünya ticareti olumsuz etkilenmektedir⁽¹⁶⁾. Bunun yanında kimi ampirik çalışmalarda farklı bulgular elde edilmiş olsa da kuramsal olarak esnek döviz kuru (dalgalı kur) sisteminin dış şoklara karşı özellikle gelişmekte olan ülkelere makro ekonomik dengelerin korunmasını kolaylaştırdığı belirtilmektedir⁽¹⁷⁾.

Mc Kenzie (1999), Calvo ve Reinhard (2000), Daly (1998), Wei (1999) ve Chou (2000) gibi iktisatçıların araştırmalarından çıkan sonuç, kurlardaki dalgalanmanın dünya ticaretini hem negatif hem de pozitif yönde etkilediği yönündedir. Döviz kuru değişkenliğinin dış ticaret hacmini ve ihracat hacmini negatif yönde etki ettiğine yönelik; Cushman (1983, 1986, 1988), Doğanlar (2002), Akhtar ve Hilton (1984), Kenen ve Rodrik (1986), Thursby and Thursby (1987), De Grauwe (1988), Pere ve Steinherr (1989), Pozo (1992), Koray ve Lastrapes (1989), Chowdhury (1993) ve Arize (1995, 1997) tarafından yapılmış çalışmalar bulunmaktadır⁽¹⁸⁾.

Eğer döviz kurundaki dalgalanmalar önceden yeterince öngörülememişse döviz kuru oynaklığı bir yandan dış ticaret hacminin dalgalanmasına neden olabilirken, diğer yandan üretimin azalmasına ve iç piyasalardaki dengenin bozulmasına yol açabilmektedir. Bunun yanında döviz kurundaki belirsizliklerin (aşırı dalgalanmalar) düşük düzeyde de olsa ulus-

lararası ticareti olumsuz yönde etkilediği, kimi ampirik bulgularla da ortaya konulmuştur⁽¹⁹⁾.

Diğer yandan Nijerya'da döviz kurundaki değişimlerin etkilerini ölçmeye yönelik bir çalışmada döviz kurundaki değişmelere ihraç edilen malların fiyatlarının ne düzeyde bir tepki verdiği ölçülmüş ve ihraç edilen malların döviz kurundaki değişmelere % 75 düzeyinde bir tepki verdiği sonucu elde edilmiştir⁽²⁰⁾. Kolombiya'da da döviz kurunun kısa ve uzun dönem ticaret dengesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ampirik çalışmalarla ortaya konulmuştur⁽²¹⁾. Bunun yanında döviz kuru politikasını büyüme ve kalkınma sürecinde önemli bir enstrüman olarak kullanan ülkelerin olduğunu da söylemek mümkündür. Bu konuda oldukça başarılı olan ülkelerden birisi de Çin'dir. Çin'de yapılan döviz kuru reformu ihracat hacminin genişlemesinde hayati önem taşıyan arz yönlü bir faktördür. Burada esas olarak reel döviz kuru politikası uygulanmış ve yabancı dövizin serbestçe girişine izin verilmiştir⁽²²⁾.

Bununla birlikte bazı araştırmalarda da döviz kurlarındaki dalgalanmaların ticaret üzerinde herhangi bir etki etmediği şeklinde sonuçlar da elde edilmiştir. Aristotetous (2001) 1989-1999 yılları arasında İngiltere ile ABD arasındaki ticaret hacminde kur değişikliklerinin önemli bir etki yapmadığını tespit etmiştir⁽²³⁾. Ayrıca Japonya'nın ulusal parasını dalgalanmaya bırakmasıyla Japonya'nın dış ticaretinde de bir azalma meydana gelmiştir⁽²⁴⁾.

Döviz kurundaki dalgalanmaların etkilerini inceleyen bir diğer çalışmada ise, ithalat ve ihracat fiyatları ile döviz kurundaki dalgalanma arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşarak, ithalat ve ihracat fiyatlarındaki değişmelerle döviz kurundaki değişimin aynı yön ve düzeyde olup olmadığı belirlenmeye çalışılmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, döviz kurundaki dalgalanmaların dış ticaret hacmi ve dış ticaret dengesizlikleri üzerinde çok da önemli etkilere sahip olmadığı söylenebilir⁽²⁵⁾.

Reel döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerindeki etkileri Singapur, Kore ve Malezya'nın hem ABD hem de Japonya ile dış tica-

reti esas alınarak 1970-1996 yılları için incelenmiş ve ilgili ülkelerde reel döviz kurunun, teorik değerlendirmelerin tersine, reel ticaret dengesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı sonucu elde edilmiştir⁽²⁶⁾. Reel döviz kurunun ödemeler dengesi üzerindeki etkisini doğrudan ölçmeye çalışan benzer çalışmalarda ise, reel döviz kurunun ödemeler dengesi üzerinde en az etkili olan değişkenlerden biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır⁽²⁷⁾. Anlaşılacağı üzere burada söz konusu olan kimi ampirik çalışmaların sonuçları kuramsal değerlendirmelerden farklıdır. Bilindiği gibi, konuya ilişkin kuramsal değerlendirmelerde döviz kurundaki artışın ödemeler dengesi açıklarını azaltacağı veya fazlalığı artıracığı hipotezi temel olarak kabul edilmektedir⁽²⁸⁾.

Bu arada döviz kuru rejimi ile makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler incelenirken ekonomilerin gelişmişlik düzeylerinin de söz konusu korelasyonun niteliği ve derinliği üzerinde belirleyici olabildiği biçiminde iddialar bulunmaktadır. Sözelimi gelişmiş ekonomilerde döviz kuru ile ekonomik performans arasında önemli bir ilişki olmadığı belirtilirken bu ilişkinin gelişmekte olan ülkelerde çok daha üst düzeyde olduğu belirtilmektedir⁽²⁹⁾.

Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerde kurların dalgalanmaya bırakılması ekonomiyi olumsuz etkilemekle birlikte gelişmiş ülkelerde ulusal paranın dalgalanmaya bırakılması ticaret hacminde önemli bir değişim meydana getirmemektedir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerde kurlardaki dalgalanma sonucunda meydana gelen olumsuz etkiyi "dalgalanma korkusu" ifadesiyle açıklamak mümkündür⁽³⁰⁾.

IV- Türkiye'de Döviz Kurları ve Dış Ticaret İlişkisi

Teorik olarak ulusal paranın dış değerinin düşmesiyle bir yandan yurt dışı piyasalarda mutlak ve mukayeseli üstünlüğe sahip olunan ürünlerde daha yüksek kârlılık seviyesine ulaşılırken, diğer yandan da dış piyasada yüksek fiyat düzeyinden dolayı rekabet imkanı bulamayan ürünlerin fiyatlarının aşağı çekilerek bu ürünlerin de ihracatının yapıl-

masına imkan tanımış olmaktadır. Bu bağlamda döviz kurlarında meydana gelen artışlar, Türkiye'de ihracat için teşvik unsuru olmuştur ve ihracattaki kârlılık yurt içi piyasalara göre daha yüksek seviyeye ulaşmıştır. Ancak kârlılık artışları sadece bir kesime değil, ihracat ile ilgili diğer kesimlere de yansıdığı zaman ihracat artışları daha hızlı ve daha kolay elde edilebilir⁽³¹⁾.

Türkiye'de reel döviz kuru hareketlerinin dış ticaret dengesini hangi yönde etkilediği konusunda yapılan çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Kumcu'nun (1991) yapmış oldukları araştırmada Türkiye'deki liberalizasyon uygulamaları çerçevesinde gerçekçi kur politikalarının uygulanması ihracat arzı ile birlikte fiyat ve gelir esnekliğini de artırıcı etki meydana getirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Durusoy ve Tokatlıoğlu'nun (1997) analizinde devalüasyonların dış ticaret dengesine 1 yıl sonra iyileştirici etki meydana getirdiği görülmüştür. Öte yandan Zengin ve Terzi (1995) 1950-1994 arasını 1950-1979 ve 1980-1994 olarak iki döneme ayırarak döviz kurları ile ihracat, ithalat ve dış denge arasındaki ilişkinin analizini yapmışlar ve anlamlı bir ilişki elde edememişlerdir. Terzi ve Zengin (1999) ile Sivri ve Usta (2001) reel döviz kurları ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi VAR analiziyle incelemişler ve dış ticaret dengesinin elde edilmesinde reel kurların etkin biçimde kullanılmasının doğru olmayacağı sonucuna ulaşmışlardır⁽³²⁾.

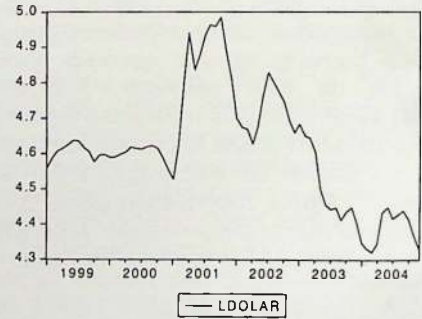
.İhracat ve ithalat üzerinde ulusal ekonomi politikalarının yanında yurt dışı konjonktür hareketlerindeki değişmelerin etkileri de bulunmaktadır. 1997 yılından itibaren Asya ülkelerinde yaşanan ve önemli ticaret ortaklarımızdan olan Rusya'nın 1998 yılında karşı karşıya kaldığı ekonomik kriz bu ülkeler ile olan dış ticaretimizi olumsuz yönde etkilemiştir. Genel olarak ulusal paranın aşırı değerlendiği yıllarda ithalat seviyelerinde artış meydana geldiği görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye'de 2003 yılından itibaren reel kurlarda meydana gelen gerilemeler (TL'nin değer kazanması) doğrultusunda ithalatta yaşanan artışa karşın ihracatta da paradoksal bir yükselme olduğu gözlenmektedir. Bu bakımdan dış ticarete ithalatın ve ihracatın yoğunluk kazandığı bölgelerdeki para birimleri-

nin uluslar arası alanda izlenmiş olduğu seyir de dış ticaretin ihracat ve ithalat hacminin belirlenmesinde önemli etkisi bulunmaktadır.

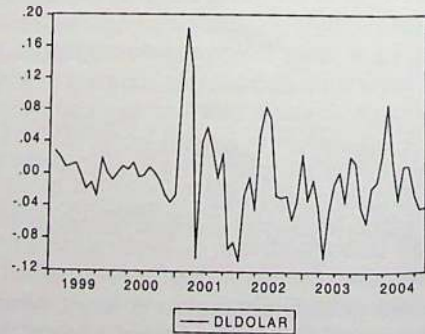
V- Veri ve Metodoloji

Çalışmada reel euro ve dolar kurunun ihracat ve ithalat üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla reel euro, reel dolar, ihracat ve ithalat değişkenleri kullanılmıştır. Reel euro ve dolar kuru endeksleri hesaplanırken ilgili ülkelerin tüketici fiyat endeksleri baz alınmıştır. İhracat ve ithalat rakamları ise, DPT ve hazine müsteşarlığı veri setleri kullanılarak derlenmiştir. 1999-2004 dönemi aylık veriler kullanılarak oluşturulan modelde VAR yönteminden yararlanılmıştır. Burada öncelikle ilgili değişkenlerin durağanlık testleri yapılmış ardından da Granger nedensellik testi ile değişkenlerin dışsaldan içsele doğru sıralamasına geçilmiştir. Daha sonra ise VAR modeline geçilerek etki-tepki analizleri ve değişkenlerin tahmin hata varyans ayrışmaları yapılmıştır.

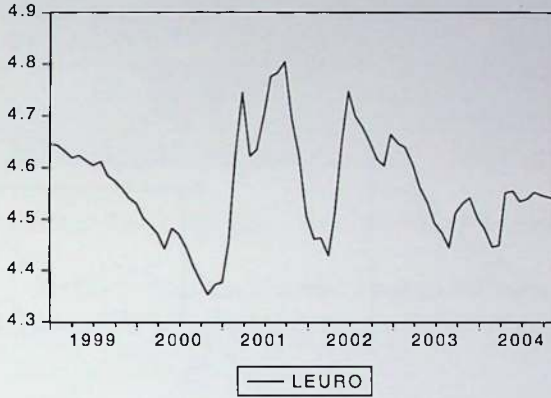
Grafik 1

Grafik 2

Grafik 3

VI- Model

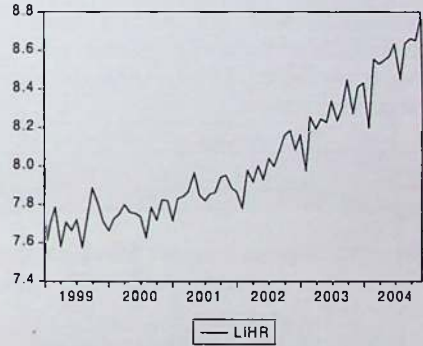
Değişkenlerin logaritmik değerleri alındıktan sonra, trend ve sabitlik durumunun incelenmesi amacıyla birim kök testine tabi tutulmuşlardır. Reel dolar kuru endeks serilerinin birim kök testi sınavında H_0 hipotezi kabul edilmiş, bu nedenle serinin birinci dereceden farkı alınmıştır. Birinci farkının alınmasıyla serinin durağan hale geldiği Tablo 1'den elde edilen değerlerden de anlaşılmaktadır.

Reel Euro endeksi verilerinin birim kök testi analizi sonucunda H_0 hipotezi red edilmiş ve serinin sabit etrafında durağan olduğu görülmüştür. İlgili değerler Tablo: 1' de sunulmuştur.

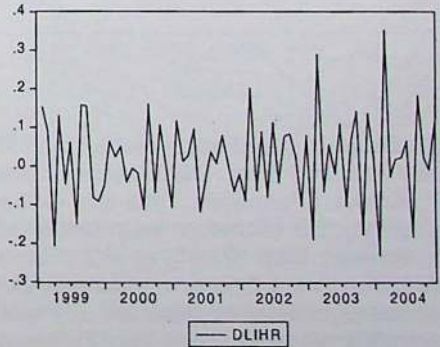
Grafik 4'den görüleceği gibi logaritması alınmış ihracat serisi sabit etrafında trend eğilimi göstermektedir. Birim kök testine bakıldığında Tablo 1'de de görüldüğü gibi ihracat serisinin durağan olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. İhracat serisinin birinci farkı alındığında serinin durağan konuma geldiği hem grafik 5'den hem de Tablo:1 de elde edilen değerlerden anlaşılmaktadır.

İthalat serisi grafiğinin birim kök sınavından çıkan sonuçlar serinin durağan olmadığını göstermektedir. Bu nedenle ithalat serisinin de birinci dereceden farkları alınmış ve birim kök testi sınavında serinin durağanlaştığı görülmüştür (Grafik: 6-7).

Grafik 4

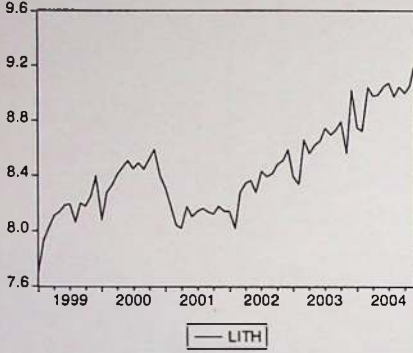
Grafik 5

Değişkenlerin durağan hale getirilmesinin ardından Var analizinde değişkenlerin sıra-

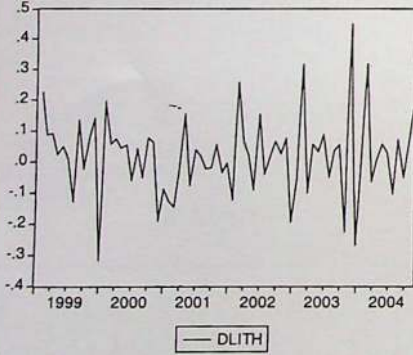
lamasının yapılması gerekmektedir. Bu sıralamanın yapılması için Granger nedensellik testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo: 2'de verilmiştir.

Grafik 6

Nedensellik testi sonuçlarına göre VAR analizi için değişkenlerin dışsaldan içsele sıralaması; reel euro, İthalat, reel dolar, İhracat biçiminde olmaktadır.

Grafik 7

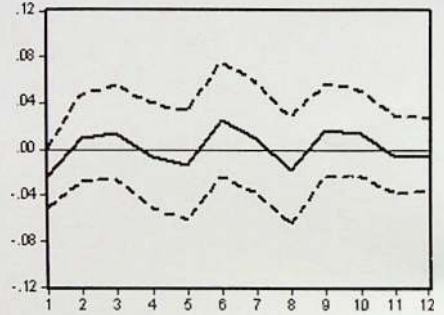

Gecikme uzunluğu seçimi kriteri olan FPE (Final Prediction Error - Nihai tahmin hatası), AIC (Akaike Information Criterion - Akaike Bilgi Kriteri), SC (Schwarz Information Criterion- Schwarz Bilgi Kriteri) ve HQ (Hannan-Quinn Information Criterion - Hannan-Quinn Bilgi Kriteri) kriterlerine göre Var (3) modeli uygun görülmektedir. Fakat Var (7) konumuna gelinceye kadar otokorelasyon durumu mevcut olduğundan model Var (7) ile çalıştırılmıştır. Aynı zamanda etki-tepki analizini gö-

rünmez sağlayan Var modelinin kökleri birim çember içerisinde yer almakta ve farklı varyanslara rastlanmamaktadır. Oto korelasyon için LM testi yapılmış ve farklı varyans için çapraz terimler kullanılmayan white farklı varyans testi yapılmıştır.

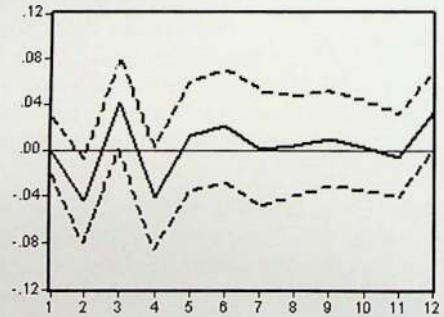
Grafik 8

Response of DLITH to DLDOLAR

Grafik 9

Response of DLITH to LEURO

Genel olarak reel kurların artış göstermesi (ihrac ürünlerinin yurt dışı fiyatlarının azalması) ulusal ekonomide ihracat üzerinde pozitif, ithalat üzerinde ise olumsuz yönde etki yaptığı Grafik 5'ten de izlenebilmektedir. Fakat ithalatta reel dolar endeksinde meydana gelecek bir birimlik şokun etkisi, reel euro endeksindeki şokun etkisinden daha düşük ve daha kısa süreli olmaktadır. Euro reel kur endeksinde meydana gelen bir birimlik şoka ithalatın negatif tepkisi gelen şoku takip eden ikinci ayda en üst seviyeye ulaşmaktadır. Etki tepki grafiklerinden de izleneceği gibi ithalatın reel kur artışlarına karşı tepki süresi bir aydan biraz daha fazladır. İthalatın reel kur artışlarına göstermiş olduğu negatif tepkinin

Tablo 1: Durağanlık Testi Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Gecikme Uzunlukları	Değişkenler	Katsayılar	Gecikme Uzunlukları	Karar
Ldolar	-1,547163= τ_c	ADF(1)	Dldolar	-5,271373= τ	DF	I (1)
Llhr	-0,439307= τ_{t+c}	ADF(5)	Dllhr	-1,957574= τ	ADF(6)	I (1)
Lith	-1,706599= τ_{t+c}	ADF(1)	Dlith	-11,98978= τ	DF	I (1)
LEuro	-3,529441= τ_c	ADF(1)				I (0)

t = trend c =sabit

* % 5 düzeyinde $\tau = -1,945525$; $\tau_c = -2,903566$; $\tau_{t+c} = -3,475305$ Mac Kinnon kritik değerleri kullanılmıştır.

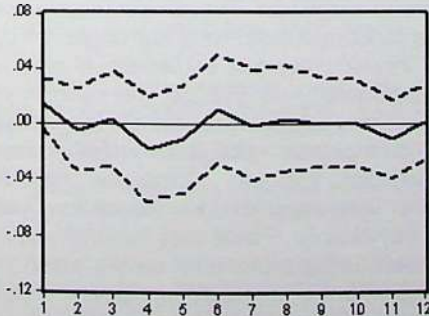
Tablo 2: İthalatın Varyans Ayrışım Tablosu

Dönem	Standart Hata	Reel Euro	İthalat	Reel Dolar	İhracat
1	0.102595	3.464972	96.53503	0.000000	0.000000
2	0.123785	3.833703	88.46587	7.213427	0.487001
3	0.133556	9.541300	76.65813	10.08002	3.720551
4	0.152135	10.42933	60.34980	13.24315	15.97772
5	0.157240	9.901748	60.25272	14.51918	15.32635
6	0.168087	12.44733	56.81849	12.70895	18.02524
7	0.168978	12.61103	56.22199	12.63172	18.53526
8	0.171001	12.94895	55.70860	13.12662	18.21583
9	0.172252	14.04769	54.94436	12.93774	18.07020
10	0.172820	14.53092	54.59029	12.92298	17.95581
11	0.173935	14.54272	54.96390	12.76570	17.72769
12	0.177284	14.47111	53.43099	14.93408	17.16381

kısa süreli olması, Türkiye’de ithal ürünlerine karşı talep esnekliğinin düşük olduğu şeklinde yorumlanabilir. Reel kur artışlarına karşı ihracatın vermiş olduğu tepki doğal olarak pozitif eğilimlidir. Fakat bu tepkinin şiddeti ve süresinin yüksek düzeyde olmadığı görülmektedir.

Grafik 10

Response of DLHR to DLDOLAR

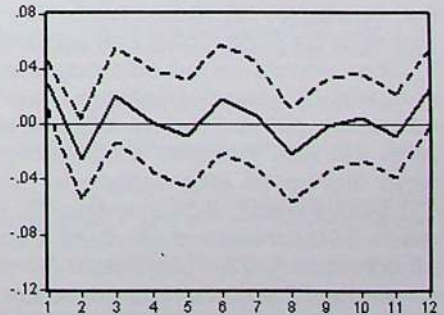

VAR modelinin çözümü ile elde edilen ih-

racat ve ithalat varyans ayrışım değerleri tablo 2 ve 3’de sunulmuştur.

Grafik 11

Response of DLIHR to LEURO

İthalatın varyans ayrışırması Tablo 2’de verilmiştir. Tablodan da görüldüğü gibi, ithalatın tahmin hata varyansı ilk üç dönemde çoğunlukla kendi gecikmeli değerleri tarafından açıklanmaktadır. 4. dönemden itibaren de kendi gecikmeli değerleri ithalatı yaklaşık %

Tablo 3: İhracatın Varyans Ayrışım Tablosu

Dönem	Standart Hata	Reel Euro	İthalat	Reel Dolar	İhracat
1	0.074692	13.08890	26.86799	1.982245	58.06087
2	0.101835	9.840186	18.40902	3.604798	68.14600
3	0.112945	9.497977	22.40841	6.454580	61.63904
4	0.125536	9.120714	29.73815	5.329667	55.81147
5	0.127509	10.07582	30.51721	5.184739	54.22223
6	0.132279	11.32651	29.82979	5.091201	53.75250
7	0.132756	11.27395	29.95916	5.156716	53.61018
8	0.135222	11.30470	29.00049	7.257262	52.43755
9	0.138265	10.81307	31.30854	7.002822	50.87557
10	0.140070	10.56263	32.18650	6.834325	50.41655
11	0.141021	11.44394	32.07026	6.743950	49.74186
12	0.143596	12.00071	31.24045	8.376291	48.38255

60 oranında açıklamaktadır. İthalat hata varyansı üzerinde diğer değişkenlerin etkileri bir iki dönem sonra ortaya çıkmaktadır. Euronun açıklayıcı etkisi iki dönem sonra ortalama % 10 seviyelerinde olmaktadır. Sonraki dönemlerde ise euronun açıklayıcı etkisi ortalama % 12 düzeylerinde gerçekleşmiştir. Öte yandan doların etkisi ise ikinci dönemde % 5,2 üçüncü dönemde ise % 10 oranında gerçekleşmektedir. Doların ithalat üzerinde etkisinin 12 aylık dönem boyunca ortalama % 12 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir.

İhracat varyans ayrıştırması Tablo 3'te sunulmuştur. İhracatın kendi gecikmeli değerleri ihracatı ilk ayda % 58, ikinci ayda % 68,1 ve üçüncü ayda ise % 61,6 oranında açıklamaktadır. Diğer aylarda ise bu oran ortalama % 50 seviyelerinde gerçekleşmektedir. Tablo 3'ten de izleneceği üzere ihracatın tahmin hata varyansı üzerinde ihracatın kendi gecikmeli değerleri dışında en etkili değişkenin ithalat olduğu görülmektedir. İhracatın etkisi ilk dönemde % 26,8 ikinci dönemde % 18,4 ve üçüncü dönemde % 22,4 olmaktadır. Dördüncü dönemden itibaren de ithalatın ihracat üzerindeki açıklayıcı etkisi ortalama % 30 seviyesinde olmaktadır. İthalatın ihracat üzerinde açıklayıcı etkisinin % 30 seviyelerinde olması ihracat ürünlerinin ithalata bağımlılık oranının yükseklüğünden kaynaklanmaktadır. Öte yandan ihracat üzerinde diğer önemli açıklayıcı değişkenin reel euro kuru olduğu görül-

mektedir. Tablo 3'ten de görüleceği gibi Euro tüm dönemler boyunca yaklaşık % 10 oranında ihracat tahmin hata varyansı üzerinde etkili olmaktadır. Reel dolar kurunun etkisi ise düşük seviyelerdedir. İlk dönemde % 1,9, ikinci dönemde % 3,6 ve üçüncü dönemde % 6,4 düzeyinde olmaktadır. Diğer dönemler içerisinde de reel dolar kurunun etkisi ortalama % 6 seviyelerinde seyretmektedir. Reel euro kurunun dolar kurundan daha yüksek oranda ihracatın tahmin hata varyansı üzerinde etkili olmasında, ihracatın ağırlıklı olarak euro bölgesine yapılmış olmasının etkisi bulunmaktadır.

VII- SONUÇ

Reel döviz kurları ulusal mal fiyatlarının diğer ülke mal fiyatlarıyla mukayese etmemeze imkan tanımaktadır. Bu bakımdan reel kurlar dış ticarete rekabetçi konumun sürdürülmesini sağlayan önemli göstergeler arasında bulunmaktadır. Reel kur değerinin düşmesi ihracatı olumsuz etkilerken, ithalatı teşvik etmektedir. Aynı şekilde reel kurların yükselmesi ihracatı artırıcı, ithalatı ise daraltıcı etki yapmaktadır. Bu durumda dış ticaret dengesizliği yaşayan ekonomiler için reel kurların yükselmesinin, olumlu etkilere yapacağı söylenebilir. Fakat reel kurlarda meydana gelen değer artışlarının olumlu etkiyi yapmasında ithal ürünlerinin yurt içi arz ve talep esnekliği, ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik koşullar (atıl kapasite, arz yeteneği)

ve sermaye hareketliliğinin durumu önemlidir. Son dönemlerde gelişmekte olan ülkelerde yaşanan reel kur artışlarının ardından meydana gelen ekonomik bunalımlar, dış denge-sizliğin giderilmesine yönelik devalüasyonların yeterli olmadığının göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye'de Şubat 2001'de yaşanan ekonomik kriz sonrasında döviz kurunda meydana gelen ani yükselişin ardından özellikle 2003 yılından itibaren ulusal paranın diğer ülke paralarıyla değişim değerinde artışlar meydana gelmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin dış ticaretinde ihracat ve ithalatın yoğunluk kazandığı ülkelerin para birimlerinin de nispi fiyatlarında önemli değişimler meydana gelmiştir. Burada reel euro ve dolar kuru değişimlerinin Türkiye'de ihracat ve ithalatta yaptığı etkiler VAR yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, genel olarak reel euro ve dolar kurunda meydana gelen artışlar ihracatı olumlu, ithalatı ise olumsuz yönde etkilemektedir. Fakat reel dolar kurunda meydana gelen artışlara ithalatın göstermiş olduğu tepki reel euro kurundan daha düşüktür. Bu bağlamda dolar türünden ithalatı yapılan ürünlere karşı talep esnekliğinin düşük olduğu şeklinde bir yorum yapılabilir. Çalışmada ayrıca ihracat tahmin hata varyansı üzerinde reel euro kurunun açıklayıcı etkisinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Burada ihracatın daha yoğun biçimde euro bölgesine yapılmasından dolayı ihracatın reel euro kuru değişimlerine karşı daha hassas olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ABUŞOĞLU, Ömer: Döviz Kuru Politikası ve İhracat Üzerine Etkisi 1980-1988 Dönemi, TOBB Yayınları, Ankara, 1990.
- ALEXIUS, Annika, NILSSON, Jonny: "Real Exchange Rates and Fundamentals: Evidence from 15 OECD Countries", Open Economies Review, Kluwer Academic Publishers. Printed in The Netherlands, Vol. 11: 2000, p. 383-397.
- BİLGİLİ, Emine: "Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme", İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Sayı: 176, Kasım, 2000, s. 56-74.
- BOYD Derick, CAPORALE, Guglielmo Maria, SMITH, Ron: "Real Exchange Rate Effects on the Balance of Trade: Cointegration and the Marshall-Lerner Condition" International Journal of Finance & Economics, Volume 6, Issue 3, p. 187 - 200.
- CÉSPEDES, Luis Felipe, CHANG, Roberto: "Balances Sheets and Exchange Rate Policy", NBER Working Paper, May 2000.
- ÇAĞLAR, Ünal: Döviz Kurları: Uluslararası Para Sistemi ve Ekonomik İstikrar, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003.
- DELL'ARICCIA, Giovanni: "Exchange Rate Fluctuations and Trade Flows: Evidence from the European Union", IMF Staff Papers, International Monetary Fund, Vol. 46, No. 3, September/December 1999, p. 315-334.
- DORNBUSCH, Rudiger, "Exchange Rates and Prices", NBER Working Paper Series Working Paper No. 1769, December, 1985.
- GHOSH, Atish R., GULDE, Ann-Marie, OSTRY, Jonathan D.: "Does the Exchange Rate Regime Matter for Inflation and Growth?", International Monetary Fund, 1996, (Çevirimiçi) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/issues2/issue2.pdf>, 09.06.2005.
- IRANDOUST, Manuchehr: "The Response of Trade Prices to Exchange Rate Changes", Open Economies Review, Kluwer Academic Publishers. Printed in The Netherlands, Vol. 10 1999, p. 355-363.
- İSARD, Peter: Exchange Rate Economics, Cambridge University Press., New York, 1995.
- KARLUK, Rıdvan: Uluslararası Ekonomi, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1998.
- KRUGMAN, Paul R., OBSTFELD, Maurice: Uluslararası Ticaret Politikası, Çev. Yahya Sezai Temel, A.Ü. S.B.F. ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1991.
- LEVY-YEYATI Eduardo and STURZENEGGER, Eduardo: "Exchange Rate Regimes and Economic Performance", IMF Staff Papers, Vol. 47, February 2001. p. 62-98.
- MELVIN, Michael: International Money and Finance, Addison-Wesley Pub., New York, 1997.
- OGUN, Oluremi: "Exchange Rate Changes And Export Prices in A Small Semi-Open Economy", Open Economies Review, Kluwer Academic Publishers. Printed in The Netherlands Vol. 11: 2000, p. 127-134.
- ÖZTÜRK, İhan, ACARAVCI, Ali: "Döviz Kurundaki Değişkenliğin Türkiye İhracatı Üzerine Etkisi: Ampirik Bir Çalışma", Review of Social, Economic and Business Studies, Vol.2, Fall 2002-2003.
- QIAN, Ying and VARANGİS, Panos: "Does Exchange Rate Volatility Hinder Export Growth? Additional Evidence", Empirical Economics, Vol.19, Number 3, May 1994, p. 371-396.
- RINCON C. Hernan: "Testing the Short-and-Long-Run Exchange Rate Effects on Trade Balance: The Case of Colombia" April 1999 (Çevirimiçi) <http://www.banrep.gov.co/docum/ftp/borra120.pdf>, 10.06.2005.
- SAMUELSON, Paul, HANCOCK, Keith: Economics, McGraw-Hill Book Company, New-York, 1975.
- SEYİDOĞLU, Halil: Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları, İstanbul, 1996.
- SIREGAR, Reza, RAJAN, Ramkishan S.: "Impact of Exchange Rate Volatility on Indonesia's Trade Performance in The 1990s" CIES Discussion Paper No. 0205, March, 2002, (Çevirimiçi) <http://www.adelaide.edu.au/cies/0205.pdf>, 31.12.2003.

- SIVRİ, Uğur, USTA, Can: "Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki", Uludağ Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt: 19 Sayı: 4, Aralık 2001, (Çevrimiçi) <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/>, 26.06.2003.

- TUR, Orhan: "The Effects of Devaluation on The Trade Balance and The Balance of Payments The Case of Turkey 1957-1983", Yapı Kredi Economic Review, Vol.V, No:1, June, 1991.

- WILSON, Peter, "Exchange Rates And The Trade Balance For Dynamic Asian Economies-Does The J-Curve Exist For Singapore, Malaysia, And Korea?", Open Economies Review, Kluwer Academic Publishers. Printed In The Netherlands, Vol.12, 2001, p. 389-413.

- ZHANG, Zhichao: "China's Exchange Rate Reform and Exports", Economics of Planning, Kluwer Academic Publishers. Printed in the Netherlands, Vol.34, 2001, p. 89-112.

Dipnotlar

1- Paul R. Krugman, Maurice Obstfeld, Uluslararası Ticaret Politikası, Çev. Yahya Sezai Temel, A.Ü. S.B.F. ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1991, s.29.

2- Ömer Abuşoğlu, Döviz Kuru Politikası ve İhracat Üzerine Etkisi 1980-1988 Dönemi, TOBB, Ankara, Yayınları, 1990, s.69; Ying Qian and Panos Varangis, "Does Exchange Rate Volatility Hinder Export Growth? Additional Evidence", Empirical Economics, Vol.19, Number 3, May 1994, p.371.

3- Orhan Tur, "The Effects of Devaluation on The Trade Balance and The Balance of Payments The Case of Turkey 1957-1983", Yapı Kredi Economic Review, Vol.V, No:1, June, 1991, p.6.

4- Peter Isard, Exchange Rate Economics, Cambridge University Press., New York, 1995, p. 95.

5- Michael Melvin, International Money and Finance, Addison-Wesley Pub., New York, 1997, pp. 170-172.

6- Isard, a.g.e., p.103.

7- Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, İstanbul, Güzem Yayınları, İstanbul, 1996, s.386.

8- Abuşoğlu, a.g.e., s.74.

9- Emine Bilgili, "Reel döviz kuru ve Ekonomik Büyüme", İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Sayı: 176, Kasım, 2000, s. 61.

10- Rudiger Dornbusch, "Exchange Rates and Prices", NBER Working Paper Series, Working Paper No. 1769, December, 1985, p.1-2.

11- Reza Siregar, Ramkishan S. Rajan, "Impact of Exchange Rate Volatility on Indonesia's Trade Performance in The 1990s" CIES Discussion Paper No. 0205, March, 2002, (Çevrimiçi) <http://www.adelaide.edu.au/cies/0205.pdf>, 30.05.2005, p.5.

12- Abuşoğlu, a.g.e., s.90.

13- Atish R. Ghosh, Ann-Marie Gulde, Jonathan D. Ostry, "Does the Exchange Rate Regime Matter for Inflation and Growth?", International Monetary Fund, 1996, (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/issues2/issue2.pdf>, 09.06.2005, p.6-9.

14- Ghosh, Ostry, Gulde, a.g.e., p.14.

15- Annika Alexius, Jonny Nilsson, "Real Exchange Rates and Fundamentals: Evidence from 15 OECD Countries", Open Economies Review, Kluwer Academic Publishers. Printed in The Netherlands, Vol. 11: 2000, p.384.

16- Ünal, Çağlar, Döviz Kurları: Uluslararası Para Sistemi ve Ekonomik İstikrar, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003, s.70.

17- Luis Felipe Céspedes, Roberto Chang, "Balances Sheets and Exchange Rate Policy", NBER Working Paper, May 2000, p.1-2.

18- İlhan Öztürk, Ali Acaravcı, "Döviz Kurundaki Değişkenliğin Türkiye İhracatı Üzerine Etkisi: Ampirik Bir Çalışma", Review of Social, Economic and Business Studies, Vol.2, Fall 2002-2003, p.200.

19- Giovanni Dell'ariccia, "Exchange Rate Fluctuations and Trade Flows: Evidence from the European Union", IMF Staff Papers, International Monetary Fund, Vol. 46, No. 3 September/December 1999, p.315-316.

20- Oluremi Ogun, "Exchange Rate Changes And Export Prices in A Small Semi-Open Economy", Open Economies Review, Kluwer Academic Publishers. Printed In The Netherlands Vol. 11: 2000, p.128.

21- Hernan Rincon C., "Testing the Short-and-Long-Run Exchange Rate Effects on Trade Balance: The Case of Colombia", April 1999 (Çevrimiçi) <http://www.banrep.gov.co/docum/ftp/borra120.pdf>, 10.06.2005, p.32

22- Zhichao Zhang, "China's Exchange Rate Reform and Exports", Economics of Planning, Kluwer Academic Publishers. Printed in the Netherlands, Vol.34, 2001, p.89.

23- Siregar, Rajan, a.g.e., p.10.

24- Çağlar, a.g.e., s.71.

25- Manuchehr Irandoust, "The Response of Trade Prices to Exchange Rate Changes", Open Economies Review, Kluwer Academic Publishers. Printed in The Netherlands, Vol. 10 1999, p.355.

26- Peter Wilson, "Exchange Rates And The Trade Balance For Dynamic Asian Economies—Does The J-Curve Exist For Singapore, Malaysia, And Korea?", Open Economies Review, Kluwer Academic Publishers. Printed In The Netherlands, Vol.12, 2001, p.389.

27- Derick Boyd, Guglielmo Maria Caporale, Ron Smith, "Real Exchange Rate Effects on the Balance of Trade: Cointegration and the Marshall-Lerner Condition" International Journal of Finance & Economics, Volume 6, Issue 3, p.187-188.

28- Paul Samuelson, Keith Hancock, Economics, McGraw-Hill Book Company, New York, 1975, p.763.

29- Eduardo Levy-Yeyati, and Eduardo Sturzenegger, "Exchange Rate Regimes and Economic Performance", IMF Staff Papers, Vol. 47, February 2001. p.64.

30- Siregar, Rajan, a.g.e., p.20.

31- Abuşoğlu, a.g.e., ss.114-120.

32- Uğur Sivri, Can Usta, "Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki", Uludağ Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt: 19 Sayı: 4, Aralık 2001, (Çevrimiçi) <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/>, 26.06.2003.

Görüşler

AFŞİN ŞAHİN

Ekonomist, Müfettiş Yardımcısı

Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Borç Sorunu ve İktisadi Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi

Çalışmada, iktisadi kalkınma için gerekli kaynağın ilk önce ülke öz varlıklarından karşılanması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, dış borçların, sermaye birikim süreci, yatırım ve gelişim anlamında yaptığı tahribatlara değinilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde, kalkınma ve dış borç kavramları tartışılmış ve bu konudaki görüşlere yer verilmiştir. İkinci bölümde kalkınma ve dış borçlanma ilişkisine pozitif ve negatif açılardan bakan görüşlere değinilmiş, teorik çerçeveleri sunulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde, dış borç sorunu ile karşılaşan bazı fakir Afrika Ülkeleri ve Latin Amerika Ülkelerinin yaşamış olduğu dış borç dar boğazlarına ve iktisadi gelişme açısından geçirdikleri zorluk süreçlerine değinilmiştir. Son bölümde, Türkiye'nin dış borç sorununa tarihsel açıdan bakılmış, geleceğe yönelik olarak da, Türkiye'nin 2005 sonrası yapacağı dış borç ödemelerine ve önemine değinilmiştir. Çalışmada, kısa vadede temin edilerek, cari işlemler ve bütçe açıklarının finansmanı güdüsüyle yapılan dış borçlanmaların, ülke kalkınmasındaki olumsuz etkilerine değinilmiş ve sermaye birikim süreci ve beraberinde gelecek kalkınma hamlesine katkı sağlayacak; planlı, uzun ve düşük faiz oranlı, kalkınma amaçlı borçlanmaların alması gerektiğine vurgu yapılmıştır.

I- Giriş

Dünya, hızla bir değişim ve gelişim süreci içerisinde ilerlemektedir. İlerleme sürecinde ikili yapıların oluştuğu ve az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki farkın giderek açıldığı görülmektedir. Gelişmişlik düzeyine etki eden faktörlerden ve sorun bazında incelenmesi, yapısal önlemlerin alınması gereken önemli kavramlardan bir ta-

nesi de dış borçlanma sorunsalıdır. Gerçek anlamda bir istikrarlı büyüme ve ardından uzun soluklu bir kalkınma hamlesi için, az gelişmiş ülkeler dış borçlanma çıkmazından sıyrılmaları gerekmektedir. Çalışmada az gelişmiş ülkelerin dış borçlanma sorunu, sermaye birikim süreci ve beraberinde gelen kalkınma kavramı çerçevesinde analiz edilmiştir.

Bu anlamda, kavramların nedensellik boyutunda, eleştirel, sorgulayıcı ve objektif bir perspektiften tartışılması çözüm arayış sürecini kolaylaştıracağı düşünülmüş. Sürecin tahlilinde, metodoloji olarak, eleştirel diyalektik sentez metodu kullanılmıştır.

Az gelişmiş ekonomiler kalkınma için gerekli sağlıklı finansman kaynaklarını temin etmede çeşitli sorunlar yaşamaktadırlar. Bu anlamda az gelişmiş ülkeler, dış borçlanma enstrümanını sermaye birikim süreci ve kalkınma amaçlı kullanmaktan ziyade, bütçe ve cari açık dengesizliklerinin giderilmesi yönünde bir araç olarak algılamışlardır. Psikolojik açıdan ülke içi menkul değer ve sanayi yatırımcıları, dış borçların ülke içine girmesini olumlu bir gelişme şeklinde canlandırmışlardır. Geleceğe yönelik yatırım stratejilerini aksiyoner boyuta taşıırken, borcun onaylanıp onaylanmadığı ile ilgilenmişler, sonraki süreçleri göz ardı etmişlerdir. Birçok az gelişmiş ülkede, dış piyasalardan temin edilen dış borçlar, kalkınma amaçlı, etkin değerlendirilememiş, kısa vadede bir nebze balon ekonomik büyüklüğü yaratmış, ülke ekonomisi yapay genişlemiş ve geçici iktisadi sermaye piyasaları canlanması psikolojik bağlamda da olsa yaşanabilmiştir.

Özellikle ülke ekonomisinin dış borçlanmaya başvurduğu haberi finans piyasasında bir canlanma yaratmaktadır, faizler ve döviz kuru düşmekte, borsa yükselmektedir. Kısa süren bu balon ekonomisi, spekülasyon malzemesinden öteye gidememektedir. Yapısalıktan ve kalkınmacı düşünce felsefesinden uzak yapılan bu tür borçlanma uzun vadede geri ödemelerle beraber çanların çalmasına neden olmaktadır. Ülke, krizin eşliğine gelmektedir. Türkiye ve dünyada anlatılan konunun örnekleri çoktur. Bu arada IMF gibi uluslararası kuruluşlar iktisadi politikalarını bir baskı unsuru oluştururcasına ülkeye empoze etmeye çalışmaktadırlar. Dış borçlar bu açıdan düşünsel ve siyasal bağımsızlığı da tehdit eder boyuta gelmiştir. Siyasal süreçte etkin rol oynayan politika üreticileri, piyasaların beklentilerini bozmamak ve piyasaları etkilememek uğruna da bu baskıları kabul etmeye başlamışlardır. IMF ve politikaları adeta siya-

silerin ülke bürokratlarına belli politikaları uygulatabilmek için, psikolojik bahane ve baskı unsuru olmuştur. Doğruluğu ve yaratacağı etkiler tartışılmadan, gelecek bir miktar borç uğruna ülke politikaları değiştirilmeye başlanmış, dış odaklı yaklaşımlar siyasi süreçte rol oynamaya başlamıştır.

Alınan borçların etkin kullanılmadığı, faiz ve ana para geri ödemeleri ya da açıkların, yamaların kapatılmasında kullanıldığı gerçeği ile, uzun vadeli stratejilerin geliştirilmesi ve istikrarlı bir büyüme süreci ve refah artışı için, az gelişmiş ülkeler sermaye birikimini, öz kaynaklarını harekete geçirerek ve uygun bir planlama süreci ile sağlamaları gerekmektedir, kısa zamanda borç sarmalından çıkmaları gerekmektedir.

II- Nedensellik İlişkisi Çerçevesinde Kalkınma ve Dış Borç Kavramlarının Oluşum, Gelişim ve Etkileşim Dinamiklerinin Tanımsal Boyutu

Arndt (1981:457)'ye göre iktisadi kalkınma terimi ekonomi tarihinde belirsizlik içerisinde tanım karmaşası yaşamıştır. Matematik, biyoloji gibi fen bilimlerinde kullanılan anlamının aksine, sosyal bilimlerde kalkınma terimi teknik terim olarak Oxford İngilizce Sözlüğünde bile tam olarak yer almamıştır. Bununla birlikte kavram, somutlaştırılmaya çalışılmış ve çeşitli tanımlar türetilmiştir. Dompere ve Ejaz (1995:62) kavramı mevcut durumun genel hatlarını ve insanoğlu düşünce ve tercihlerinin hata ve başarılarını gösteren bir nevi harita olarak nitelendirmektedir.

Az gelişmiş ülkelerde, üretim ve kişi başına düşen milli gelirden daha fazla pay alabilmenin yanı sıra, sosyal ve kültürel yapının da iyileşmesi, kalkınma kavramı içinde değerlendirilmektedir. GSMH ile beraber, bu sürecin dengeli ve ülke içerisinde eşit dağılımın gerçekleşmesi, iktisadi büyüme sürecinin ardından, işsizlik, okuma yazma oranı, sağlık gibi insani ölçütlerin de gelişmesi kalkınmanın temel niteliklerindedir. Temel niteliklerin oluşumu belirli bir tarihsel süreç sonunda meydana gelmiştir. İnsan ihtiyaçlarının ve gelişiminin etkileriyle kalkınmanın boyut ve kapsamı zamanla değişim göstermeye başlamıştır. Artan ihtiyaçlar, kalkınma kavramına etki

eden değişkenleri çeşitlendirmiştir.

Kapitalizm ve endüstri öncesi dönemlerde, ekonomik büyüme, nüfus, mal, ve servis artışlarına bağlıydı. Endüstri devrimi ile beraber artan sermaye, ara malı ve finansman ihtiyacı kendini göstermeye başlamıştır. Özellikle üçüncü dünya ülkeleri yatırımın finansmanı için dış borçlanmaya başvurmuş ve çığ gibi büyüyen bir sarmalın temelleri atılmaya başlanmıştır. Bu anlamda sonraki dönemlerde, yerli tasarruf, yatırım ve ihracat gelirlerini amortisman ve faiz ödemelerinin artmasıyla eş zamanlı bir karşılayamama problemi, dış borçlanma sorununu ortaya çıkarmıştır. (Adeji, 1985:53).

Sanayileşme sonrası finans kapitalin gündeme gelmesiyle de beraber dış borçlanma farklı alanlarda kullanılabilir olmuştur. Sorunların boyutu ve yapısı da kompleks bir hal almaya başlamıştır. Yeldan (2004a:25)'e göre dış borç akımları bir ülkenin yurt dışına olan ulusal borcunu artıran her türlü yükümlülüklerini ve bu tür yükümlülüklerin portföy yatırımları ve bankacılık kredileri, ticaret kredileri gibi diğer yatırım kalemlerini de kapsar hale gelmiştir.

Ekonomik durgunluğun çeşitli periyotlarda kendini göstermesi özellikle 1970 ve 1980'li dönemlere gelindiğinde, endüstrileşmiş birçok ülkenin ekonomik krizle karşılaşması dış borçlanmayı artıran bir başka etken olmuştur. Dış borcu yüksek ülkelere, başka ülkelere çıkacak sermaye kısa süreli likidite problemlerine yol açmaya başlamış, faiz oranlarının yükselmesine neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler, üretmedikleri malları ithal etmek, kamu açıklarını finanse etmek, altyapı yatırımlarına kaynak sağlamak, vadesi gelmiş borçları ödemek, kalkınma hızlarını artırmak için dış borçlanmaya başvurmaya başlamışlardır. (Ulusoy ve Küçükkale, 1996:3). Kalkınma ve dış borç ilişkisi bu çerçevede daha önem kazanmıştır.

III- Dış Borçlanmanın Ülke Ekonomisine Etkileri Konusunda Birbirine Zıt Analizler: Paradoksal Bir Süreçten Çıkan Bir Sentez

Dış borçlanmanın iktisadi kalkınma üzerin-

de yarattığı etkileri inceleyen çalışmalar iki zıt kutupta problemi ele almaktadırlar. Problemin olumsuzlukları beraberinde getirdiği ve ileriki aşamalarda da çözümlenmezse büyüyeceğini savunanlarla, dış borçlanmanın iktisadi büyümeyi artıracığını iddia eden piyasa merkezli ve neoklasik iktisat okulu temelli düşüncelerdir.

Dış borçlanmanın zararlı etkilerine değinen çalışmalar konuyu vade ve yapısal açılarından inceleyen bir perspektif sunmakta ve genellikle IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşların, az gelişmiş ülkeleri dışa bağımlı bir hale getirip kısır döngüye soktuklarını, bu aşamada da politika önermelerini bu ülkelere sunduklarını ifade etmektedirler.

Ulusoy ve Küçükkale (1996:2) alınan borçları vade ve aşama boyutunda incelemekte, ilk aşamada kalkınma hızına olumlu etki yarattığını vurgulamaktadır. Fakat ona göre, sonraki aşamalarda, ana para ile beraber faizlerin de ödenmesiyle, enflasyon ve dış ödemeler güçlüğü ile karşılaşılacak ve kalkınmaya olumsuz etki yapacaktır. Çalışma, borç alan ülkenin ilk aşamada nakit sermaye birikimini artırdığını, artan nakit birikiminin, ülkeye döviz kazandırarak yatırımlara yönlendirilirse elde edilecek yeni gelir ile beraber ana para-faiz ödenebileceğini vurgulamaktadır.

Ulusoy ve Küçükkale (1996:3)'e göre böyle bir borçlanma, ülkenin sabit sermaye yatırımlarını artıracak ve borçların geri ödenmesini sağlayacaktır. Ona göre uygun şartlarda sağlanacak dış borçlar, ülkenin iç tasarruf açığını kapatabilecek, dış ödeme güçlüklerini giderecek ve kalkınma yükünün kuşaklar arasında dengeli bir şekilde dağıtılmasını sağlayacaktır. Borçların geri ödenebilmesi içinse, ihracatın artırılması gerektiğini ve ihracatın artırılmasının bir yolunun da paranın değerinin düşürülmesi olduğunu savunmaktadır. Fakat, paranın değeri düşerken, enflasyonun yükselme riski oluşabilmektedir. Borçlanma aşamasında da alınan borçların yatırımlara kanalize edilmesi durumunda talep enflasyonu da oluşacaktır. Borçların geri ödenmesi aşamasında, daha önce yapılan devalüasyon yüzünden geri ödemeler daha fazla olacaktır. Gelir fazlası bir mekanizma ile, milli gelirin

azalmasına yol açmakta, iktisadi kalkınmaya zarar vermektedir.

Dış borçlanmanın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini savunan bir başka çalışma da Ramamurthi (1992)'dir. Çalışma, dış borçlar ve ekonomik büyüme arasında ters bir ilişki bulmaktadır. Fry (1989) da gelişmekte olan ülkelerde, dış borçların tasarruf ve yatırımları olumsuz etkilediğini göstermektedir. Islam (1992)'de Bangladeş için yaptığı çalışmasında, yabancı kaynakların ekonomik büyümeye anlamlı bir katkısının olmadığını göstermektedir, fakat gıda ve kredi yardımını ekonomik büyüme için daha anlamlı bulmaktadır. Islam (1992)'ye göre yerli kaynaklar, yabancı kaynaklara göre ekonomik büyüme açısından daha etkindir.

Dış borçlanma ile akla ilk gelen kurumlar, IMF ve Dünya Bankasıdır. Bu iki kurum son yıllarda yoğun eleştirilere maruz kalmaktadırlar. Uyguladıkları politika önermelerinin az gelişmiş ülkeleri iktisadi, siyasi ve sosyal bunalımlara sokması, eleştirilerin haklılık payını ön plana çıkarmaktadır. Nitekim, 2004 yılı Nobel ödülü sahibi Edward Prescott da, IMF ve Dünya Bankası'nın ekonomilere yarardan çok zarar getirdiğini vurgulayarak bahsedilen eleştirileri doğrulamaktadır. Ona göre bu iki kurum, ekonomilerin iktisadi politikalarını belirlemekten çok, hükümetlerin dış politikalarına müdahale eden kurumlar olarak öne çıkmaktadır. Ona göre bu kurumlar, kriz halindeki ülkelere borç vererek onları kokain bağımlısı durumuna düşürmektedir. (Dünya Gazetesi, 2004b). Prescott'un bu analizi, uluslararası kurumların politika önermelerinin tekrar gözden geçirmeleri ve yapısalıcı çözümleri sunmaları gerekliliğine bir kez daha işaret etmektedir.

Dış borçlanmanın kalkınma açısından zarar getirdiğini savunanlardan başka, yararına değinen çalışmalar da vardır. Uras (2004b:1) yazısında, Besim Üstünel'in, dış pazarda rekabet gücü olan malların üretimini sağlayacak alt ve üstyapı yatırımlarını sağlamak için borçlanmanın faydalı olacağını vurguladığına değinmektedir. Ona göre, böyle yatırımların istihdam ve milli geliri artırıcı özelliği olduğunu ayrıca ihracat ve döviz gelirlerinin de artı-

şına katkı sağladığını belirtmektedir. Bu çeşit yatırımlardan elde edilecek döviz geliri ile de döviz borçlarının ödenebileceğini öne sürmektedir. Uras (2004b:1)'e göre dış borçlanma, yatırım ve ara malı için yapıldığı müddetçe olumlu bir gelişmedir. Türkiye'de ithalat rakamları incelendiğinde, ithal edilen mallar yatırımdan ziyade üretim ve tüketimde kullanıldığı görülmektedir. Yatırım için yapılacak borçlanma ona göre olumlu sonuçlar verebilecektir.

Amoteng (1996) borç servisi, ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiyi analiz eden bir başka çalışmadır. Çalışma 1983-90 döneminde Afrika ülkelerinde uygulanan yapısal uyum programlarının artan borçlanmayı yönetmeyi, ihracatı teşvik etmeyi önerdiğini ve sonuçta ekonomik büyümede artışa yol açtığını vurgulamaktadır. 1971-1990 döneminde az gelişmiş ülkeler arasında, Afrika ülkeleri, borç yoğunluğu açısından en kötü ülkelerdendir. Dolayısı ile ona göre, uygulanan yapısal uyum programlarının ana kısmını dış borçları ödeme yönetimi oluşturmaktadır. (Amoteng, 1996:22).

Levy (1988) borçlanmayı yardım mahiyetinde analiz etmekte ve dış yardım özelliğindeki bir borçlanmanın iktisadi büyüme açısından pozitif etkisi olacağını yakalamaktadır. Murthy (1994) de birim kök testi ve Jahansen'in "Maximum Likelihood" ekonometrik tekniğini Cameron ülkesi için uygulamakta ve 1971-1990 döneminde, dış yardımların ekonomik büyümeye pozitif katkısının olduğunu ortaya koymaktadır.

Hussain (1994) bazı Sahra-Altı Afrika ülkelerinin, yapısal uyum programları ile ekonomik büyümeyi yakaladığını fakat bazılarının ise, bu programlardan olumsuz etkilenecek başarısız olduğuna ve yapısal uyum programlarının istikrar açısından etkilerine değinmektedir. Seiber (1982:10) da dış borçlanmanın yararlarına değinen bir başka çalışmadır. Ona göre, ülke kaynaklarında dış borçlanma yoluyla sağlanan ek artış, sermaye birikim oranını yükseltmektedir. Büyüyen sermaye birikim oranı yatırım ve büyüme oranına pozitif yansımaktadır.

Balam (2001:178) dış borçlanmanın sağ-

lanamadığı piyasaların durumuna değinmektedir. Ülkenin dış borçlanması tercih edilme-
yen bir durumdur, fakat yapısal sorunların maksimum düzeyde olduğu ve kısa, uzun va-
deli borçlanmanın ülkenin kredi notunun düş-
ük olmasından dolayı sağlanamadığı piya-
saların durumunu incelemektedir. Ona göre,
dış borçlanmanın sağlanamadığı piyasa şart-
larında, ülkede iktisadi kriz de baş göstere-
bilmektedir. Faizler yükselmekte, bankacılık
sistemi çökmektedir. Sermaye dışarı hızla
kaçmakta ve yeni ulus devletlere yönelmek-
tedir. (Balaam, 2001:178). Bunlar borçlu ül-
kede yoğun bir fon kıtlığının oluşmasına ne-
den olmaktadır. Ona göre IMF, bu aşamada
devreye girerek, problemle karşılaşan ülke-
ye, kredi desteği sağlayarak, sürdürülebilir e-
konomik büyüme sağlamasına yardımcı ol-
duğunu savunmaktadır. (Balaam, 2001:178).

Yukarıda belirtildiği gibi dış borçlanmanın
iktisadi büyüme ve kalkınma anlamında, ol-
umlu ve olumsuz etkilerine değinilmiştir. Dış
borçlanmanın vade yapısı ve kullanılacağı a-
lanlar, etkinlik ve derinliğinin iyi tetkik edilme-
sinde önem taşımaktadır. Bu açıdan, kırsal
kalkınma ve tarım gibi ya da altyapı, sanayi
gibi kalkınma açısından önem taşıyan alanlar
için uzun vadeli, düşük oranlı kredilerin temin
edilmesi kalkınma açısından yarar getirebilir.
Fakat alınan borçlar faiz ve anapara ödemesi
ya da cari, bütçe açıklarının finansmanında
kullanılıyorsa bu ülke ekonomisinde balon
büyümesi etkisi yapacak ve uzun vadede kal-
kınma açısından değerlendirildiğinde ekono-
miye büyük zararlar verecek, bir kısır döngü-
ye girecektir. Borçlanmanın zorunlu olduğu
zamanlarda uzun vadeli, düşük oranlı ve ya-
pısal amaçlı fonların tercih edilmesi gerek-
mektedir. Bunun dışında ülkenin, yatırım ve
kalkınma için gerekli sermaye birikimini ken-
di öz kaynaklarıyla finanse etmesi, ulusal e-
konominin güçlenmesine, risklerin en düşük
seviyeye inmesine ve güven ortamının yara-
tılmasına neden olacaktır. Ülkenin kısır dön-
güye girmemesi açısından, mümkün olduğu
kadar ulusal ekonominin çalıştırılması gerek-
mektedir.

Dış borçların ülke ekonomisine olumlu et-
kileri olduğun savunan iktisadi çalışmalar ge-

nellikle ekonometrik teknikleri kullanarak, bel-
li bir tarihsel dönemi ve bölgeyi almakta, do-
layısıyla bütünsel bir çözüm öneri sunmaktan
uzak kalabilmektedir. Ayrıca ekonometrik tek-
niklerle sosyo-kültürel ve siyasi olayların tah-
lili çoğu zaman yapıcı çözümler sunamamak-
ta, değişkenlerin varsayımlara dayanması da
olayların sosyal gerçeklik boyutunun göz ardı
edilmesine neden olabilmektedir. Ulus devlet-
lerin, iktisadi politikalarının yanında bir de ta-
rihsel geçmişleri vardır. Dolayısıyla dış ve iç
politikalarının uygulanmasında bu tarihsel
döngüyü gözden geçirmeleri ve uluslararası
kurumların önermelerini bu çerçevede analiz
ederek red etmek ya da kabul etmek yoluna
gitmeleri gerekmektedir. Aynı politik önerme-
lerin ve değişkenlerin tüm ülkeler için aynı
sonuçlar doğuracağı varsayımı birçok yanlış
da beraberinde getirecektir.

Dolayısıyla dış borçlanma ve kalkınma i-
lişkisinin incelenmesinde siyaset bilimi, ikti-
sat, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, antropolo-
ji, coğrafya, istatistiki gerçeklikler ve tarih be-
raberce kullanılmalı ve politika önermeleri su-
nulmalıdır. Salt ekonometrik tekniklerin belli
bir coğrafya ve tarihsel periyotta uygulanma-
sı ve çözüm sunulması ileriki aşamalarda
daha derin ve dönülemez problemlerin baş-
langıcı olabilmektedir.

IV- Dünyada Dikkat Çeken Bazı Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Borç Sorunları ve Uluslararası Kuruluşlarla Etkileşimleri

Dünyanın birçok ülkesi dış borçların geri
ödenmesi problemleri ile karşılaşabilmekte,
sonuçta iktisadi krizler ve bunalımlara gir-
mektedir. Bu ülke ve bölgeler arasında en
dikkat çekenler, Sahra-Altı Afrika ülkeleri,
bazı Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye'dir. Sa-
hra-Altı Afrika ülkeleri, Dünya Bankası Bin yıl-
ın Dünya Kalkınma hedeflerini (1990-2015)
tutturamayacak, iktisadi kalkınma açısından
son derece zayıf ülkeler olarak belirtilmekte-
dir. Afrika ülkelerinin bu hale gelmesinde dış
borçların olumsuz etkileri çok önem taşımak-
tadır.

Afrika ülkeleri az gelişmiş ülkeler sırala-
masında ön saflarda yer alan, uzun yıllar bo-
yunca borç sorunu ile karşılaşmış bir bölge-

dir. Özellikle, 1978-82 yılları arasında, Dünya Bankası verilerine göre, 45 Afrika ülkesinin ödenmemiş borçları ve borç harcamaları % 16 artarak 10 milyar dolardan 87 milyar dolara yükselmiştir. 1980-82 döneminde sırasıyla en borçlu ülkeler; Algeria (14 milyar dolar), Cameron (1.9 milyar dolar), Congo (1,2 milyar dolar), Mısır (14 milyar dolar), Zambiya (2.3 milyar dolar), Nijerya (5 milyar dolar) olmuştur. (Adeji, 1985:55). Afrika ülkelerinde kamu harcamalarının artması ile beraber, finansman ihtiyacının dışarıdan sağlanması gündeme gelmiştir. (Adeji, 1985:66). 1985-1986'lı yıllarda, Nijerya'da hükümetin değişmesi ile beraber, dış borçlar % 20 yükselmiştir. 1985 yılında, Nijerya dış borçlanma ve IMF ile ilişkiler konusunda önemli tartışmalara girmiş, petrol fiyatlarının da düşmesi ile beraber ekonomik yapılanma ihtiyacı gündeme gelmiştir. 1986 yılında Nijerya yapısal uyum programı uygulamaya başlamıştır. Nijerya, 1986-1987 yılları arasında, 4.7 milyar dolar, 1989 yılında 6 milyar dolar dış borcunu yeniden yapılandırılmıştır. (Ajayi, 2000a:14). 1980-1988 döneminde, Nijerya'nın dış borç seviyesi cari fiyatlarla 8.9 milyar dolardan 30.7 milyar dolar seviyelerine kadar çıkmıştır. (Ajayi, 2000a:16).

Son yıllarda Sahra-Altı Afrika, fakirlik ve yoksulluğun en uç örneğini veren ülkeler durumuna düşmüşlerdir. (Ravallion and Chen, 2004:141). Sahra-Altı Afrika ülkeleri, 1970-1990 yılları arasında ciddi dış borç sorunu ile karşılaşmışlardır. 1970 yılında 6 milyar dolar olan toplam dış borçlar 1990 yılına gelindiğinde ise, GSMH'lerinin % 110'una yükselecek, 161 milyar dolara ulaşmıştır. Sahra-Altı Afrika ülkelerinde yüksek cari borçların gelire oranı ve yüksek borç servisi ödemeleri görülmüştür. (Osei, 2000:57). 1980'li yıllarda, 1970 petrol krizinin etkisi, gelişmiş ülkelerin borç vermelerindeki artış, uluslararası faizlerin yükselmesi ve ekonomik yavaşlama Sahra-Altı Afrika ülkelerinin yoğun dış borç sorununun artmasına neden olmuştur. Bu ülkeler borç krizinden kurtulmak için, fiyatlar genel seviyesini stabilize etmek, büyümeyi artırmak ve uluslararası dengesizlikleri gidermek için IMF ve Dünya Bankası tarafından uygulattırılan yapısal programları ekonomile-

re adapte etmiştir. (Barungi and Atingi, 2000: 93). Esas itibarıyla, Sahra-Altı Afrika'da dış borçların oluşma sebeplerinin dışsal olanları ticaret hadlerindeki bozulma ve dünya faiz oranlarındaki artıştır. (Ngeno, 2000:128). 1981-1990 döneminde Sahra-Altı Afrika ülkelerinde yıllık ortalama reel GSMH artış hızı % 1.7'dir. Bu dönemde sermaye başına reel GSYİH ise, -% 0.9 olarak gerçekleşmiştir. 1990-95 döneminde bile yıllık reel GSYİH büyüme hızı negatif gerçekleşmiştir. (Iyoha, 2000:160).

Honduras ve Nikaragua çok büyük dış borç sorunları ile karşılaşan diğer başka ülkelerdir. Bu iki ülke, bölgenin en zengin ülkesi Costa Rica'nın ¼'ünden daha az GSMH'ya sahiptirler. Bu iki ülke, % 2.5 nüfus ve % 6 büyüme oranı ile ilerlerse, Costa Rica'nın gelirine ulaşacaktır. (Esquivel, 2001:2). 1990-1998 döneminde Merkez Amerika Ülkelerinde sırasıyla gelir bağlamında, Costa-Rica, El Salvador, Guetamala, Honduras ve Nikaragua gelmektedir. (Esquivel, 2001:3). 1990-98 döneminde, neredeyse bütün Merkezi Amerika ülkeleri yabancı kaynaklarını tasarruf-yatırım açıklarını kapatmak için kullanmıştır. 1998 verilerine göre Nikaragua, Honduras, Costa Rika, El Salvador, Guatemala sırasıyla en borçlu ülkeler olmuşlardır. (Esquivel,2001: 5).

Latin Amerika ülkelerinin bazıları, yıllar boyunca dış borç sorunu yaşamış bir başka sorunlu bölgedir. Arjantin ve Brezilya, bölgenin dikkat çeken iki önemli ülkesidir. Arjantin'de kamu borcunun büyük bir kısmı dış borçtur. Dolayısıyla Brezilya'ya göre sorunun çözümü kolaydır. Brezilya'nın iç borçlarının daha problemlili olması, sorununu nispeten daha çok artırmaktadır. (Bulutay, 2004:24).

1990-1998 döneminde Latin Amerika ülkelerinin fakir bölgeleri, durağan bir süreçte girmiştir. Fakat zengin bölgeleri, refah düzeylerini korumuşlardır. Arjantin'de işsizliğin arttığı bir süreç yaşanmıştır. Kamu harcamalarının da hızla artması ile beraber bütçe açığı problemi gündeme gelmiştir. Açığın finansmanı için iç ve dış borç miktarı yükseltilmiştir. Arjantin Pezосу dolara endekslenmiş ve reel kur değerlendirilmiştir. Bozulan dış ticaret den-

gesi, 1991-2001 döneminde cari açığın sürekli açık vermesine neden olmuştur. (Şimşek, 2005, s.71).

Son 15 yılda uluslararası iktisadi gelişmeler analiz edildiğinde, liberal iktisadi politika uygulamaları, artan işbirliği özel sermaye hareketleri, teknolojik yenilikler, enerjinin önemi ve finans piyasası gelişmeleri önemini artırmıştır. Bu süreçte finansman zorluğu çeken Afrika, Latin Amerika ülkelerinin önünde engel teşkil eden bir dış borç sorunu ortaya çıkmıştır. Sayılan ülkelerin sermaye birikim sürecini artırmak, iktisadi yapılanmalarını yatırım, dolayısıyla gelişmeye kanalize etmek için dışa ekonomik bağımlılık sorunlarını çözmeleri gerekmektedir.

V- Türkiye'nin Dış Borç Sorunu

Devlet adına iç ve dış borçlanmayı yapan veya borçlanmalara garanti veren kurum Hazine'dir. Borçlanma açısından devlet tüzel kişiliğini Hazine temsil etmektedir. (Eğilmez, 2004:1). Hazine 2005 yılından itibaren, 2010 ve sonrası dahil 93.5 milyar dolar dış borç ödemesinde bulunacaktır. 2005 yılında 10.9 milyar dolar ana para ve 4.6 milyar dolar faiz olmak üzere toplam 15.5 milyar dolar dış borç ödeyecektir. Özellikle 2005 ve 2006 yıllarında dış borç ödemelerinin yoğunlaşacağı görülmektedir. 2006 yılında Türkiye 20.2 milyar dolar dış borç ödemesi yapılacaktır. Hazine, 2007, 2008 ve 2009 yıllarında ise, sırasıyla; 10.2, 8.6 ve 4.7 milyar dolar dış borç ödemesi gerçekleştirecektir. 2010 ve sonrasında ise 34.5 milyar dolar dış borç ödemesinde bulunacaktır. 93 milyar dolarlık toplam devlet konsolide dış borcunun 69 milyar dolarlık bölümü ana para ve 24 milyar dolarlık bölümü ise, borç faizlerinden oluşacaktır. Borçların % 48'ini resmi alacaklılar oluşturmaktadır. Bunların ilk sırasında ise, IMF gelmektedir. Diğer alacaklı resmi kuruluşlar ise, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası, Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası, Uluslararası Kalkınma Bankası ve Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonudur. (Dünya Gazetesi, 2004a).

Tablo 1'den de izleneceği gibi, Türkiye uluslararası mali kuruluşlarla yapacağı işbirli-

ğini borçlarının yeniden yapılandırmak yönünde ilerletmelidir. Yeni borçlarla eski borçların ödenmesi Türkiye'de yıllarca uygulanmış ve bir fayda sağlamamıştır. Gelir dağılımı bozulmuş, ülke git gide kaynaklarını dışa bağımlı hale getirmiş, yatırım ve sermaye birikim sürecini göz ardı ederek kalkınma hamlesini gerçekleştirememiştir. Fakat IMF gibi kuruluşlar böyle bir uygulamaya gitmekte çünce görmektedirler ve nitekim kısa vadeli bir geçici yapılanma planı teklif etmektedirler. Türkiye'nin sorununun çözümü için yapısal ve uzun vadeli bir perspektiften bakılacak yapılanmanın ve yardımın önemi olacaktır. IMF kısa vadeli politikalarla balon ekonomisinden fazla bir etkiye ve faydaya neden olmamaktadır. Örneğin, IMF 1998 Ocak'ında Kore'ye borçlarının yeniden yapılandırması için bankaları çağırması ve kendisinden borç alarak yapılandırmanın zor olacağını belirtmiştir. (Bulutay, 2004:24). IMF böyle yapısal yardım ve çözümlere pek sıcak bakmamaktadır. Bulutay (2004:24)'e göre Kore 1997 Kasım ayında bu operasyonu yapsa idi böyle bir krize girmezdi. Duman (2004:52)'ye göre, IMF, aşırı kısa vadeli borçlanmanın önlenmesi amacıyla sağlam bir borç yönetimini teşvik edecek türden politika ve uygulamalar sağlamalıdır.

Türkiye 2000-2001 yıllarında dış borçlarını yeniden yapılandırmak için hamle ve çabalarda bulunmuştur. Fakat ülkenin kredi notunun düşük olduğu 2000-2001 kriz yıllarında, Alman bankalarını dış borçlarını yeniden yapılandırmaları için masaya çağırmıştır, fakat hibiri gelmek için yanaşmamıştır. Türkiye'nin tek taraflı borç ödemelerini dondurma hakkı da doğmuştur. Fakat, Türkiye bu hakkını kullanmamıştır. (Bulutay, 2004:25).

Türkiye ekonomisi 1950-2001 yılları arasında ortalama olarak yıllık % 4.3 oranında büyüme göstermiştir. Bu rakam etrafında dalgalanmalar oluşmuş ve istikrarsız bir ekonomik yapı meydana gelmiştir. (Beyazıt, 2004: 89). Türkiye ekonomisi 2000 Kasım ayından itibaren dış borçların ağır yükü altında kalkınma çabalarını sürdürme eğilimine girmiştir. Türkiye ekonomisi GSYİH'sı 1999'da % 5 küçülmüş, 2000 yılında % 7.4 genişlemiş, 2001

Tablo 1: IMF'na 2004 Sonrası Ödeme Takvimi-Dağılımı

	2004	2005	2006	2007	Toplam
Ana Para	4,406	7,554	10,942	623	23,525
Faiz	837	628	216	8	1,690
Toplam	5,243	8,182	11,158	631	25,215
1999-2004 Programının Toplam Ödeme-Maliyeti					
	Anapara	Faiz	Toplam		
1999-2003 Gerçekleşme	8,827	2,233	11,060		
2004-2007 Ödeme Takvimi	23,524	1,690	25,213		
Genel Toplam-Maliyet	32,351	3,923	36,273		

yılında negatif büyüme göstermiş, 2002'de % 7.6 büyüme göstermiş, 2003'te % 5.8 milli geliri artırmıştır. (Yeldan (a), 2004:3). 2004 yılında ise, Türkiye % 8 büyüme göstererek, 3 yıl üst üste pozitif bir balon büyüme ivmesi kazanmıştır.

Borç stoku incelendiğinde ise, durumun büyüme rakamları kadar iç açıcı olmadığı görülmektedir. Döviz kurunun düşük kalması dolayısıyla son dönemde dış borçların ekonomi üzerindeki baskısı azalmıştır, fakat balonun patlaması an meselesidir. Türkiye'nin 2003 yılı itibarıyla toplam dış borç stoku 147 milyar dolardır. 2002'de dış borç stoku 131.2 milyar dolardı. Yani 2002-03 döneminde dış borç stoku % 12.3 artmıştır. 2002'de dış borç yükü % 73.1 iken, 2003 yılına gelindiğinde, % 55'e gerilemiştir. (Yeldan (a), 2004:8).

Kamu kesimi toplam borç stoku, ki bu rakamın içine iç ve dış borç stoku rakamları girmektedir. 1996-2003 döneminde % 38'den % 82'ye yükselmiştir. (Yeldan (a), 2004:8). IMF'ye 2004 yılı sonrası ödeme takvimi incelendiğinde 2006 yılında yoğun dış borç ödemelerin olduğu görülmektedir. (Yeldan, 2004a:8)

Neoklasik iktisadi politikaların Türkiye günümüzde olduğu 1980 sonrasında, dış borçlar hızla artış sürecine girmiştir. Sağlanan kaynağın kullanılma alanları incelendiğinde ise, açık finansmanı ön plana çıkmaktadır. Alınan dış borçlar, dış ticaret açığının finansmanı açısından çok fazla kullanılmamıştır. Kaynaklar, kısa vadeli sermaye çıkışlarının finansmanında kullanılmıştır. Kısa vadeli sermaye çıkışlarından dolayı ekonomide yaşanan kırılganlıkların önlenmesi amacıyla rezerv artı-

şı sağlanması bu oranın dış borçlar içindeki payının artmasına neden olmuştur. Spekülatif sermaye hareketlerinin finansmanı için sağlanan dış borçlar, iktisadi kalkınma açısından bir önem arz etmemekte, aksine ekonomide geleceğe dönük kırılganlık riskini artırmaktadır. (Yeldan, 2004a: 27). Sermaye birikimi yaratmayan ve kalkınma için önem ifade etmeyen borçlanma biçimi Türkiye için büyük iktisadi ve itibari zararlar getirmiştir.

1981 öncesi özellikle 1929'lu yıllar incelendiğinde ise, dış borçların yine gündemde olduğu görülmektedir. Türkiye 1930 yılında Merkez Bankası'nı ABD'den borç aldığı sermaye ile kurmuştur. İngiltere'den aldığı borçla, Karabük Demir Çelik Fabrikası ve Çatalağzı Santralini kurmuştur. (Toprak, 2005:116)

Türkiye, 1999 yılından başlayarak, standby antlaşması kapsamında, IMF'den 30.9 milyar dolar borçlanmıştır. Faiz yükümlülüğü ve SDR'ın dolar karşısında değer kazanması yüzünden önemli yükümlülükler neden olmuştur. Türkiye 2005-2008 döneminde IMF'ye 22.2 milyar dolar ödeme yapması gerekmektedir. 1999-2004 döneminde, 17.2 milyar dolar ödediği varsayılırsa, toplamda 39.4 milyar dolar ödemiş olacaktır. Türkiye bunlara ilave olarak IMF ile yeni 10 milyar dolarlık anlaşma imzalamıştır. (Cumhuriyet Gazetesi, 2005a:13). 2004 yılı sonu itibarıyla Türkiye'nin IMF'ye toplam borcu 21 milyar dolardır ve bu borcu 2008 yılına kadar ödemesi gerekmektedir. 1999-2004 döneminde toplam 30.9 milyar dolar IMF'den kredi almıştır. 2009 yılı sonuna kadar IMF'ye 39.5 milyar dolar borç ödemesinde bulunması gerekmektedir. (Dünya Gazetesi, 2005a:8).

Tablo 2: Dış Borç Stoku (Milyon Dolar)

	2001	2002	2003	2004-1	2004-2	2004-3
Vadeye Göre	113,895	130,353	145,805	145,211	148,061	153,160
Kısa Vadeli	97,492	113,929	122,792	121,206	121,952	123,844
Orta-Uzun Vadeli	16,403	16,424	23,013	24,005	26,109	29,316
Uluslararası Kuruluşlar	22,062	30,849	33,469	32,280	32,143	32,502

2004 yılı cari açığı son zamanların rekorunu kırarak 15.6 milyar dolara ulaşmıştır. 2004 GSMH'sinin % 5'ine denk gelmektedir. 2000 yılında bu oran % 4.8 olarak gerçekleşmiştir. 2004 yılı beklentileri 2000 dönemine göre daha olumludur. (Eğilmez, 2005a:1). Cari dengenin sağlanması için, ithalatı kıstak ya da büyümeyi yavaşlatmak gerekmektedir. Ya da ihracatı artırmak gerekmektedir. İhracat ve büyümeyi kıstak 2005 yılında makul gelmektedir. TCMB döviz arzını emmeli ve hükümet az ithalat çok ihracat politikası gütmelidir. (Güneş, 2005a:1). Uras (2005a) 2005 yılında 15.5 milyar dolar döviz açığının nasıl oluştuğunu sorgulamaktadır. İhracattan 66 milyar dolar gelir sağlanmıştır. 90 milyar dolarlık ithalat yapılmıştır. Dış ticarete 24 milyar dolar açık verilmiştir. Açığın nasıl kapatıldığı 5 maddede özetlenmektedir. 1) Özel sektör ve bankalar dışarıya 15.5 milyar dolar borçlanmıştır. 2) Hükümet 1.7 milyar dolar kredi kullanmıştır. 3) Yabancıları hisse senedi tahvil ve bono satın almak için 7.2 milyar dolar getirmiştir. 4) Yabancılar 1.4 milyar dolar yatırım yapmıştır. 5) Kaynağı belirsiz yerden 3 milyar dolar gelmiştir. Sonuçta 22.2 milyar dolar ülke borçlanmıştır. Borcun 6.7 milyar doları Merkez Bankası ile bankaların döviz rezervine eklenmiştir. Kalan 15.5 milyar doları ile de döviz açığı kapatılmıştır. (Uras, 2005: 2).

Türkiye 2005 yılına geldiği bir dönemde, cari açık ve dış borç sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu durum Türkiye'nin yıllarca yüksek reel faizlerle iç ve dış kaynak bulma bunalımının yaşanmasına neden olmuştur. Son 2004-05 döneminde Türkiye bu bağlamda, 9 milyar dolar döviz rezervi biriktirmek zorunda kalmıştır. Fakat borçluluk düzeyinde bir kayda değer azalış yaşanmamış, kırılma düzeyi azalmamıştır. (Oyan, 2005:18).

Bankalar yurtdışından ucuz ve kısa vadeli borçlanarak açık pozisyonlarını artırmıştır. Yurt dışından alınan krediler iç borçlanma senetlerine yatırılmıştır. (Şimşek, 2005:72)

Mango (2005:154)'e göre ekonomik ve sosyal tahminler her yerde yanıltıcıdır. Fakat Türkiye'de iki misli yanıltıcıdır ve son yüzyılda yaşanan hızlı büyüme atakları, iktisadi krizlerle sonuçlanmıştır. Ayrıca Mango (2005: 155) Türkiye'de iyi bir istatistik hizmeti olduğunu fakat ekonomik faaliyetlerin büyük çoğunluğunun kayıtlara geçmediğini vurgulamaktadır. Elde edilen veriler ışığında Türkiye'nin borç dinamiği ve kalkınma üzerinde yarattığı etkiler analiz edildiğinde, uzun vadeli istikrarlı bir iktisadi yapının oluşturulmamasında, dış borç sorununun etkisinin büyük olduğu görülmektedir.

Sonuç

Ülke milli gelirinin artması ile beraber, üretim faktörlerini oluşturan, emek ve sermaye gibi değişkenlerin etkinlik ve verimliliğinin artması, sanayi üretiminin milli gelir ve ihracat içindeki payının yükselmesi kalkınma için temel teşkil etmektedir. İstikrarlı ve uzun süreli büyüme sonucunda, yatırım ve tasarrufların görece artması ile gerçekleşen kalkınma, sektörel anlamda da istikrarlı bir üretim yapısı ve buna bağlı büyüme dinamiklerini beraberinde gerekecektir.

Kalkınma için gerekli bu sermaye birikimi sürecinde, ülkenin kaynak temininin yapısı önem taşımaktadır. Dış borçlanma sorunu dünyadaki birçok ülkeyi iktisadi gelişme boyutunda olumsuz etkilediği gibi Türkiye açısından da uzun yıllar yapısal sorunların temelini oluşturmuştur. 1980 sonrası artan dış borçlanma süreci iktisadi gelişmenin önünde engel teşkil ederek, kalkınma için gerekli sermaye birikim sürecini ve tasarrufu olumsuz

Tablo 3: Konsolide Bütçe Brüt Borç Stoku/GSMH

	2000	2001	2002	2003	2004
TL Cinsinden	50.20	100.80	88.20	79.30	74.60
Dolar Cinsinden	46.60	85.80	81.70	85.00	80.30
TL+Dolar Cinsinden	48.50	94.50	85.00	81.60	76.80

etkilemiştir. Dış borçlanma ve kalkınma temimleri eleştirel açıdan analiz edildiğinde, Dünya ve özelde Türkiye açısından dış borçlanmanın kalkınmayı gölgelediği görülmektedir. Özellikle iktisadi durgunluğun ve cari açık gibi iktisadi problemlerin arttığı dönemlerde dış borçlanma sorunu kendini göstermektedir. Sağlıklı bir sermaye birikimi süreci ve tasarruf, yatırım dinamiği açısından Türkiye dış borç sorunu çözmek, mümkün olduğu kadar yatırım, sermaye birikimi ve sosyal politikalar amacıyla kalkınma amaçlı borçlanma yapmak zorundadır. Kısa vadeli açıkların finansmanı için yapılacak borçlanma az gelişmiş ülkeler için yarardan çok zarar getirecek, borcun borçla ödenmesi kısır döngüsünde ülke gelişemeyecektir.

Kaynakça

- Adeji, Adebayo (1985) "Foreign Debt and Prospects for Growth in Africa during the 1980s", *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 23, No.1:53-74.
- Akat, Asaf Savaş and Tuba Korkmaz (2001) "Main Economic Indicators", İstanbul Bilgi Üniversitesi: 1-27. Erişim Adresi: <http://www.online.bilgi.edu.tr/browser.asp?key=eo-201>
- Akat, Asaf Savaş (2004) "Turkish Economy, Prospects for 2005 and after", 19/10/2004. Erişim Adresi: <http://akat.bilgi.edu.tr>
- Ajayi, Ibi and Mohsin Khan (2000a) *External Debt and Capital Flight in Sub-Saharan Africa*, IMF, Washington D.C. :213-238.
- Ajayi, Ibi (2000b) "Macroeconomic Approach to External Debt: The Case of Nigeria", in *External Debt and Capital Flight in Sub-Saharan Africa*, ed. Ibi Ajayi and Mohsin Khan, Washington D.C., IMF: 11:56.
- Alwater, Elmar (2002) "The Growth Obsession", *Return to Socialist Register 2002: A World of Contradictions*.
- Amoteng, Kofi and Ben Amoako-Adu (1996) "Economic Growth, Export and External Debt Casualty: The Case of African Countries", *Applied Economics*, 28:21-27.
- Arndt, H.W. (1981) *Economic Development: A Semantic History*, The University of Chicago: 457-466.
- Ateş, Gürkan (2002) *Borç Yönetim Ofisi ve Türkiye Üzerine Bir Çalışma*, DPT Uzmanlık Tezi: 1-36.
- Avromovic, D. and others (1964) *Economic Growth and External Debt*, Baltimore: Johns Hopkins Press.
- Balaam, David and Michael Veseth (2001) *Introduction to International Political Economy*. United States of America: Prince-Hall International Limited.
- Barungi, Barbara Mbire and Michael Atingi (2000) "Growth and Foreign Debt: The Ugandan Experience", in *External Debt and Capital Flight in Sub-Saharan Africa*, ed. Ibi Ajayi and Mohsin Khan, Washington D.C., IMF: 93-127.
- Bernanke, Ben (1988) "Is There a Corporate Debt Crisis?", *Brookings Papers on Economic Activity*, Vol.1988, No.1:83-139.
- Beyazıt, Mehmet Fuat (2004) "Türkiye Ekonomisi ve Büyüme Oranının Sürdürülebilirliği", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(1):89-99.
- Bradshaw, York W. And Ana-Maria WAHL (1991) "Foreign Debt Expansion, the International Monetary Fund and Regional Variation in Third World Poverty", *International Studies Quarterly*, Vol. 35, No.3:251-272.
- Bullock, Charles J., John, H. Williams and Rufus S. Tucker (1919) "The History of Our Foreign Trade Balance From 1789-1914", *The Review of Economic Statistics*, Vol.1, No.3 (Jul.):215-233.
- Bulutay, Tuncer ve Yılmaz Akyüz (2004) "Gelişmekte Olan Ülkelerde Para ve Kur Politikaları: Türkiye Deneyimi", *İşletme-Finans*, Yıl:19, Sayı: 224: 6-20.
- Cardoso, Eliana and Albert Fishlow (1992) "Latin American Economic Development: 1950-1980", *Journal of Latin American Studies*, Vol. 24,

Quincentenary Supplement: The Colonial and Post Colonial Experience. Five Centuries of Spanish and Portuguese America:197-218.

- Christou, Costas, Harris Dellas and Elias Belessakos (1998) "Foreign Debt and Economic Development", Review of International Economics, 6 (1):1-14.

- Cohen, D.(1985) "How to Evaluate the Solvency of an Indebted Nation", Economic Policy, Vol.1, No.1.

- Cumhuriyet Gazetesi (2005a) "IMF'de Tamam mı Devam mı?", 7 Şubat 2005:13.

- Demirtaş, Ayhan (2002) "Sustainable Developments of Hydropower Energy In Turkey", Energy Sources, 24:27-40.

- Dhonte, P. (1975) "Describing External Debt Situations: A Roll-Over Approach", Staff Papers. International Monetary Fund, Vol. 22, March.

- Dompere, Kofi Kissi and Mansur Ejaz (1995) Epistemics of Development Economics: Toward a Methodological Critique and Unity, Greenwood Press, Westport, London.

- Dornbusch, Rodiger (1986) Dollars, Debts and Deficits, The MIT Press, United States.

- Duran, Koray (2004) "Finansal Krizlere Karşı Politika Tercihleri", Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar, Kasım, Sayı:488, Yıl:42-57.

- Durmuş, Mustafa (2003) "Ekonomik İstikrarın Sağlanması ve Kalkınmanın Finansmanı Bağlamında Maliye Politikaları, Teori ve Uygulamaların Değerlendirilmesi" Yaklaşım Yayınları Aralık, Ankara.

- Dursun, Hasan (1998) "İnsan Sermayesi ve Ekonomik Büyüme" Hazine Dergisi, Sayı:10, Nisan: 81-92.

- Dünya Gazetesi (2004a) "2005 Yılında 15.5 Milyar Dolar Dış Borç Ödenecek". Dünya Gazetesi, 14 Kasım 2004.

- Dünya Gazetesi (2004b) "Nobelli Ekonomisten IMF'ye suçlama", Dünya Gazetesi, 14 Kasım 2004.

- Dünya Gazetesi (2005c) " IMF'den 30 Milyar Dolar Aldık, 40 Ödeyeceğiz" 7 Şubat 2005:8.

- Eğilmez, Mahfi (2004a) "Hazine Dağılırken", Radikal Gazetesi, Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=139296> 04/01/2005.

- Eğilmez, Mağfi (2005a) "Enflasyon ve Cari Açık Üzerine", Radikal Gazetesi:1-2. Erişim Adresi:

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=142869-08/02/2005>.

- Ekonomik Göstergeler (2004a) "Türkiye Ekonomisi", Analiz, Kasım, Sayı:18:97-99.

- Emil, Ferhat ve Ali İhsan Gelberi (1996) "Borç Yönetimi ve Para Politikalarının Koordinasyonu", Hazine Dergisi, Sayı:4, Ekim:51-70.

- Erdoğan, Seyfettin ve Hilal Bozkurt (2005) "Türkiye'de 1985-2004 Döneminde Enflasyon Belirsizliği-Büyüme İlişkisi", Ekonomik Yorumlar, Sayı:490, Yıl:42:51-58.

- Erol, Ahmet (1992) Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye'de Devlet Borçları: 1981-1990. Maliye ve Gümrük Bakanlığı Plan. ve Koor. Kur. Bşk.. Ankara.

- Esquivel, Gerardo, Felipe, Larrain and Jeffrey Sachs (2001) "Central America's Foreign Debt Burden and the HIPC Initiative". Bulletin of Latin American Research, Vol.20, No.1:1-28.

- Estrada, Julio Hernandez and Manuel R. Villa-Issa and Adan Quintana Loya (1989) "Mexican External Debt and Its Effects on U.S.-Mexico Agri-cultural Trade", American Agricultural Economics Association:117-1122.

- Feder, G. (1980) "Economic Growth, Foreign Loans and the Debt Servicing Capacity of Developing Countries", Journal of Development Studies, April.

- Feder, G. and R.Just (1977) "A Study of Debt Servicing Capacity: Applying Logit Analysis", Journal of Development Economics, Vol.4.

- Ferrer, Aldo and Buenos Aires (1984) "Latin American Foreign Debt: Problems and Prospects", Studies in Comparative International Development, Fall:93-108.

- Fishlow, Albert (1989) "Lessons of the 1890s for the 1980s", in Debts, Stabilization and Development, ed. by. Guillermo Calvo, Ronald Findlay, Pentti Kouri and Jorge Braga de Macedo.The United Nations University, Basil Blackwell Inc., Cambridge Center:19-47.

- Foxley, Alejandro (1987) "The Foreign Debt Problem: The View from Latin America", International Journal of Political Economy, Spring:88-117.

- Fry, Maxwell J. (1989) "Foreign Debt Sustainability: An Analysis of National Saving and Domestic Investment Responses to Foreign Debt Accumulation in 28 Developing Countries", Journal of International Money and Finance, 8:315-44.

- Hiroshi, Fujiki, Hiroshi Osano and Hirofumi Uchidas (2004) "Optimal Contracts For Central Bankers and Public Debt Policy", The Japanese Economic Review(December) Vol.55, No.4:372-400.
- Güneş, Hurşit (2005a) "Kör Olmak Gerek!", Milliyet:1-2. Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/2005/02/08/yazar/gunes.html-08/02/2005>.
- Husain, Ishrat (1992) "Results of Adjustment in Africa: Selected Cases", Finance and Development, June: 6-9.
- Hürriyet Gazetesi (2005a) "Borçların Silinmesinde İlike Anlaşması", 7 Şubat 2005:5.
- Iasin E. And E. Gavrilencov (2000) "Teh Problem of Settling Russia's Foreign Debt", Problems of Economic Transition, Vol. 43, No.5, September:86-95.
- Islam, Anisul (1992) "Foreign Aid and Economic Growth An Econometric Study of Bangladesh", Applied Economics, 24:541-4.
- Iyoha, Milton A. (2000) "An Econometric Analysis of External Debt and Economic Growth in Sub-Saharan African Countries", in External Debt and Capital Flight in Sub-Saharan Africa, ed. Ibi Ajayi and Mohsin Khan, Washington D.C., IMF: 160:209.
- İnce, Macit (1976) Devlet Borçlanması, A.İ.İ. B.F Yayını, Ankara, 4. Baskı:8*(Erol, 1992:15)
- Keating, Maryann and Barry P.Keating (2003) "Measuring the Sustainability of Latin American External Debt", Applied Economics Letters, 10: 359-362.
- King, B. B (1968) "Notes on the Mechanics of Growth Debt", World Bank Staff Occasional Paper No.6(Washington).
- Levy, Victor (1988) "Aid and growth in Sub-Saharan Africa: the recent experience", European Economic Review, 32:1777-95.
- Loser, C. M. (1977) "External Debt Management and Balance of Payments Policies", Staff Papers, International Monetary Fund, Vol. 24, March.
- Macclintock, Samuel (1911) "Refunding the Foreign Debt of Honduras", The Journal of Political Economy, Vol.19, No.3 (Mar.): 216-228.
- Mango, Andrew (2005) Türkiye ve Türkler: 1938'den Günümüze. (Çev.) Füsün Doruker. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Mencinger, Joze (2003) "Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth?", Kyklos, Vol. 56 (4):491-508.
- Moulton, H.G. (1921) "The Limitations of Foreign Credits" The Journal of Political Economy, Vol. 29, No.10 (Dec.): 791-805.
- Murthy, Vasudeva, N.R., Ukpolo, Vicror and Mkabu, John M. (1994) "Foreign Aid and Economic Growth in Cameroon:Evidence from Coingegration Tests", Applied Economics Letters, 1:161-3.
- Narasimham, M., Ravi Gulhati, R. M. Honavar, R.B.Sutcliffe ve Deena R.Khatkhate (1969) "Debt-Servicing as an Aid to Promotion of Trade of Developing Countries: Four Comments and Rejoinder", Oxford Economic Papers, New Series, Vol.21, No.3:404-427.
- Ngeno, N. K. (2000) "The External Debt Problem of Kenya", in External Debt and Capital Flight in Sub-Saharan Africa, ed. Ibi Ajayi and Mohsin Khan, Washington D.C., IMF: 128:159.
- Osei, Barfour (2000) "Ghana: The Burden of Debt-Service Payment Under Structural Adjustment", in External Debt and Capital Flight in Sub-Saharan Africa, ed. Ibi Ajayi and Mohsin Khan, Washington D.C., IMF: 57-92.
- Oyan, Oğuz (2005) "Borçluluk Göstergeleri Umut Veriyor Mu?", Dünya Gazetesi, 11 Şubat 2005:18.
- Özince, Ersin (2005) "Risk Yönetimi Açılış Konuşması", TBB:1-2, Erişim Adresi: <http://www.tbb.org.tr-09/02/2005>.
- Pindyck, R.S. and Rubinfeld, D.L.1994 Econometric Models and Economic Forecasts, Mc Graw-Hill.
- Rarmirez, Miguel D. (1986) "Mexico's Development Experience, 1950-85:Lessons and Future Prospects", Journal of Interamerican Studies and World Affairs, Vol.28, No.2 (Summer): 39-65.
- Ramamurthi, Ravi (1992) "Why are developing countries privatizing?", Journal of Development Studies, 28 (4): 730-34.
- Ravallion, Martin and Shaohua Chen (2004) "How Have the World's Poorest Fared Since the Early 1980s?", The World Bank Research Observer, Vol.19, No.2, Fall:141-169.
- Sachs, Jeffrey (1989) "The Debt Overhang of Developing Countries", in Debts, Stabilization and Development, ed. by. Guillermo Calvo, Ronald Findlay, Pentti Kouri and Jorge Braga de Macedo.The United Nations University, Basill Blackwell Inc., Cambrige Center:80-102.

- Seiber, Marilyn J. (1982) *International Barowing By Developing Countries*, Pergamon Press, USA.

- Sen, Amartya (1988) *The Concept of Development in Handbook of Development Economics*, Vol.1., Ed. by H.Chenery.

- Sengupta, Arjun (1968) "Foreign Capital Requirements for Economic Development", *Oxford Economic Papers*, New Series, Vol. 20, No. 1 (March): 38-55.

- Solomon, R. (1977) "A Perspective on Debt of Developing Countries", *Brooking Papers on Economic Activity*: 2, Brookings Institution.

- Solis, Leopoldo and Ernesto Zedillo, 1985 "The Foreign Debt of Mexico", in *International Debt and the Developing Countries: A World Bank Symposium*, ed. by Gordon W. Smith and J.T. Cuddington, Washington: World Bank.

- Soyak, Alkan (2003) "Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var Mı?", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4 (2): 167-182.

- Stopler, Wolfgang (1963) "Economic Development In Nigeria", *The Journal of Economic History*, Vol. 23, No.4 (Dec.): 391-413.

- Şimşek, Mevlüdiye (2005) "Finansal Küreselleşmenin Ekonomik Krizler Üzerindeki Etkileri ve Örnek Kriz Ekonomileri", *Ekonomik Yorumlar*, Yıl: 42, Sayı: 490:63-73.

- TEK (2003) *Büyüme Stratejileri, Türkiye İktisat Kongresi Çalışma Grubu*, 2003/5:1-47. Erişim Adresi: <http://www.tek.org.tr>

- Tezel, Y. Sezai (1986) *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)* 2.Baskı Yurt Yayınları, Ankara.

- Toprak, Metin (2005) "İzmir İktisat Kongresi: Bir Gelecek Perspektifi", *İşletme-Finans*, Yıl:19, Ocak: 115-130.

- TÜSİAD (2004a) "Türkiye'de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik: Özet Bulgular", *Tüsiad-Bül*, 04, 115:1-7.

- TÜSİAD (2004b) "Türkiye Ekonomisi", Yayın No. Tüsiad-T/2004, Aralık, İstanbul:1-110.

- Ulusoy, Ahmet ve Yakup Küçükkale (1996) "Türkiye'de Dış Borçların İktisadi Büyüme ve Enflasyon Üzerine Etkisi: Granger Nedensellik Testi", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt:7, Sayı:21:1-11.

- Uras, Güngör (2004a) "Döviz Açığını Özel Sektör Borçlanarak Kapatıyor", *Milliyet*:1-1. Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/2005/01/11/ya-zar/uras.html-11/01/2004>.

- Uras, Güngör (2004b) "İthalatı Coşturan Yatırım Değil İthalat ve Tüketim", *Milliyet*:1-1. Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/2005/01/12/ya-zar/uras.html>

- Uras, Güngör (2005a) "Tüketici Gibi Hükümet de Borçtan Korkmaz Oldu", *Milliyet Gazetesi*:1-2. Erişim Adresi: <http://www.milliyet.com.tr/2005/02/11/yazar/uras.html-10/02/2005>.

- Wijnberger, S. (1989) "External Debt, Inflation and the Public Sector: Towards Fiscal Policy for Sustainable Growth", *World Bank Economic Review*, Vol.3, No.3.

- Williams, John H. (1919) "Latin American Foreign Exchange and International Balances During the War", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 33, No.3 (May): 422-465.

- Yeldan, Erinç (2004a) "Türkiye Ekonomisinde Dış Borç Sorunu ve Kalkınma Stratejileri Açısından Analizi", *Mart*, Bilkent Üniversitesi:1-33. Erişim Adresi: <http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane>

- Yeldan, Erinç (2004b) "IMF Strangulation, Tightening Debt Trap and Lopsided Recovery", *June*, Bilkent University:1-18. Erişim Adresi: <http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane>

Görüşler

YRD. DOÇ. DR. TAHİR BÜYÜKAKIN

Kocaeli Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

YRD. DOÇ. DR. FİGEN BÜYÜKAKIN

Kocaeli Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

Para Politikası Stratejilerinin Karşılaştırılması İçin Kılavuz

Bu çalışmada alternatif para politikası stratejilerinden hangisinin daha başarılı olduğunun belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede bir karşılaştırma kılavuzu oluşturulmaya çalışılmıştır. Söz konusu karşılaştırma kılavuzunun oluşturulmasında başarılı bir para politikasının vazgeçilmez bileşenleri olarak kabul edilen Merkez Bankasının bağımsızlığı, kurala dayalı politika, şeffaflık, hesap verebilirlik ve mali disipline ilişkin on göstergeden yararlanılmıştır. Karşılaştırma kılavuzundan elde edilen bulgular enflasyon hedeflemesinin hem döviz kuru hedeflemesinden hem de parasal hedeflemeden daha başarılı olduğunu ortaya koymaktadır.

I- Giriş

1970'lerin başlarından itibaren yaşanan deneyimler ve iktisat literatürüne yapılan katkılar sonucunda şu iki noktada üzerinde iktisatçıların yaygın bir görüş birliğine ulaştığı söylenebilir. Bunlardan birincisi, aktif para politikası uygulamalarıyla istihdam ve çıktının sürdürülebilir düzeylerinin üzerinde tutulamayacağı ve dolayısıyla para politikasının fiyat istikrarını sağlamaya odaklanması gerektiği şeklindeki görüştür. İkinci görüş ise, güvenilirliğin başarılı bir para politikası stratejisinin vazgeçilmez bir bileşeni olduğuna ilişkindir. Bu noktada alternatif para politikası stratejilerinden hangisinin fiyat istikrarını gerçekleştirmede daha etkili olduğunun veya aynı anlama gelmek üzere hangi stratejinin daha güvenilir olduğunun saptanması sorunu gündeme gelmektedir.

Çalışmanın amacı da para politikası ala-

nındaki modern incelemelerde yapılan katkılardan hareketle bir karşılaştırma çerçevesi oluşturarak, söz konusu soruna ilişkin cevaplar bulmaya çalışmaktır. Bu amaç çerçevesinde, döviz kuru hedeflemesi, parasal hedefleme ve enflasyon hedeflemesi stratejileri arasında bir karşılaştırma yapılacak ve enflasyon hedeflemesinin diğer stratejilere göre daha etkili olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Bu görüşü kanıtlamak için, güvenilir bir para politikası stratejisinin kurumsal çerçevesinde bulunması gereken vazgeçilmez bileşenler karşılaştırma ölçütü olarak kullanılacaktır. Söz konusu "vazgeçilmez kurumsal bileşenler" Merkez Bankasının bağımsızlığı, kurala dayalı politika, şeffaflık, hesap verebilirlik ve maliye politikalarının disipline edilmiş olması şeklinde sıralanabilir. Para politikası stratejilerinin karşılaştırılmasına ilişkin kila-

vuz, bu bileşenlere alternatif stratejilerde verilen rolün incelenmesi temeline oturtulacaktır.

Bu çerçevede, ilk olarak güvenilirlik kavramının para politikası stratejisinin odağına yerleştirilmesine yol açan araştırmaların ayırt edici niteliklerine ve güvenilirliğin sağlanabilmesi için para politikası stratejisinin kurumsal çerçevesinde yer alması gereken vazgeçilmez bileşenlere kısaca değinilecektir. Daha sonra ise, "vazgeçilmez kurumsal bileşenler"e ilişkin göstergeler esas alınarak bir karşılaştırma kılavuzu oluşturulacak ve alternatif para politikası stratejileri bu çerçevede değerlendirilecektir. Karşılaştırma kılavuzundan hareketle elde edilen bulgulara ise, çalışmanın sonuç bölümünde yer verilecektir.

II- Güvenilirlik ve Kurumsal Bileşenleri

Akademisyenlerin ve uygulamacıların genel olarak iktisat politikaları özel olarak para politikaları üzerine düşünme biçimleri 1970'lerin ortalarından itibaren önemli ölçüde farklılaşmıştır. Düşünüş biçimindeki kırılmayı doğuran gelişmelerin odağında ise rasyonel beklentiler devrimi ve oyun teorisine dayalı modellerdeki gelişmeler yatmaktadır. (Fischer, 1994: 263) Söz konusu gelişmelere paralel olarak, para politikasına ilişkin analizler para otoriteleri ile özel sektör ajanları arasındaki stratejik ve enformasyonel etkileşimler çerçevesinde yapılmaya başlanmıştır. (Cukierman, 1998: 1). Böylece, daha önceki dönemde üzerinde çok fazla durulmayan veya en azından analizlerin merkezinde yer almayan, takdir yetkisine karşı kurallar, Merkez Bankalarının bağımsızlığı ve güvenilirlik gibi konular iktisatçıların gündeminde üst sıralara taşınmıştır. (Fischer, 1994: 263)

Modern para politikası literatürüne yön veren bu çalışmalar başlıca iki geniş araştırma kolunda sürdürülmektedir. Birinci grupta yer alan çalışmalarda, politika yapma sürecinin ardışık (sequential) doğası incelenmekte ve özellikle daha önceki planlardan ya da açıklanmış politika kurallarından caymaya, enflasyona yönelik güdüler üzerinde durulmaktadır. İkinci grupta yer alan çalışmalarda ise, politika yapma sürecinin siyasal doğasından

(seçimlere ilişkin politikacı ve seçmen davranışları v.b.) kaynaklanan enflasyonist güdülerin analizi yapılmaktadır. Söz konusu çalışmalardaki ortak vurgu, güvenilirlik ile para politikalarının başarısı arasındaki doğru yönlü ilişkidir. Bir başka ifadeyle, bu çalışmalar neticesinde, güvenilirlik kavramı modern para politikası literatürünün odağına yerleşmiş ve etkili bir para politikası stratejisinin olmazsa olmaz koşulu olarak görülmeye başlanmıştır. (Büyükkakin, 2003: 12-13).

Bu noktada güvenilirliğin nasıl sağlanabileceği / sürdürülebileceği meselesi gündeme gelmektedir. İlk bakışta güvenilirliğin para politikasına yön veren otoritenin "şöhreti ve itibarı" aracılığı ile sağlanabileceği düşünülebilir. Kuşkusuz, hakkında "*Greenspan yanımızdayken, kim altına ihtiyaç duyar?*" gibi sözler söylenen bir Merkez Bankası Başkanı, para politikalarına duyulan güven açısından son derece etkili olabilir (Sicilia ve Cruiks-hank, 2000: xi).

Ancak, objektif değil, bir anlamda Merkez Bankası Başkanına atfedilen "bilgelik" gibi subjektif niteliklere dayanan bir güvenin sağlam ve sürdürülebilir olmadığı da son derece açıktır. Nitekim Stiglitz'in şu tespitleri ileri sürdüğümüz görüşü doğrular niteliktedir:

"...Sadece konuşarak yanıltıcı görüntüyü değiştirebileceği... umudunu taşıyordu... sözcükler tek başına o güce sahip değildi... çevresindekiler de Merkez Bankası Başkanının insan üstü güçlerine güven duyar gibiydi... Greenspan'ı ekonomi politikasında azizlik mertebesinde göstermeye çalışan yaklaşım ancak son birkaç yılda gücünü yitirdi... Merkez Bankası ve Başkanının görünürdeki yanlılığı eğilimleri... beni hiç şaşırtmadı. Beni asil şaşırtan 1990'larda Merkez Bankası görevlilerine duyulan hayranlık oldu." (Stiglitz, 2004: 58 ve 66)

O halde, para politikasının güvenilirliğini, kişiye özgü nitelikler olarak değil, bir kurumsal tasarım meselesi olarak tartışmak gerektiği söylenebilir.

Bu noktada da para politikası stratejisinin güvenilir olabilmesi için gerekli olan kurumsal bileşenlerin neler olduğu sorusunun ele alın-

ması gerekmektedir. Literatürdeki tartışmalar incelendiğinde güvenilir bir para politikası stratejisinin kurumsal çerçevesinde şu dört bileşenin bulunması gerektiği ortaya çıkmaktadır (Büyükakin, 2004, ss. 4-15):

(i) Politikacıların enflasyonist güdülerle para politikası karar ve uygulamalarına müdahalede bulunamayacaklarının bir garantisi olarak Merkez Bankasına "araç bağımsızlığı"nın verilmiş olması gerekir.

(ii) Açık, basit, kesin fakat esnekliği engelleyemeyen bir kural ya da kaçınma şartlı kural olmalıdır.

(iii) Karar alma ve uygulamaya ilişkin yeni yaklaşım biçiminin (yönetişim) bir uzantısı olarak, şeffaflık ve hesap verme konusunda düzenlemeler bulunmalıdır.

(iv) Merkez Bankasının bağımsızlığının fiilen anlamsız hale gelmemesi için, maliye politikasındaki disiplini garanti edecek yasal ve kurumsal düzenlemeler olmalıdır.

Aşağıda para politikası strateji çerçevesinde söz konusu dört kurumsal bileşene ilişkin olarak yapılması gereken düzenlemeler ekseninde bir karşılaştırma endeksi oluşturulacak ve alternatif stratejiler bu endekse göre karşılaştırılacaktır.

III- Karşılaştırma Kılavuzu

Alternatif para politikası stratejilerini karşılaştırmada kullanacağımız kılavuz yukarıda işaret edilen dört bileşene ilişkin olarak seçilmiş olan on sorudan oluşmaktadır. Endekste yer alan sorularla ilgili literatür sorunun hemen ardından verilmekte olup derecelendirilmede kullanılan sayısal değerler şu şekilde seçilmiştir: (Tamamen var: 1) (Var: 0.75) (Kısmen var: 0.5) (Az var: 0.25) (Hiç yok: 0).

Şimdi karşılaştırma kılavuzundaki soruları ve alternatif stratejilerin yukarıdaki ölçüğe göre almaları gereken sayısal değerleri tartışmaya geçebiliriz.

Merkez Bankasının Bağımsızlığı Tartışmasına İlişkin Kriter

1. Merkez Bankasına Araç Bağımsızlığının Verilmesi Gerekliliği Var mı?

Para politikası alanındaki modern çalışma-

lar güvenilirliğin sağlanabilmesi için araç bağımsızlığının gerekli olduğunu ve bunun güvenilir olmanın vazgeçilmez bileşenlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır (Fischer, 1995: 202.). Avrupa Döviz Kuru Mekanizması içinde yer alan ve bağımsız Merkez Bankasına sahip olan ülkeler olduğu gibi bağımsızlığa sahip olmadan döviz kuru hedeflemesini uygulayan (Şili 78-82, İngiltere 90, Türkiye 2000 gibi) ülkeler de bulunmaktadır. Benzer bir şekilde, parasal hedefleme uygulayan ve bağımsız bir Merkez Bankasına sahip Almanya gibi ülkeler yanında yine bu stratejiyi uygulayan ama bağımsız Merkez Bankasına sahip olmayan (Arjantin 90-91, Türkiye 90-2001 gibi) ülkeler de vardır. Dolayısıyla gerek döviz kuru hedeflemesi gerekse parasal hedefleme stratejileri için Merkez Bankasının bağımsızlığının zorunlu bir koşul olmadığı söylenebilir.

Ancak deneyimler arasında bağımsız Merkez Bankalarının da yer alması nedeniyle bu stratejilere verilecek sayısal değerlerin 0 değil, 0.25 olarak seçilmesi daha yerinde olacaktır. Araç bağımsızlığının enflasyon hedeflemesi için bir ön koşul olarak değerlendirilmesi itibarıyla (Masson, Savastano and Saharma, 1997: 7-8), bu stratejiye verilmesi gereken sayısal değer 1 olmalıdır. Kuşkusuz, araç bağımsızlığına sahip olmadan enflasyon hedeflemesi uygulayan İngiltere gibi ülkeler (Haldane, 2000: 2-3) nedeniyle bu stratejiye daha düşük bir not verilmesi düşünülebilir. Ancak gerek enflasyon hedeflemesi uygulamasına geçilmesinden kısa bir süre sonra araç bağımsızlığının veriliyor olması gerekse bu stratejiyi uygulayan ülkelerin çoğunun başlangıçta araç bağımsızlığına sahip olması gözden kaçırılmamalıdır. Bu nedenle Merkez Bankasına araç bağımsızlığı verilmesinin enflasyon hedeflemesi için bir gereklilik olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir.

Kurala Dayalı Politika Tartışmasına İlişkin Kriterler

İkinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci sorular para politikası stratejinin kurala dayalı olup olmadığını ve optimal bir kuralda bulunması gereken nitelikleri sorgulamaktadır.

2. Strateji Kesin Bir Kural İçeriyor mu?

Merkez Bankasının kanunla ya da diğer düzenlemelerle öngörülen bir kuralı izlemesinin rasyoneli, takdire dayalı politikalardan kaynaklanabilecek enflasyonist sapmanın olmayacağına teminat altına alınması ve böylece para politikasının güvenilirliğinin artırılmasıdır (Barro and Gordon, 1983: 591-592). Kuşkusuz, otoritelerin enflasyonist güdülerle hareket etmeyeceklerini teminat altına alacak bir kuralın özel sektör ajanlarının enflasyon beklentilerini çapalayabilmesi için kesin olması gerekir. Bir başka ifadeyle, kuralın kendinden beklenen bu işlevi yerine getirebilmesi için, açıklanan kurala bağlı kalınıp kalınmayacağına ilişkin kuşkuları azaltmaya yetecek derecede kesin olması gereklidir (Hall and Man-kiw, 1993: 4).

Parasal otoritelerin kural ile sağlamak istedikleri özel sektör ajanlarının enflasyonist güdülerle hareket edilmeyeceğine ilişkin güveni olduğuna göre, enflasyon hedeflemesi bu ölçüt itibarıyla 1 değerini almalıdır. Çünkü kural bizzat ortadan kaldırılmak istenen (enflasyonist güdüler) problemin(in) kendisine ilişkin olup, parasal otorite belirli bir sayısal enflasyon hedefini ilan ederek kesin bir kurala bağlı kalacağı veya enflasyonist güdülerle hareket etmeyeceği taahhüdünde bulunmaktadır.

Döviz kuru hedeflemesindeki kural, parasal otoritenin kurların gelecek dönemde ne olacağı veya nasıl bir seyir izleyeceğine ilişkin taahhüdüdür. Bu açıdan bakıldığında döviz kuru hedeflemesi stratejindeki kural, kesin olma niteliğine sahiptir. Bununla birlikte döviz kuru hedefi ile nihai hedef olan enflasyon arasındaki dolaylı ilişkiden kaynaklanabilecek olası kuşkuların kuralın kesinlik niteliğine getireceği zayıflığın da gözden kaçırılmaması gerekir. Dolayısıyla, döviz kuru hedeflemesine bu ölçüt itibarıyla 1 yerine 0.75 değerini vermek daha yerinde olacaktır.

Parasal hedefleme stratejisinin kuralı olan parasal büyüklükler de nihai hedef olan enflasyon ile dolaylı bir ilişkiye sahip olduklarından enflasyonist politikalara ilişkin kuşkuları kesin bir şekilde ortadan kaldırmayacaktır. Dahası, ülke deneyimleri otoritelerin tek bir parasal büyüklük yerine birden fazla parasal

büyüklüğü hedef olarak ilan ettiklerini göstermektedir (Mishkin, 1998:13-14). Kuşkusuz ilan edilen parasal hedef sayısı arttıkça hedefin kesin olma niteliğinden uzaklaşılacaktır. Dolayısıyla parasal hedefleme stratejisine sayısal olarak 0.5 değerinin verilmesi daha yerinde olacaktır.

3. Kural Güvenilirlik İle Esneklik Arasında Bir Uzlaş Sağlıyor mu?

Para politikası karar ve uygulamalarına kılavuz olarak seçilen bir kuralın güvenilirliği önemli ölçüde artıracak ortadadır. Ne var ki, ekonominin maruz kalabileceği beklenmedik arz ve talep şokları karşısında izlenen katı bir kural aşılacak istenen problemin bir parçası haline gelebilir. Dolayısıyla değişmez katı bir kural yerine parasal otoriteye beklenmeyen gelişmelere karşı önlem alma esnekliği verecek ve fakat keyfilik konusunda da kuşku yaratmayacak kural benzeri bir çerçeve benimsenmelidir. Kurala benzer (rule-like) bu çerçeveyi "sınırlanmış takdir yetkisi" (constrained discretion) ya da "kaçınma şartlı kural" (rule with an escape clause) şeklinde isimlendirmek mümkündür. (Bernanke and Mishkin, 1997: 104.; ve Alexius, 1999: 510)

Bu açıdan bakıldığında döviz kuru hedeflemesi stratejisini benimseyen bir ülkenin parasal otoritesi, döviz kuruna ilişkin taahhüdünü devam ettirdiği sürece para arzı üzerindeki kontrolünü kaybedeceğinden iç ve dış talep şoklarına karşı cevap verme esnekliğini büyük ölçüde yitirmiş olacaktır (Obstfeld and Rogoff, 1995: 75 ve Mishkin, 1998: 3). Dolayısıyla, döviz kuru hedeflemesinin bu kriter için aldığı sayısal değer 0 olarak belirlenmiştir.

Parasal hedefleme stratejisi uygulamasında döviz kuruna ilişkin bir taahhüdün bulunmaması Merkez Bankasının para arzı üzerindeki kontrolünün devamını sağlayacağından, iç ve dış şoklara karşı cevap verme esnekliği de kaybedilmemiş olacaktır (Mishkin and Savastano, 2000: 21). Ancak parasal hedeflemenin teorik çatısı içinde "kaçınma şartı" gibi bir düzenlemenin bulunmadığı da ortadadır. Böyle bir şartın bulunmaması ise hedeflerin hangi koşullarda göz ardı edilebileceği konusunda bir kesinlik ifade etmeyecektir. Dolayı-

sıyla bunun adı "sınırlandırılmış takdir yetkisi" değil keyfilik olacaktır. Parasal hedeflere ilişkin anayasal ve/veya yasal taahhüdün bulunması halinde ise, esneklik tamamen kaybolacaktır. Bu çerçevede kural olarak benimlenen parasal büyüklüklerin esneklik niteliğine kısmen sahip olduğu ve sayısal değer olarak 0.5 verilmesini daha uygun olacağı söylenebilir.

Enflasyon hedeflemesi ise, zaten katı bir kuraldan ziyade, kurala benzer çerçeve olarak algılanmaktadır (Bernanke ve Mishkin, 1997: 104) Örneğin, enflasyon hedeflemesi stratejisinin öncüsü olan Yeni Zelanda'da Merkez Bankası ile Maliye Bakanı arasında bir Politika Hedefleri Anlaşması imzalanmakta ve bu anlaşmada ekonominin maruz kalacağı şoklar birer kaçınma şartı olarak belirtilmektedir (Mayes and Chapple, 1995:232-233 ve 244). Dolayısıyla, enflasyon hedeflemesi stratejisi bu ölçüt itibariyle 1 değerini almalıdır.

4. Kural İle Nihai Hedef Arasında Güçlü ve İstikrarlı Bir İlişki Var mı?

Para politikası uygulamalarına esas alınan kural ile ulaşılmak istenen nihai hedef yani fiyat istikrarı arasında güçlü ve istikrarlı bir ilişkinin olması da bir başka gerekliliktir (Svensson, 1997: 1126).

Özellikle gelişen piyasa ülkelerinde döviz kurlarıyla enflasyon arasında güçlü bir ilişkinin olduğu bilinmekle birlikte ilişkinin dolaylı olması itibariyle 1 yerine 0.75 değerinin verilmesi daha yerinde olacaktır. Enflasyon hedeflemesinde ise kural zaten hedefin kendisi olduğu için 1 değerinin verilmesi uygun olacaktır. Parasal hedefleme için verilen sayısal değer ise 0 olarak belirlenmiştir. Çünkü faiz oranlarının dereğülasyonu ve finansal araçlardaki yenilikler nedeniyle yaşanan yapısal değişiklikler çoğu ülkede paranın dolaşım hızında ve para talebi fonksiyonunda istikrarsızlıklara neden olmuştur (Goodhart, 1996: 67, Capie, Goodhart and Schnadt, 1994: 31). Kuşkusuz bu durumda kural olarak seçilen parasal büyüklükler ile enflasyon arasında güçlü ve istikrarlı ilişkiden bahsedilmesi mümkün değildir. Nitekim parasal hedefleme stra-

tejisinin başarılı deneyimlerine ilişkin bir istisna olan Almanya'da bile güçlü ve istikrarlı bir ilişkinin varlığı tartışmalıdır (Issing, 1996: 118).

5. Kural Kolay, Anlaşılır, Basit ve Şeffaf mı?

Para politikası uygulamalarında esas alınacak kuralda bulunması gereken bir başka özellik ise halk tarafından kolayca anlaşılabilir, basit ve şeffaf olmasıdır (Hall and Mankiw, 1993: 4. ve Svensson, 1997: 1126).

Politikalara olan güvenin tesisinde toplumsal mutabakatın önemi dikkate alındığında kolay anlaşılabilir olmanın önemi daha da açık hale gelmektedir. Buna göre parasal hedeflerin şeffaf olmakla birlikte, nihai hedefle arasındaki dolaylı ilişki nedeniyle genel halk tarafından kolay anlaşılır ve basit olduğunun söylenmesi pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bu ölçüt itibariyle parasal hedefleme sayısal olarak 0.5 değeri verilmiştir.

Kuşkusuz, döviz kuru hedeflemesinin kuralı olan kur hedefi (örneğin 2000 yılında TCMB'nin önceden ilan ettiği kur hedefleri gibi) halk tarafından kolay anlaşılır, basit ve şeffaftır. Ancak enflasyonla arasındaki ilişkinin dolaylı olması itibariyle 0.75 değerinin verilmesi daha yerinde olacaktır. Böylelikle bu ölçüt için sayısal olarak 1 değerini verdiğimiz enflasyon hedeflemesi ile arasındaki fark da ortaya konmuş olmaktadır. Enflasyon hedeflemesine 1 değerinin verilmesinin sebebi açıktır: Kural bizzat hedefin kendisi olduğu için hem basit hem kolay anlaşılır hem de şeffaftır.

Şeffaflık ve Hesap Verme Tartışmasına İlişkin Kriterler

Para politikası uygulamalarında şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerine uyulup uyulmadığını tespit etmeye yönelik olarak dört ölçüte (6, 7, 8 ve 9. sorular) yer verilmiştir. Şeffaflık ve hesap vermeye ilişkin düzenlemelerin amacı esas itibariyle politika yapımcıların para politikasının amaçları ve bu amaçları gerçekleştirmede kullanacakları araçlar konusunda sahip oldukları bilgi avantajının (asimetrik bilgi) yol açabileceği güvenilirlik problemini ortadan kaldırmaktır (Florini: 1999: 165). Söz

konusu altı değerlendirme ölçütü şeffaflık ve hesap verebilirlik ekseninde uygulanan bir para politikası çerçevesinde hangi bileşenlere yer verilmesi gerektiği konusunda yapılan çalışmalardan hareketle oluşturulmuştur (IMF 1999: 22-23; Walsh, 1995: 151 ve Persson and Tabellini, 1995: 280). Şimdi bu altı ölçüt itibariyle alternatif para politikası stratejilerini değerlendirelim.

6. Fiyat İstikrarına İlişkin Açık, İyi Tanımlanmış ve Sayısal Bir Hedef Açıklanmalı mı?

Döviz kuru hedeflemesi ve parasal hedefleme stratejilerinin kurumsal çerçevesinde böyle bir zorunluluğun olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak uygulamada döviz kuruna veya parasal büyüklüklere ilişkin hedeflerin belirli bir enflasyon oranını gerçekleştirme ekseninde açıklandığı ve genellikle sayısal bir enflasyon oranı da belirtildiği için söz konusu stratejilere sayısal olarak 0 değil 0.5 değerinin verilmesi daha uygun olacaktır. Böyle bir hedef enflasyon hedeflemesi stratejisinin temel bileşenlerinden biri olması itibariyle (Mishkin, 2000: 105), bu stratejiye verilecek sayısal değer 1 olmalıdır.

7. Operasyonel Hedeflere İlişkin Enformasyon Açık Hale Getirilmeli midir?

Burada kastedilen para politikası uygulamalarına esas alınan ara ve/veya operasyonel hedeflere ilişkin enformasyon açık hale getirilmelidir. Döviz kuru hedeflemesinin kurumsal çerçevesinde böyle bir zorunluluğun bulunmaması nedeniyle bu stratejiye sayısal olarak 0 değerinin verilmesi düşünülebilir. Ancak özellikle önceden ilan edilmiş, sürünen kur uygulamasında önceden ilan edilen kur bu işlevi kısmen yerine getirebilir. Para kurulu uygulamalarında ise, döviz karşılığında para yaratılacağı için söz konusu enformasyon büyük ölçüde açıklık kazanmış olacaktır. O halde döviz kuru hedeflemesinde böyle bir gereksinimin kısmen bulunduğu söylenebilir. Dolayısıyla verilmesi gereken sayısal değer 0.5 olmalıdır. Parasal hedefleme stratejisinin uygulanması aşamasında söz konusu enformasyon tüm ayrıntılarıyla

ve tam olmasa da büyük ölçüde açıklandığı için bu stratejiye verilmesi gereken sayısal değer 0.75 olmalıdır.

Enflasyon hedeflemesinde ise, ara hedef olarak enflasyon tahminleri kullanılmakta (Svensson, 1997: 1113) ve hedefler bu tahminlere göre ilan edilmektedir. Dolayısıyla, enflasyon hedeflemesi stratejisine bu ölçüt itibariyle verilmesi gereken sayısal değer 1 olmalıdır.

8. Politika Reaksiyon Fonksiyonuna Açıklık Kazandırılması ve Karar Alma Sürecine İlişkin Bilgilerin Şeffaf Hale Getirilmesi Zorunlu mudur?

Burada vurgulanmak istenen nokta, para otoritelerinin ekonomik ve finansal gelişmeler karşısında ne tür politikalar izleyeceklerine açıklık kazandırılmasıdır. Bu bağlamda, para otoritesi parasal aktarım mekanizması ve güncel ekonomik gelişmelere ilişkin düşüncelerini kamuoyu ile paylaşarak uzun vadeli amaç fonksiyonunu öngörülebilir kılmalı ve beklentilerde sürpriz yol açmamalıdır. Para otoritesinin karar alma süreçlerine ilişkin bilgilerin de özel sektör ajanları tarafından elde edilebilir olması bu bakımdan oldukça önemlidir.

Döviz kuru hedeflemesi ve parasal hedefleme stratejilerinin kurumsal çerçevelerinde bu tür bir düzenleme bulunmadığı gibi, ülke deneyimlerinde de (Örneğin Türkiye) olduğu söylenemez. Enflasyon hedeflemesinde ise, bu teorik çerçeveye ilişkin bir zorunluluk olmakla birlikte uygulamada her ülkenin bu koşulu tam olarak yerine getirdiği söylenemez. Örneğin, para politikası komitesinin karar alma sürecine ilişkin toplantı tutanakları sadece İngiltere ve Brezilya'da yayınlanmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu stratejilere sırasıyla 0 ve 0.75 değerleri verilebilir.

9. Otoriteleri Hesap Verme Durumunda Birakan Düzenlemeler Var mıdır?

Döviz kuru hedeflemesi ve parasal hedefleme stratejilerinin kurumsal çerçevesinde hesap vermeye ilişkin bir düzenleme bulunmamakla birlikte, açıklanan hedeflerin fiilen böyle bir görevi yerine getirdiği söylenebilir. Ancak her iki stratejinin de uygulamada şef-

falık ve dolayısıyla hesap verebilirliği zayıflatan sonuçlar doğurduğu da ortadadır.

Örneğin para politikasının genişletici mi yoksa daraltıcı mı olduğuna ilişkin sinyalleri gelişmiş ülkelerde uzun vadeli tahvil piyasalarından, gelişmekte olan ülkelerde ise, döviz piyasasındaki dalgalanmalardan almak mümkündür. Gelişmekte olan ülkelerin döviz kuru hedeflemesi stratejini uygulaması halinde döviz piyasaları söz konusu işlevi yerine getiremeyecek ve para politikalarının genişletici olduğu ancak spekülâtif saldırı başladıktan sonra fark edilecektir. Parasal büyüklüklerle enflasyon arasındaki istikrarlı ilişkinin ortadan kalkmasının bir sonucu olarak parasal hedefleme stratejisinde de benzer bir problem yaşanmıştır. Gerçekten de ülke deneyimleri birden fazla parasal büyüklük hedeflendiğini; baz kaymalarına izin verildiğini; hedeflerin düzenli şedüllerle açıklanmadığını; hedeflenen parasal büyüklükteki artışları azaltmak için yapay araçlar kullanıldığını; açıklanan hedeflerin sıklıkla aşıldığını ve bu sapmaların telafisi yoluna gidilmediğini; dahası genellikle parasal hedeflerden sapmaların nedenlerinin açıklanmadığını göstermektedir (Mishkin, 1998: 10-14). Kuşkusuz her iki örnekte de şeffaflık ve dolayısıyla hesap vermeye ilişkin koşullar zayıflamaktadır.

Para politikasının şeffaflığının sağlanmasına ilişkin olarak yukarıda sıralanan ölçütlerle ilişkin yayınların yapılması da hesap verebilirlik açısından son derece önemlidir. Yukarıda da değinildiği üzere gerek döviz kuru hedeflemesinin gerekse parasal hedeflemenin kurumsal çerçevesinde söz konusu bilgilerin yayınlanmasına ilişkin bir zorunluluk öngörülmemektedir. Sadece uygulama sürecinde ortaya çıkan dolaylı bilgilerden bahsedilmesi mümkün olabilir. Dolaylı şeffaflık olarak nitelenebilecek bu özelliklerin de yukarıda işaret edildiği üzere uygulamada anlamını yitirdiği ortadadır. O halde şeffaflıkla yakından bağlantılı olan hesap vermenin de dolaylı ve yetersiz olduğu ileri sürülebilir.

Buna göre, gerek döviz kuru hedeflemesi gerekse parasal hedefleme stratejisine söz konusu ölçüt itibariyle verilmesi gereken sayısal değerin 0.25 olduğu söylenebilir.

Oysa enflasyon hedeflemesi stratejisinde, otoriteleri hesap verme durumunda bırakan düzenlemeler kurumsal çerçevenin bileşenleri arasında sıralanmaktadır. (Almeida & Godhart, 1998:86-89 ve Mishkin, 2000: 105). Bununla birlikte ülke deneyimleri her ne kadar bu tür düzenlemelerin genellikle bulunduğu gösterse de (Şili ve İsrail gibi) bazı ülkelerin bu düzenlemeleri tam olarak gerçekleştirilmeden de enflasyon hedeflemesi stratejisine geçiş yaptığını göstermektedir. Dolayısıyla, enflasyon hedeflemesine bu ölçüt itibariyle 1 yerine 0.75 değerinin verilmesi daha yerinde olacaktır.

Mali Disiplin(sizliğin) Para Politikasının Performansı Üzerindeki Etkisi Konusundaki Tartışmalara İlişkin Kriter

10. Maliye Politikasının Disipline Edilmesi Stratejinin Uygulanabilmesinin Vazgeçilmez Bir Ön Koşulu Olarak Değerlendiriliyor mu?

Özel sektör ajanlarının enflasyon tahminlerini oluştururken, sürdürülebilir olmayan bir kamu açığı veya borcunun varlığını da dikkate alacakları açıktır. Çünkü politika yapımcıların bu açıkları ve/veya borçları para basarak finanse etme amacıyla Merkez Bankasına baskıda bulunma ihtimali her zaman ortaya çıkabilir. Bu olasılığın varlığı ise, zaman tutarsızlığı probleminin neden olduğundan para politikalarının güvenilirliği kaybolacaktır (Lucas and Stokey, 1995: 383 ve Calvo, 1995: 452). Dolayısıyla maliye politikasının disipline edilmiş olması da para politikasına olan güvenin tesisi açısından son derece önemlidir.

Sabit kur sistemlerinde Merkez Bankası para arzının kontrolünü kaybettiği için (Obstfeld and Rogoff, 1995: 75) etkili olan politika maliye politikası olacağından döviz kuru hedeflemesinin böyle bir ön koşulu dolaylı olarak gerektirdiği söylenebilir. Ancak deneyimlerin maliye politikasını disipline etmeden bu stratejiyi uygulayan Türkiye gibi ülkeler olduğunu gösterdiği, hatta gelişmekte olan ülkelerde bu eğilimin çok yaygın olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Benzer bir şekilde Merkez Bankasının bağımsız olması enflasyon hedeflemesinin bir

Tablo: Para Politikası Stratejilerinin Karşılaştırma Kılavuzu

Sorular	Döviz Kuru Hedeflemesi	Parasal Hedefleme	Enflasyon Hedeflemesi
1. Merkez Bankasına araç bağımsızlığının verilmesi gerekliliği var mı?	0.25	0.25	1
Kurala Dayalı Politika Kriterlerinin Ortalama Değeri	0.56	0.36	1
2. Strateji kesin bir kural içeriyor mu?	0.75	0.5	1
3. Kural güvenilirlik ile esneklik arasında bir uzlaş sağlıyor mu?	0	0.5	1
4. Kural ile nihai hedef arasında güçlü ve istikrarlı var mı?	0.75	0	1
5. Kural kolay anlaşılır, basit ve şeffaf mı?	0.75	0.5	1
Şeffaflık ve Hesap Verme Kriterlerinin Ortalama Değeri	0.31	0.38	0.88
6. Fiyat istikrarına ilişkin açık, iyi tanımlanmış ve sayısal bir hedef açıklanmalı mı?	0.5	0.5	1
7. Operasyonel hedeflere ilişkin enformasyon açık hale getirilmeli midir?	0.5	0.75	1
8. Politika reaksiyon fonksiyonuna açıklık kazandırılması ve karar alma sürecine ilişkin bilgilerin şeffaf hale getirilmesi zorunlu mudur?	0	0	0.75
9. Otoriteleri hesap verme durumunda bırakan düzenlemeler var mıdır?	0.25	0.25	0.75
10 Maliye politikasının disipline edilmesi stratejinin uygulanabilmesinin vazgeçilmez bir ön koşulu olarak değerlendiriliyor mu?	0.75	0.5	0.75
Toplam	1.87	1.49	3.63
Strateji Güvenilir Bir Politikanın Vazgeçilmez Bileşenlerinin Yüzde Kaçına Sahip	%46.8	%37.3	%90.8
Sapmalı Toplam ve Yüzdeleri	4.50 (%45)	3.75 (%37.5)	9.25 (%92.5)

ön koşulu olması itibarıyla maliye politikasının disipline edilmesinin örtük bir biçimde zorunlu olduğu söylenebilir. Zira Merkez Bankasının bağımsızlığının fiilen anlam kazanabilmesi için fiskal baskınlığın bulunmaması gerekmektedir (Masson, Savastano and Saharna, 1997: 8) Ancak bu stratejiyi gerek İngiltere gibi araç bağımsızlığına sahip olmadan gerekse Brezilya gibi mali disiplini sağlama dan uygulamaya başlayan ülkelerin olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

Buna göre hem döviz kuru hedeflemesine hem de enflasyon hedeflemesine bu ölçüt itibarıyla sayısal olarak 0.75 değeri verilmelidir.

Parasal hedefleme stratejisinin dayandığı Monetarist mantığa göre ise, kamu kesimi açıkları para basarak finanse edilmediği sürece enflasyonist değildir (Friedman, 1970: 24). O halde eğer Merkez Bankası bağımsız ise, maliye politikasının disipline edilmemiş olma-

sı enflasyonu kontrol açısından bir problem teşkil etmeyecektir. Bu çerçevede mali disiplinin parasal hedefleme stratejisi açısından "asli" değil, koşula bağlı "tali" bir mesele olarak görülebileceği söylenebilir. Dolayısıyla, parasal hedeflemeye söz konusu ölçüt açısından verilmesi gereken sayısal değer 0.5 olmalıdır.

IV- Sonuç

Para politikası literatüründeki modern çalışmaların bulguları ışığında, güvenilir bir para politikasının "vazgeçilmez kurumsal bileşenler"ine ilişkin olarak seçilen oniki gösterge den hareketle oluşturulan karşılaştırma kılavuzundan elde edilen bulgular tabloda özet olarak gösterilmektedir.

Yukarıda da değinildiği üzere "vazgeçilmez kurumsal bileşenler"; Merkez Bankasının bağımsızlığı, kurala dayalı politika, şeffaflık ve hesap verme ile mali disiplin olmak ü-

zere dört başlık altında toplanmaktadır. Burada dikkat edilecek olan nokta, söz konusu bileşenler arasında bir önem sıralamasının yapılamayacağıdır. Şöyle ki, Merkez Bankası bağımsız iken para politikasının bir kurala bağlı olmaması ya da kural da varken şeffaflık ve hesap vermeye ilişkin düzenlemelerin bulunmaması ya da hepsi varken mali baskınlığın tüm bunları gölgeler vaziyette olması halinde para politikasının güvenilir olması mümkün değildir.

Dolayısıyla para politikası stratejileri her bir başlık için ortalama olarak en fazla 1 değerini alabilmelidir. Aksi halde kurala dayalı politika ve şeffaflık ve hesap verme kurumsal bileşenlerini ölçmede kullandığımız soruların fazla oluşu nedeniyle toplam sonuçlarda bir sapma ortaya çıkacaktır. Bu saptanmadan kaçınmak için stratejilerin söz konusu iki vazgeçilmez bileşeni tespit için sorulan sorulardan aldıkları toplam değer gruptaki toplam soru sayısına bölünmüştür. Aradaki farkın görülebilmesi için sapmalı sonuçlar da tablonun en alt satırına eklenmiştir.

Tablodan da izlenebileceği gibi enflasyon hedeflemesi gösterge olarak seçilen değişkenlerin hiç birinde diğer stratejilerden daha düşük bir değer almamıştır. Dahası enflasyon hedeflemesinin tüm göstergeler itibarıyla aldığı toplam değer, diğer iki stratejinin almış oldukları toplam değerlerin toplamından bile daha fazladır.

Daha açık bir ifadeyle, güvenilir bir para politikası stratejisinde bulunması gereken vazgeçilmez bileşenlere ilişkin göstergelerin, döviz kuru hedeflemesi sadece % 46.8'ini, parasal hedefleme stratejisi ise, sadece % 37.3'ünü karşılarken; enflasyon hedeflemesi % 90.8'ini karşılamaktadır.

Sonuç olarak, güvenilir bir para politikasının vazgeçilmez bileşenlerinin göstergesi olarak alınabilecek tüm değerlendirme ölçütleri itibarıyla, enflasyon hedeflemesinin, hem döviz kuru hedeflemesinden hem de parasal hedeflemeden daha başarılı ve tercih edilebilir olduğu açık bir şekilde ortadadır.

Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın örtük enflasyon hedeflemesi st-

ratejisi uygulamaya başlayarak, uzun vadede açık enflasyon hedeflemesine geçme iradesini ortaya koymuş olmasının, teorik açıdan son derece isabetli olduğu da ileri sürülebilir.

Kaynakça

- Alexius, Annika (1999). "Inflation Rules with Consistent Escape Clauses" *European Economic Review*. No. 43, ss. 509-523.

- Almeida, Alvaro and Charles A. E. Goodhart (1998). "Does the Adoption of Inflation Targets Affect Central Bank Behaviour?" (in) *Monetary Policy and Inflation in Spain*. Ed. by Jose Luis Malo de Molina, Kose Vinals and Fernando Gutierrez, England, Macmillan Press Ltd., ss. 56-117.

- Barro, Robert J. and David B. Gordon (1983). "A Positive Theory of Monetary Policy in a Natural Rate Model" *Journal of Political Economy*. Vol. 91, No. 4, ss. 589-610.

- Bernanke, Ben S. and Frederic S. Mishkin (1997). "Inflation Targeting: A New Framework for Monetary Policy?" *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 11, No. 2, ss. 97-116.

- Büyükakin, Tahir (2003). "Enflasyonist Güdüler ve Güvenilirlik Problemi," *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 6, No. 2, ss. 11-24.

- Büyükakin, Tahir (2004). "Güvenilir Bir Para Politikası Stratejisinin Kurumsal Çerçevesi," *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7, No 1, ss. 11-24.

- Calvo, Guillermo A. (1995). "Servicing the Public Debt: The Role of Expectations" (in) *Monetary and Fiscal Policy (Volume 1: Credibility)*, Ed. by Torsten Persson and Guido Tabellini, 2nd Ed., London, The MIT Press, ss. 451-472.

- Capie, Forrest, Charles Goodhart and Norbert Schnadt (1994). "The Development of Central Banking," *The Future of Central Banking: The Tercentenary Symposium of the Bank of England*. Ed. by Forrest Capie et al., Cambridge, Cambridge University Press, 1994, ss. 1-112.

- Cukierman, Alex (1998). *Central Bank Strategy, Credibility, and Independence: Theory and Evidence*. 4th Ed., London, The MIT Press.

- David B. Sicilia ve Jeffrey L. Cruikshank

(2000). Greenspan Etkisi: Dünya Piyasalarını Harekete Geçiren Sözler, Çev. Elif Salman, İstanbul, Literatür Yayıncılık.

- Fischer, Stanley (1994). "Modern Central Banking" (in) The Future of Central Banking: The Tercentenary Symposium of the Bank of England. Ed. by Forrest Capie et al., Cambridge, Cambridge University Press, ss. 262-308.

- Fischer, Stanley (1995). "Central-Bank Independence Revisited" American Economic Review. Vol. 85, No. 2, ss. 201-206.

- Florini, Ann M. (1999). "Does the Invisible Hand Need a Transparent Glove? The Politics of Transparency" Annual World Bank Conference on Development Economics 1999. ss. 163-184.

- Friedman, Milton (1970). "The Counter-Revolution in Monetary Theory," Institute of Economic Affairs Occasional Paper. No. 33, London: Institute of Economic Affairs, ss. 7-28.

- Haldane, Andrew G. (2000). "Ghostbusting: The UK Experience of Inflation Targeting," High Level Seminar on Implementing Inflation Targets held by IMF Institute, March 20-21, ss. 1-20.

- Hall, Robert E. and N. Gregory Mankiw (1993). "Nominal Income Targeting" NBER Working Paper Series. No. 4439, ss. 1-35.

- IMF (1998). Report of the Working Group on Transparency and Accountability. Washington, IMF Publications.

- Issing, Otmar (1996). "Is Monetary Targeting in Germany Still Adequate?" Monetary Policy in an Integrated World Economy. Ed. by Horst Siebert, Germany, Institut für Weltwirtschaft an der Universität Kiel, 1996, pp.117-130.

- Lucas, Jr. Robert E. and Nancy L. Stokey (1995). "Optimal Fiscal and Monetary Policy in an Economy without Capital" (in) Monetary and Fiscal Policy (Volume 1: Credibility), Ed. by Torsten Persson and Guido Tabellini, 2nd Ed., London, The MIT Press, ss. 347-388.

- Masson, Paul R., Miguel A. Savastano and Sunil Saharma (1997). "The Scope for Inflation Targeting in Developing Countries," IMF Working Papers, No. WP/97/130, ss. 1-53.

- Mayes, David and Bryan Chapple, "Defining an Inflation Target," Targeting Inflation. (A Conference of Central Banks on the Use of Inflation Targets Organized by the Bank of England), Ed. by Andrew G. Haldane, England, Bank of England Publications, 1995, ss. 226-245.

- Mishkin, Frederic S. (1998). "International Experiences with Different Monetary Policy Regimes," Sveriges Riksbank Working Paper Series. No: 57, ss. 1-46.

- Mishkin, Frederic S. "Inflation Targeting in Emerging-Market Countries," American Economic Review. Vol. 90, No. 2, May 2000, pp. 105-109.

- Mishkin, Frederic S. and Miguel A. Savastano. "Monetary Policy Strategies for Latin America," NBER Working Paper Series. No. 7617, March 2000, pp. 1-65.

- Obstfeld, Maurice and Kenneth Rogoff (1995). "The Mirage of Fixed Exchange Rates," The Journal of Economic Perspectives, Vol. 9, No. 4, Autumn, ss. 73-96.

- Persson, Torsten and Guido Tabellini (1995). "Designing Institutions for Monetary Stability" (in) Monetary and Fiscal Policy (Volume 1: Credibility), Ed by Torsten Persson and Guido Tabellini, 2nd Ed., London, The MIT Press, ss. 279-310.

- Stiglitz, Joseph E. (2004). 90'ların Yükselişi. Çev. Aytül Özer ve Barış Güven, İstanbul, CSA Global Yayın Ajansı.

- Svensson, Lars E. O. (1997). "Inflation Forecast Targeting: Implementing and Monitoring Inflation Targets" European Economic Review. No. 41, ss. 1111-1146.

- Walsh, Carl (1995). "Optimal Contracts for Central Bankers" American Economic Review. Vol. 85, No. 1, ss. 150-167.

İnceleme

DR. FÜSUN YENİLMEZ

Osmangazi Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü Araştırma Görevlisi

Türkiye - Almanya Arasındaki Dış Ticarete Kağıt Sektörünün Durumu ve Endüstri İçi Ticareti Etkileyen Ürün Değişkenleri

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin açıklamakta yetersiz kaldığı uluslararası ticaret yöntemlerini açıklayabilmek için pek çok yaklaşım geliştirilmiştir. Bunlar içerisinde bir ülkenin aynı endüstriye ait bulunan bir ürünü hem ihraç hem de ithal edebildiği ticaret şekli olarak tanımlanan endüstri içi ticaret önem kazanmıştır. Bu çalışmanın amacı endüstri içi ticarete ait kuramsal ve ampirik yaklaşımları incelemek, Türkiye-Almanya dış ticaretinde endüstri içi ticaretin önemini ve kağıt sektörünün temel alındığı endüstri içi ticaret oranını etkileyen ürün değişkenlerini ortaya koymaktır.

Çalışmada Türkiye-Almanya arasındaki dış ticaret, SITC Rev.3 sınıflandırmasına göre beş basamaklı ürün grupları esas alınarak Grubel-Lloyd indeksinin düzeltilmemiş şekli kullanılmıştır. Çalışmada son olarak Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki endüstri içi ticarete en yoğun endüstri içi ticaret yapılan ülke olarak tespit edilen Almanya ve sektörlerde ön plana çıkan kağıt sanayi örnek alınmıştır. Almanya ve kağıt sanayi verileri temel alınarak endüstri içi ticareti etkileyen ürün değişkenleri Genelleştirilmiş Tahminleme Denklemi (GEE) yöntemiyle test edilmiştir.

1- ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN TANIMI

Bir ülkenin aynı endüstriye ait bulunan bir ürünü hem ihraç hem de ithal edebildiği uluslararası ticarete Endüstri İçi Ticaret (EİT) denir. EİT, ölçek ekonomilerinin bir sonucudur. EİT, ilk kez AET'nin kurulmasıyla önem kazanmıştır. AET'nin kurulmasıyla bölge içinde serbest ticaret başlamış, farklılaştırılmış ürünlerin satılmasıyla üretim hacminin genişlemiş olduğu görülmüştür (Ardıç ve Yılmaz, 2002: 120).

Ticaretin endüstriler arasında olduğuna dair yaygın kanı 1960'lardan itibaren değişmeye başlamış ve bu konuda yapılan çalışmalar artma göstermiştir. Verdurn ve Balassa'dan (1986) sonra da pek çok yazar endüstri içi ticaretin gittikçe artan ölçüde büyü-

düğünü tespit etmişlerdir. Lancaster (1980), Krugman (1979,1981), Helpman (1981), Dixit ve Norman (1980) tarafından geliştirilen ticaret modelleri, endüstri içi ticareti, ölçeğe göre artan getiri ile birlikte ürün farklılaşması yoluyla açıklamıştır (Lunderberg, 1988: 1703). Bazı ekonometrik çalışmalar, ülkeler arasındaki ortalama gümrük tarife ve tarife dışı engeller ile endüstri içi ticaret oranı arasında negatif yönlü bir ilişki bulmuşlardır.

Yapılan çalışmalar endüstri içi ticaretin gelişmişlik düzeyi yüksek, birbirine komşu, gümrük duvarları aşağıya çekilmiş veya entegrasyona gitmiş, iç pazarı geniş, fert başına gelir düzeyi yüksek ülkeler arasında olduğunu tespit etmiştir. Bu ticarete konu olan

malların ise, monopollü rekabet şartlarında üretilen, ölçek ekonomisine bağlı ve ürün farklılaştırmasına uygun mallar olduğu test edilmiştir. Bu ticaret, çok uluslu ve uluslararası şirketlerin hakim olduğu, koruma duvarları düşük ya da entegre pazarlara sahip ülkeler arasında yaygındır (Ertürk, 2001: 41).

2- ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN ÖNEMİ

Dünya ticaretinin büyük bir kısmı standart uluslararası ticaret sınıflandırmasında (SITC) yer alan malların iki yönlü değişiminden oluşmaktadır. Zamanla sanayileşmiş ülkelerin teknoloji düzeyleri ve nakit sermayeleri ve vasıflı işçileri gittikçe benzer olmaya başlamıştır. Muhtemelen bu ticaretin büyük bir bölümü ölçek ekonomilerince sürdürülürken endüstriler arası uzmanlaşma karşılaştırmalı üstünlükler tarafından sürdürülür (Krugman ve Obstfeld, 1994: 130).

EİT uluslararası ticaretten ekstra kazançlar ortaya çıkarır. Üstelik, bu kazanç karşılaştırmalı üstünlüklerin de üzerindedir. Çünkü EİT ülkelerin büyük piyasalarda avantaj sağlamasına izin verir. Görüldüğü gibi, bir ülkede EİT'in çekici yanı yerli tüketicieye ulaşabilen malların çeşitliliği artarken, üretilen ürünlerin sayısı da doğal olarak artacaktır. Şayet üretilen çeşit az ise, ülke her bir üründe büyük bir ölçeğe, yüksek verimliliğe ve düşük maliyetlere sahip olabilir. Aynı zamanda tüketiciler seçimlerinde artan oranda fayda sağlarlar.

Uluslararası ticaretin potansiyel kişi başına geliri artırmasına rağmen herkesin ticaretten faydalanacağı beklentisi için kötümser düşünülmekteydi. Bu modelde ilk tartışılan ticaretin nispi fiyattan etkilenmesidir ki, bu nispi fiyatlardaki dönüşüm gelir dağılımında çok güçlü bir etkiye sahip olacaktır.

Öncelikle ülkelerin nispi faktör arzlarında benzerlik olduğunda buna bağlı olarak endüstriler arası ticaret çok fazla olmayacaktır. İkincisi, ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırması önemli olduğunda buna bağlı olarak artan çeşitlilik ve büyüyen ölçekten sağlanan fayda da büyüyecektir. Bu durumda ticaretin gelir dağılımına etkisi küçülecektir ve EİT'den sağlanan ekstra kazanç daha da önemli olacaktır. Bu sonuç, ticaretin gelir dağılımı üzerindeki etkisine rağmen iyi olabilecektir. Herkes ticaretten fayda sağlayacaktır.

rindeki etkisine rağmen iyi olabilecektir. Herkes ticaretten fayda sağlayacaktır.

EİT, sermaye / işgücü oranı uzmanlaşma düzeyleri vb. yönlerden benzer olan ülkeler arasında yaygınlaşmaya elverişlidir. Bu yüzden, EİT ekonomik gelişmişlikleri benzer olan ülkeler arasında yüksek olacaktır. Ölçek ekonomileri büyüdüğünde, ürünler hayli çeşitlendiğinde ticaretten sağlanan faydalar artacaktır. Bu durum, daha çok geleneksel sektörlerden (tekstil, ayakkabı) ya da ham maddelerden ziyade gelişmiş sanayi ürünlerine özgü bir durumdur (Krugman ve Obstfeld, 1994: 131).

3- ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN ÖLÇÜLMESİ

Endüstri içi ticaretin temellerini oluşturan kuramsal yaklaşımların üzerinde durulmasının ardından incelenmesi gereken önemli bir konu da endüstri içi ticaretin ölçülmesidir. Endüstri içi ticaret tanımlandıktan sonra ölçümü konusunda da çeşitli indekslerin geliştirildiği çalışmalar yapılmıştır.

3-1. Grubel-Lloyd İndeksi

İktisat literatüründe endüstri içi ticaretin ölçümünde alternatif yaklaşımlar bulunduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte son yıllarda endüstri içi ticaretin ölçümüne yönelik uygulamalı çalışmalarda genellikle Grubel-Lloyd yaklaşımının benimsenmiş olduğu görülmektedir. Grubel-Lloyd yaklaşımında belirli bir ürün grubu için endüstri içi ticaret, toplam ticaret ($x_{ij}+m_{ij}$) eksi endüstriler arası ticaret ($x_{ij}-m_{ij}$) olarak tanımlanmaktadır.

$$\text{Endüstri içi ticaret} = (x_{ij}+m_{ij}) - |x_{ij}-m_{ij}|$$

Endüstri içi ticaretin toplam ticaret içindeki

$$\text{payı, } EIT_{ij} = \frac{x_{ij} + m_{ij} - |x_{ij} - m_{ij}|}{x_{ij} + m_{ij}} \text{ olarak gösterilebilir.}$$

Bu denklemde, $EIT_{ij}=1$ Ülkesinin j ürünündeki endüstri içi ticaret endeks değeri, $x_{ij}=1$ Ülkesinin j ürünündeki ihracat değeri, $m_{ij}=1$ Ülkesinin j ürünündeki ithalat değeri olarak gösterilmektedir (Krugman ve Obstfeld, 1994 :20). Gerekli kısaltmalar yapılarak belirli bir

ürün grubu için endüstri içi ticaret,

$$EIT_j = 1 - \frac{|x_j - m_j|}{x_j + m_j} \text{ olarak gösterilebilir.}$$

Yukarıdaki formülde x ve m bir özel endüstri ya da mal grubunun sırasıyla ihracat ve ithalat değerini göstermektedir. Formülün payındaki dik çizgiler mutlak değeri gösterir. EIT_i 0 ile 1 arasında değerler alır. Bir ülke söz konusu malı yalnızca ihraç ya da ithal ederse $EIT_i=0$ olur. Yani EİT olmaz. Diğer yandan eğer bir malın ithalat ve ihracatı eşit ise $EIT_i=1$ olacaktır. Yani endüstri içi ticaret maksimum olacaktır (Salvatore, 2001: 84). Grubel-Lloyd tarafından geliştirilen düzeltilmiş endüstri içi ticaret endeksinde alternatif olarak çeşitli endeksler önerilmiştir. Ancak alternatif endeksler G-L genel endeksi kadar kabul görmemiştir (Küçükahmetoğlu, 2001: 132).

3- 2. Aquino İndeksi

EİT indeksi hesaplamalarında kullanılan farklı yöntemlerden birisi de Aquino İndeksi'dir. Aquino bir ülkenin toplam ticaretindeki bir dengesizlik durumunda G-L indeksindeki hataları düzeltmek için yapılan ayarlamaları eleştirmiştir. G-L indeksinin ülkelerin dış ticaret açığı vermeleri durumunda EİT olduğundan daha düşük göstermesi, uyarlanmış G-L indeksinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aquino'ya göre her bir EIT_{GL} ticari dengesizlik için ayarlanmış olmalıdır (Aquino, 1978: 280).

Bu sebeple Aquino, toplam indeksi almadan önce bir faktörün yerine geçen toplam dengesizlik nedeniyle X_{ij} ve M_{ij} değerlerini ayarlamak istemiştir

EİT paylaşım oranları aşağıdaki gibi hesaplanır (Gönel, 2001a: 61-76)

$$EIT_{AQJK} = 1 - \frac{\sum_i |X_{jki}^e - M_{jki}^e| / \sum_i (X_{jki}^e + M_{jki}^e)}{\sum_i (X_{jki} / X_{jk}) (M_{jki} / M_{jk}) / \sum_i (X_{jki} / X_{jk}) + (M_{jki} / M_{jk})}$$

Aquino toplam dış ticaret açığı ya da fazlasının tüm endüstrilerde eşit oranlı olduğunu varsaymıştır. Öncelikle toplam ihracat ve toplam ithalatın birbirine eşit olması durumunda, her mal grubunun ihracat ve ithalatının ne o-

lacağını tahmin etmeye çalışmıştır. İthalat ve ihracatın teorik değerleri olarak kabul edilen bu değerler aşağıdaki formüllerde gösterilmiştir.

$$X_{ij}^e = X_{ij} \frac{1/2 \sum_i (X_{ij} + M_{ij})}{\sum_i X_{ij}}$$

$$M_{ij}^e = M_{ij} \frac{1/2 \sum_i (X_{ij} + M_{ij})}{\sum_i M_{ij}}$$

X_{ij}^e ve M_{ij}^e k ve j ülkeleri arasında i malının ithalat ve ihracatındaki ayarlamaları işaret eder (Gönel, 2001b: 26).

Antonio Aquino 1978'de geliştirdiği aşağıdaki formülle GL tarafından tanımlanan temel indekste X_{ij}^e ve M_{ij}^e değerlerini yerine koyarak i malı için EİT oranını, dış ticaret dengesizliklerine uyarlanmış olarak hesaplamıştır (Aquino, 1978: 280).

$$EIT_{ij} = \frac{\sum_i (x_{ij} + m_{ij}) - \sum_i |x_{ij}^e - m_{ij}^e|}{\sum_i (x_{ij} + m_{ij})}$$

EIT_{ij} j ülkesindeki i malındaki endüstri içi ticareti gösterir ve sıfır ile bir arası değerler alır. Aquino'nun bu indeksi ile literatüre sağladığı katkı EİT'in endüstri düzeyinde hesaplanması durumunda ortaya çıkması olası toplam sapmalarını ön plana çıkarmıştır. Aquino'nun bulunduğu endüstri içi ticaret katsayıları Grubel-Lloyd'un katsayılarına göre daha yüksek değerdedir (Yılmaz, 1997: 245).

3- 4. Marjinal Endüstri İçi Ticaret İndeksi

Grubel ve Lloyd (GL) endeksinin sadece bir tek yılı ölçüyor olmasından dolayı görece "statik" olmasına karşın dinamik ölçme teknikleri olarak "marjinal endüstri içi ticaret" (MEIT) ölçümleri hesaplanmıştır. MEIT, yıllar arasında EİT'deki değişimleri ölçerek ticaretteki değişimlerin yapısal uyumu ile ilgili biraz daha bilgi verir. Konu ile ilgili en yaygın kullanılan ölçümlerden biri, Hamilton-Kniest (HK) endeksidir. (Gönel, 2001c: 2).

$$HK = \frac{(X_t - X_{t-n})}{(M_t - M_{t-n})}; M_t - M_{t-n} > X_t - X_{t-n} > 0$$

$$MEIT_{HK} = \frac{(M_t - M_{t-n})}{(X_t - X_{t-n})}; X_t - X_{t-n} > M_t - M_{t-n} > 0$$

Burada X_t ve X_{t-n} t ve t-n yıllarındaki ihracatı, M_t ve M_{t-n} ise, t ve t-n yıllarındaki ithalatı göstermektedir. n, ölçümün yapıldığı dönemin kapsadığı yılların sayısıdır (Kniest, 1991: 150). Marjinal EİT, yeni ortaya çıkan ticaretin ne kadarlık bir kısmının EİT şeklinde gerçekleştiğini tespit eder. MEİT indeksi, GL indeksi gibi ticaretin tamamı EİT şeklinde iken bir, endüstriler arası ticaret şeklindeyken sıfır değeri almaktadır. GL indeksiyle benzer özellikler göstermesi indeksin kullanımını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca ticaret akımları değişimlerine odaklanmasında nedeniyle, özellikle yapısal değişim ve uyarlanmaların incelenmesinde geniş bir kullanım alanına sahiptir (Greenway vd., 1994: 421).

Brühlart, Grubel ve Lloyd'u temel alarak MEİT ölçümü önermiştir (Brühlart, 1994: 605).

Son olarak Grubel-Lloyd Tipi MEIT ölçümünden de bahsedilecektir.

$$MEIT_{GL} = 1 - \left[\frac{(\Delta X - \Delta M)}{(\Delta X + \Delta M)} \right]$$

Buradan yola çıkarak Brühlart, ilgili ürün grubunun performansı (PERF) hakkında da bilgi sahibi olunabileceğini belirtir ve

$$PERF = \frac{(\Delta X - \Delta M)}{(\Delta X + |\Delta M|)} \quad | \quad PERF = 1 - MEIT_{GL} |$$

şeklinde tanımlar. Burada hesaplama aralığı -1 ile +1 arasındadır ve bu iki uç durumda endüstriler arası ticaret söz konusudur. Hesaplama ne denli 0'a yakın bir değer alırsa, ilgili ürün grubunda marjinal ticaret o denli endüstri içi ticaret tarzındadır. Söz konusu sektörel performansı ise, ihracat ve ithalatın birbirleriyle olan ilişkilerindeki değişimler olarak tanımlayan Brühlart, ihracatı, sektörün yurtiçi performansı olumlu, ithalatı ise, yurtiçi performansı zayıf olarak değerlendiriyor. Dolayısıyla $PERF > 0$ olduğunda $\Delta X > \Delta M$ olmak-

ta ve $PERF < 0$ olduğunda tersi geçerli olmaktadır (Erlat ve Erlat, 2003: 8).

İster statik, ister dinamik EİT ölçümünü kullanalım, EİT ölçümlerinin karşılaştığı önemli problemlerden biri de endüstrilerin tanımlanması ile ilgilidir. Kategorik toplamlarda kavramsal olarak iki temel problemin varlığından söz edilir. Bunlar, "ürünün yanlış sınıflandırılması" ve "toplama sonucu oluşan sapmalar"dır. İlk durum için, tek bir kriterin olmaması, varolan verilerden seçilecek birine güven duyularak analize geçilmesini gerekli kılar. Öte yandan, endüstrilerin daha üst basamaklarda tanımlanıyor olması EİT ölçümlerinin daha yüksek değerler alarak yanıltıcı sonuçlar elde edilmesi durumunu ortaya çıkartmaktadır. Dolayısıyla, hem ticaret verilerine ulaşılabilirlik hem de EİT ölçümündeki yanıltıcı sonuçlardan kaçınılması açısından, en az üç haneli ürün grupları ile hesaplamaların yapılmasıdır (Gönel, 2001c: 3).

4- TÜRKİYE'NİN ALMANYA İLE OLAN DIŞ TİCARETİNDE ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN PAYI

Almanya dünyanın en büyük ekonomilerinden birisidir. Dış ticarete ise, sahip olduğu pay açısından ABD'den sonra ikinci sıraya oturmaktadır. Sanayi ve teknoloji devi olan bu ülke Avrupa Birliği'nin en büyük ekonomik ve siyasi gücüdür. 1990 yılında eski Doğu Almanya ile birleştikten kısa bir süre sonra daha da güçlenmiştir. Almanya'nın incelenen dönem boyunca ihracatı ve ithalatı sürekli artmıştır. İthal ettiğinden fazla ihraç ettiği için sürekli ve önemli miktarlarda dış ticaret fazlası vermektedir. Almanya'nın 1989 yılındaki ihracatı 341.2 milyar dolardan zaman içinde artarak (1993 hariç) 1998 yılı sonunda 540.6 milyar dolar gibi oldukça büyük bir rakama ulaşmıştır. İthalatı da benzer bir çizgi izlemiş ve 1989 yılında 269.7 milyar dolardan 1998 yılı sonunda 467.3 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır (DİE, 2001: 51).

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne ihracatında en yüksek paya Almanya sahiptir. Bu pay her zaman % 20'ler seviyesinde olmuştur. Almanya'yı sırası ile 1996 yılına kadar İtalya, Fransa ve İngiltere izlemektedir. 2000 yılına

gelindiğinde bu sıralama şu şekilde değişmiştir: Almanya (% 18.8), İngiltere (% 7.4), İtalya (% 6.4), Fransa (% 6.0). Türkiye'nin birlik içerisinde Almanya'ya ihracatının yüksek oluşunun çok çeşitli sebebi olsa da, bu ülkede yaşayan 2.5 milyon Türk vatandaşının etkisinin de büyük olduğu açıktır. Bununla birlikte Türkiye-Almanya ilişkilerinin tarihsel yapısı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Türkiye'nin birlikten ithalatı içerisinde en büyük paya yine Almanya sahiptir. 1994 yılında gerçekleşen ithalat değerlerine göre % 15.7 ile Almanya birinci, % 8.7 ile İtalya ikinci, % 6.3 ile Fransa üçüncü ve % 5.0 ile İngiltere dördüncü sırada yer almaktadır. Bu sıralama 2000 yılına kadar geçen zamanda değişiklik yaşamamış ve sıralama küçük oran değişiklikleriyle şu şekilde sıralanmıştır. Almanya (% 13.2), İtalya (% 8.0), Fransa (% 6.5) ve İngiltere (% 5.0) (DİE, 2000: 129).

İncelenen dönem itibariyle Türkiye'nin Almanya'ya hem ithalatı hem de ihracatı artmıştır. Türkiye'nin 1985 yılında 538.8 milyon dolar olan ihracatı, 1989 yılında hızlı bir artışla 2.1 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu hızlı artış gümrük birliğine gelinceye kadar devam etmiş ve 1995 yılında 5 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Gümrük birliği sonrasında Türkiye'nin ihracatında pek fazla bir değişiklik görülmemiş ve 2001 yılında 5.36 milyar dolar seviyesinde bir değer almıştır.

Türkiye'nin Almanya'dan ithalatında durum biraz farklı gelişmiştir. 1985 yılında 468.5 milyon dolar olarak gerçekleşen ithalat değeri ihracatta olduğu gibi 1989 yılında 2.2 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Gümrük birliğine yaklaşıldığında bu değer artış göstermiş ve 1995 yılında 5.5 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Gümrük birliği öncesi dönemde ithalat ve ihracat benzer gelişim göstermiştir. Türkiye bu dönemde 100-200 milyon dolarlık farklarla dış ticaret fazlası ya da açığı ile karşılaşmıştır. Bu fark gümrük birliği sonrası hızlı bir artışla dış ticaret açığına dönüşmüştür. 1996 yılında ani bir çıkışla Türkiye'nin bu ülkeden ithalat değeri 7.8 milyar dolara çıkmış ve dış açık 2.7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılına kadar ithalat ve

ihracattaki artış paralel gelişim göstermiş ve bu yılda ithalat 7.2 milyar dolar dış açıktaki, 2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılında Türkiye'nin dış ticaretindeki azalma bu ülkeye de yansımış ve ithalat 5.33 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu yıl 30 milyon dolarlık dış ticaret fazlası görülmüştür. Tablo 1'den de görüldüğü gibi Gümrük Birliği sonrasında Türkiye'nin ihracatında kayda değer bir gelişme görülmezken, ithalatında önemli artışlar olmuştur. Türkiye'nin Almanya ile dış ticaret açığı bu dönemde önemli miktarlara ulaşmıştır (DİE, 2000: 50).

Buraya kadar Türkiye'nin yıllar itibariyle en yoğun ticari ilişkide bulunduğu ülkenin Almanya olduğu verilerle anlatıldı. Bu açıklamalardan sonra Türkiye'nin Almanya ile hangi ürünlerde karşılıklı ticaret yaptığı yani EİT'in yoğun olduğu ürünler ve dahil oldukları endüstriler hangileri olduğuna bakılması yararlı olacaktır.

Çalışmada EİT oranları 0.75 ve üzeri değer alan ürünler kullanılmıştır. Verilerle SITC Rev.3'e göre 5 basamaklı veriler kullanıldığı için çok fazla sayıda ürünle çalışılmıştır. Çalışmamızı sınırlamak ve daha önemli ve anlamlı olan sonuçları yorumlayabilmek için bu karar alınmıştır. Burada elde edilen bilgilere göre Türkiye-Almanya arasındaki EİT'e konu olan ürünlerin (EİT ≥ 0.75) adedi 1985'de 17 iken 1989'da hızlı bir çıkışla 90 adede 2001 yılında da 160 adede yükselmiştir. Bu rakam diğer AB üyesi ülkelere göre oldukça fazladır. Bu ürünler genelde 5-8 ürün kodlarını kapsayan sınıai ürünler grubu mallardan oluşmaktadır. Daha detaya inilirse hangi ürünler olduğu görülebilir.

Tablo:2'den de görüldüğü gibi "65342: Sentetik-Suni filementler ile karışık sentetik devamsız liflerden diğer mensucat" ürünü incelenen 17 yıllık dönemde EİT oranı 9 kez 0.75 ve üzeri değer almıştır. Bu üründe 2000 yılında EİT oranı 1.00 değerini almıştır. Yani ithal miktarıyla ihraç miktarı aynı değerde gerçekleşmiştir denilebilir. Yine aynı tabloya göre endüstri içi ticaretin yoğun görüldüğü ürün gruplarının sınıai ürünlerden oluştuğu görülmektedir. Buradan da Türkiye'nin Almanya ile teknoloji gerektiren ürünlerde rekabet gücü olduğu sonucuna varılabilir.

Tablo 1: Türkiye - Almanya Arasındaki Dış Ticaret ve EİT Oranları

YIL	İTHALAT	İHRACAT	EİT	Ürün Adedi*
1985	468 431 316	538 723 633	0,93	17
1986	518 928 318	334 212 781	0,78	30
1987	697 039 374	541 406 655	0,87	25
1988	739 114 581	576 142 611	0,88	34
1989	2 203 986 996	2 175 425 179	0,99	90
1990	3 496 831 402	3 063 573 544	0,93	120
1991	3 232 028 276	3 412 920 685	0,97	96
1992	3 754 465 316	3 660 427 586	0,99	88
1993	4 532 336 137	3 654 184 344	0,89	85
1994	3 645 617 340	3 934 284 220	0,96	106
1995	5 547 588 099	5 036 174 204	0,95	131
1996	7 813 502 853	5 186 831 405	0,80	129
1997	8 021 174 483	5 253 479 084	0,79	138
1998	7 316 337 440	5 460 333 238	0,85	154
1999	5 880 055 083	5 474 588 846	0,96	156
2000	7 198 209 376	5 179 844 047	0,84	162
2001	5 335 443 468	5 366 944 918	1,00	160

Kaynak: DİE, EİT oranları tarafımızdan hesaplanmıştır.

*EİT ≥ 0.75 olan ürün sayısı

Tablo 2. Almanya-Türkiye Arasındaki EİT Oranları (EİT ≥ 0.75)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
26652	-	-	-	-	-	0,94	0,85	-	-	0,76	0,80	-	0,85	0,95	-	0,87	-
62520	-	-	-	-	0,90	-	0,99	-	-	-	-	0,81	0,87	0,75	0,76	0,99	0,77
64215	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,80	0,99	0,86	0,89	0,87	0,84	-	0,80
65342	-	-	-	-	0,92	0,92	-	-	-	0,86	-	0,79	0,96	0,97	0,93	1,00	0,95
65523	-	-	-	-	-	-	0,94	0,89	0,81	-	0,81	-	0,91	-	0,93	0,83	0,92
68424	-	0,98	-	0,80	0,78	0,97	-	-	-	-	-	0,81	1,00	0,98	-	-	-
74832	-	-	-	-	-	0,97	1,00	0,96	0,88	-	-	0,88	-	0,83	0,79	-	0,92
77251	-	-	-	-	0,75	0,96	-	-	-	0,78	0,77	-	0,76	-	0,83	-	0,90
78431	-	-	-	-	-	0,84	0,87	0,97	0,84	0,87	0,92	-	-	-	-	-	0,85
84822	-	-	-	-	-	0,98	0,97	0,92	0,80	-	0,85	-	-	0,90	-	0,91	-
87469	-	-	-	-	-	-	-	0,76	-	-	0,75	0,83	0,93	0,87	0,84	0,77	-
89321	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,98	0,89	0,79	0,82	0,93	0,99	0,84
89424	-	-	0,97	-	0,75	0,81	0,83	-	-	-	0,82	-	-	0,90	0,97	0,78	-
89815	-	-	-	-	0,89	-	-	-	0,85	-	-	-	0,95	0,84	0,94	-	0,79
89972	-	-	0,91	-	-	-	-	-	-	-	-	0,93	0,91	0,84	0,92	0,88	0,88

62520: Otobüs, kamyon dış lastiği (yeni). 64215: Ambalaj kutuları (plak poşetler dahil).

65342: Sentetik-Suni filementler ile karışık sentetik devamsız liflerden diğer mensucat.

65523: Diğer örme mensucat (çözgü tipi örgülü olan diğer mensucat).

68424: Alüminyumdan ince yaprak ve şeritler. 74832: Demir-Çelik'ten diğer mafsallı halkalı zincirler.

77251: Eriyen iletkenli sigortalar. 78431: Tamponlar ve bunların aksam parçaları.

84822: Vulkanize kauçuktan eldivenler. 87469: İyonlaşma ışınlarını ölçen alet-cihazlar.

89321: Plastikten inşaat malzemesi.

89424: Hayvan ve insan dışı yaratıkları temsil eden doldurulmuş oyuncak.

89915 : Klavyeli, borulu orglar, armanyumlar, metal dilli klavyeliler.

89972: Örölmeye elverişli maddelerden örgüler

Kaynak: EİT Oranları Tarafımızdan Hesaplanmıştır.

5- TÜRKİYE ALMANYA ARASINDAKİ DİŞ TİCARETTE KAĞIT SEKTÖRÜNÜN DURUMU

Kağıt, kültürel ve sanayi alanındaki yeri ile insanlığın en önemli ihtiyaç maddelerinden biridir. Kağıt sanayinin gelişmesi, bir ülkenin sanayi ve kültürel gelişmesiyle özdeşdir. Kağıt sektörü, odun, yıllık bitkiler ve atık kağıt hammaddelerinden selüloz, odun hamuru, eski kağıt hamuru üretilmesiyle, bu ara ürünlerin değişik mekanik ve kimyasal işlemlerle kağıda dönüştürülmesine kadar geçen aşamaları içeren sanayi koludur. Selülozlar ara ürünleri, kağıt - kartonlar ve konfeksiyon ürünleri (defter, dosya, kutu, torba, havlu, peçete, mendil vs.) ise, nihai ürünleri oluştururlar (Koçak, 1998: 2). Türkiye'de kağıt sektörünün temeli, 1934 yılında 12.000 ton/yıl kapasite ile İzmit'te atılmış ve 1998 yılına gelindiğinde kamu ve özel sektör yatırımlarının toplamı olan 1.822.000 ton/yıl kapasiteye ulaşmıştır. Özelleştirme kapsamında olan 7 adet kamu tesisi ile özel sektörde 38 fabrika ile üretim yapılmaktadır. Özel sektör de 1970 yılından itibaren kağıt - karton üretim tesislerini hızla devreye sokarak, 1998'de 38 fabrika ile üretim kapasitesini 855.000 ton/yıla çıkarmıştır. Türkiye toplam kağıt-karton üretim kapasitesi ise, 1.501.000 ton/yıla ulaşmıştır (DPT, 2000: 3).

Türkiye kağıt-karton üretim kapasitesi açısından dünya sıralamasında 28. sırada yer almaktadır. Kağıt-karton tüketiminde ise 1997 yılı verilerine göre kişi başına 32 Kg. kağıt-karton tüketimi ile 48,7 kg. olan dünya ortalamasının altında kalmaktadır (TOBB, 2003: 202). SEKA 1998 yılı itibariyle tesisleri ve 417 bin ton üretimiyle Türkiye'nin kağıt-karton üretiminin % 31'lik payına sahip bulunmaktadır. Kamu sektöründeki bu gelişmelere paralel olarak özel sektör kuruluşlarında da gerek ürün ve gerekse miktar yönünden önemli ölçülerde büyüme ve gelişmeler sağlanmıştır. Özel sektör kuruluşları 1970'den önce 15.00 ton/yıl civarında bir kağıt-karton üretim gücüne sahipken 1998 yılında 938 bin ton üretim ile ülkemiz kağıt-karton üretiminin % 69'unu karşılamaktadır (DPT, 2000: 24).

Kağıt-karton sektöründe önceleri, yatırım

yapılırken ülkenin "kendi kendine yeterli olma" politikası esas alınmıştır. Ekonomik politikaların değişmesi, iletişim ve haberleşme teknolojisinin gelişmesi, küreselleşme olgusu üretim, kalite ve verimliliğin maksimum, maliyetlerin ise, minimum seviyede olma zorunluluğunu gündeme getirmiştir. Kamu kesimi bu süre zarfında, gerek öz kaynak yetersizliği gerekse özelleştirme sürecinin uzaması nedeniyle çok sınırlı ve yetersiz yatırım yapabilmıştır. Özel sektörde ise, bazı firmalarla gerçekleştirilen yatırımlar, bunların genellikle modern teknolojiye dayanması veya üretim teknolojisindeki yeniliklere paralel olarak tevsi ve modernizasyon yatırımlarının zamanında yapılmış olması, kamu sektörüne oranla rekabet edebilirlik yönünden özel sektörü daha avantajlı duruma getirmiştir. Genel olarak sermaye yetersizliği sektörün önemli bir sorunu olarak güncelliğini her dönemde korumaktadır.

1995 yılında 1.235.038 ton olan kağıt-karton üretimi, 1996 yılındaki ülkemiz döviz politikası ve AB ile Gümrük Birliği'ne girilmesi nedeniyle artan ithalat sonucu % 10.5 azalmıştır. Daha sonra Türkiye'nin kağıt-karton üretimi 1997 yılında % 12.6 ve 1998 yılında da % 8.9 artarak 1.356.351 ton olarak gerçekleşmiştir. İmalat sanayi üretim endeksine (1997=100) göre kağıt ve kağıt ürünleri imalatı kamuda 2001 yılında % 76.6 iken 2002 yılında % 64.3'lük ve 2003 yılına gelindiğinde de % 26.8'lik bir orana düşmüştür. Özel sektörde ise, aynı yıllar için büyük artışlar görülmüş ve sırasıyla % 84.7, % 106 ve % 121.7 bir orana kadar artmıştır. Kamu, özel sektör ortalaması da yine aynı yıllar için % 83.8, % 101.2 ve % 110.9'luk bir oranla artış eğilimi göstermiştir (TOBB, 2003: 33).

Alt gruplar olarak bakıldığında 1996 yılında temizlik kağıtlarının üretim artışı yanında tüm alt gruplarda AB ile gerçekleştirilen gümrük birliği sonucu bu ülkelerden ithal edilen kağıt-karton ürünlerinin kalitesi ile rekabet edilememesi nedeniyle üretim azalmıştır. 1997 yılında sadece gazete ve sargılık kağıtlarda üretim azalması görülürken tüm diğer alt gruplarda alınan önlemlerle gümrük birliğinin olumsuz etkileri giderilerek üretim artışı sağlanmıştır. 1998 yılında da sadece kraft torba

kağıdındaki üretim azalmasına karşın bütün alt gruplar bazında üretim artışı olmuştur. Üretimdeki artışların ortak nedeni, talep artışlarını karşılamak için yeni makinelerin devreye girmesi ve kalite nedeniyle yaşanan rekabet gücünün modernizasyon çalışmaları sonucu mevcut tesislerde aşılmış olmasıdır (DPT, 2000: 18).

2002 yılında % 20.8 büyüyen kağıt ve kağıt ürünleri üretimi, 2003 yılında da % 9.6 büyümüştür. Kamu sektörü üretiminde % 58.3 düşüş olurken, özel sektör üretiminde % 14.8 artış meydana gelmiştir. 2002 yılında % 78.5 olan kapasite kullanım oranı, 2003 yılında % 81.8'e yükselmiştir (TOBB, 2003: 36). 1998 verilerine göre Türkiye kağıt-karton tüketiminin % 38.8'ini ithalatla karşılamaktadır. AB ile GB sonrası, daha önce uygulanmakta olan gümrük ve etkili vergilerin AB ülkeleri için kaldırılması ve üçüncü dünya ülkeleri için düşürülmesinin yanında 1996 yılının ikinci yarısından itibaren düşme eğilimi gösteren dünya kağıt-karton fiyatlarının da etkisiyle toplam ithalat % 26.8 oranında artarak büyük bir sıçrama göstermiştir. İhracat açısından bakıldığında durumun sektörün lehine gelişmiş olduğu görülmektedir. Kağıt-karton alt gruplarında yıllar itibarıyla farklılık gözlenmektedir. Genel olarak bakıldığında teşvik tedbirleri nedeniyle 1995 yılında artmış olan toplam ihracat, teşvik uygulamalarının kalkmasıyla giderek azalmıştır. Fakat 2000'li yıllarda tekrar sektör toparlanmış ve ihracatta artış görülmüştür.

Türkiye'nin Almanya ile bu sektördeki ithalat ve ihracat seyri de benzer bir gelişim izlemiştir. Türkiye'nin Almanya'dan 1992 yılında 34.8 milyon dolar olarak gerçekleşen ithalatı yıllar itibarıyla artarak 2003 yılında 167.9 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Almanya'ya ihracatı da benzer bir artış göstererek 1992 yılında 24.6 milyon dolar olan ihracat değeri özellikle 1995 sonrasında hızlı bir artışla 70.1 milyon dolar seviyesine yükselmiş ve 2003 yılına gelindiğinde de 238.1 milyon dolar seviyesine çıkmıştır. 2003 yılında Türkiye'nin Almanya'ya ihracatı ithalatının yaklaşık 70 milyon dolar üstünde gerçekleşmiştir (DİE). Yine de bu iyimser tabloya rağmen dünyanın en büyük 100 firma içinde

yer alan Türk firmasının olmaması üzücüdür. 150 firma arasında ise, Türkiye'den sadece SEKA yer almaktadır.

6- TÜRKİYE - ALMANYA ARASINDAKİ ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ ETKİLEYEN SEKTÖREL DEĞİŞKENLER

6- 1. Ürünlerin İthalat ve İhracat Birim Fiyatları

İhracat birim fiyatı ve ithalat birim fiyatı ile EİT arasında ters yönlü bir ilişki olduğu varsayılmaktadır. İhracat birim fiyatının ithalat birim fiyatına oranının birden büyük olması ülkenin bir endüstri kapsamındaki malları ithal ettiği fiyattan daha pahalıya ihraç ettiğini gösterir. Bu oran birden küçük ise, tam tersi bir durumu ifade etmektedir. İhracat birim fiyatı ile ithalat birim fiyatı arasındaki fark büyürse bu da endüstriler arası ticaretin arttığını göstermektedir.

Bu değişkenimize ait verileri, DİE'den elde edilen ithalat ve ihracata ait miktar ve değer (dolar) verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

6- 2. Ürün Farklılaşması (uc)

Gelişen dünyada kişilerin zevk ve tercihlerindeki değişmelerinin de etkisiyle endüstriler, ürün farklılaşması yoluyla tüketicilerin bu çeşitlenmiş olan ürün taleplerini karşılama çabası içine girmişlerdir. Endüstriler, çeşitlenmiş olan ürün taleplerini karşılayabildiği oranda ülkelerin EİT oranları da artacaktır. Diğer bir ifade ile EİT oranları ile ürün farklılaşması derecesi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Yapılmış olan çalışmalarda ürün farklılaşmasının ölçülmesinde çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Bunlardan biri reklam harcamalarının endüstrinin toplam satışlarına oranlanmasıdır. Fakat burada reklam harcamalarını etkileyen farklı faktörlerin olduğu göz önüne alındığında yöntemin sakıncaları olduğu görülmektedir. Bu yüzden sıklıkla tercih edilen bir yöntem değildir. Bir diğeri Hufbauer Endeksidir. Bu da ihracat birim değerlerindeki standart sapmanın, birim değerlerin ağırlıklandırılmamış ortalamalarına bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Bu yöntemde endüstri ithalatını göz ardı ettiği için tercih edilmemektedir. Bir diğer yöntemde SITC sisteminde üç

basamak seviyesinde her bir endüstrinin kaç adet dört ya da beş basamak endüstriden oluştuğunu saptanmasıdır. Genelde en yaygın olarak bu yöntem kullanılmaktadır. Bu çalışmada SITC üç basamak seviyesini oluşturan beş basamaklı endüstrilerin sayısını ürün farklılaşmasının göstergesi olarak modele dahil edilecektir. Bu değişkene ait veriler DİE dış ticaret verileri kullanılarak hesaplanmıştır. Modelimizde bu değişken "uc" olarak ifade edilmektedir.

6- 3. İşyeri Sayısı (iys)

Endüstrinin piyasa yapısı ile EİT oranları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Oligopolcü piyasa yapısına sahip endüstrilerde EİT oranlarının yüksek olacağını ispatlayan çalışmalar yapılmıştır (Rudolf ve Frank, 1980: 282). Model çalışmalarında oligopolcü piyasa yapısının varlığı üç farklı temsili değişken olarak ölçülebilmektedir. Bunlardan biri endüstride faaliyette bulunan işyeri sayısına dahil edilmiştir. Piyasadaki firmaların sayısının artması, piyasa rekabetini de artıracağı için bu değişkenin beklenen işareti negatif olacaktır. Çalışmalarda kullanılan diğer bir değişkende Dört Firma Yoğunlaşma oranıdır. Bu oran piyasada en yüksek paya sahip 4 büyük firmanın, endüstrinin toplam satışları içindeki payını ölçmektedir. Üçüncü bir değişken de Herfindahl Endeksidir. Bu endeks firmaların piyasa paylarının karelerinin toplamına eşittir. Bu değişkene ait veriler; DİE imalat sanayi yıllıklarından alınmıştır. Modelde bu değişken "iys" olarak ifade edilecektir.

6- 4. İşçi Sayısı (is)

Ölçek ekonomileri, ürün maliyetlerini azaltıcı yönde etkilediği gibi, uzmanlaşmayı da artırmaktadır. Bu sebeple EİT oranları ile ölçek ekonomileri arasında pozitif bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Modelde kullanılan işçi sayısı bağımsız değişkeni, endüstrinin ölçek ekonomisi hakkında genel bir bilgi vermektedir. Ölçek ekonomilerinin EİT üzerindeki etkisi ölçülürken 3 farklı ölçüm yöntemi uygulanmaktadır. Bunlardan birincisi, endüstride çalışan her bir işçinin yarattığı katma değer; ikincisi, endüstride faaliyet gösteren her bir firma tarafından katma değerdir. Son ola-

rak da bu çalışmada kullanılan ve literatürde de en yaygın olarak kullanılan yöntem olan endüstride çalışan toplam işçilerin sayısıdır. Bu değişkene ait veriler; DİE imalat sanayi yıllıklarından alınmıştır. Modelde bu değişken "is" olarak ifade edilecektir.

Sektör açısından endüstri içi ticareti etkileyen değişkenlerin belirlenmesi için aşağıdaki model test edilecektir:

$$EİT = f(\text{ithbf}, \text{ihbf}, \text{uc}, \text{iys}, \text{is})$$

7- MODELİN ÇÖZÜMÜ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Yukarıda bağımsız değişkenleri tanımlanan modelde yıllık veri setleri kullanılmıştır. Bu modeller tahmin edilirken Standart Grubel-Lloyd Endeksi kullanılarak hesaplanan EİT oranları bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Ükelere ve endüstrilere özgü hipotezler test edilirken bağımlı değişkenin 0-1 arası değerler alması nedeniyle sonuçlarda sapmalar meydana gelmiştir. Bu aksaklığı gidermek için bağımlı değişkenin Logaritmik Dönüşüm (Logit Transformasyon) tabi tutularak değerler $-\infty$ ile $+\infty$ arasında normal dağılım gösterdiği varsayılmıştır. Logaritmik Dönüşüm şu şekilde yapılmaktadır:

$$\text{LogEİT} = \ln [EİT/(1-EİT)]$$

Bağımlı değişkene Logaritmik Dönüşüm uygulanmış ve uygulanmamış hali ile yapılan Basit Çoklu Doğrusal Regresyon ve General Estimating Equation (GEE) regresyon sonuçları tablolarda verilmiştir. Bu çalışmadaki bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin yüzde kaçını açıkladığını tahmin edebilmek için Çoklu Doğrusal Regresyon kullanılmış fakat bağımsız değişkenler arasında yüksek derecede korelasyonla karşılaşmıştır. Modelde çoklu bağıntı sorununun olup olmadığı araştırılmıştır.

Çoklu bağıntı; bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon, parametre tahminlerini ve standart hatalarını etkilemektedir. Dolayısıyla standart hatanın farklı olması nedeniyle parametre tahminlerinin oranı da değişmektedir. Bağımsız değişkenlerin korelasyonları yüksekse, parametre tahminlerinde standart hata daha yüksek çıkar. Sonuç olarak bağım-

sız değişkenin standart hatası büyürse parametre sonuçları anlamlılık bakımından yarıltıcı olur. Normalden farklı ve anlamsız sonuçlar elde edilir (Hardin ve Hilbe, 2003: 8). Kurduğumuz modellerdeki sorunu da budur. Bu sorunu ortadan kaldıracıbilmenin üç yolu vardır. Birincisi yüksek korelasyonlu değişkenleri modelden çıkarmaktır. Fakat bu tercih edilen bir yöntem değildir. İkincisi Ridge regresyon yöntemidir. Bu yöntem tarafımızdan da kullanılmış fakat tam olarak çoklu bağıntıdan arındırılmamıştır. Üçüncüsü ise Genelleştirilmiş Tahminleme Denklemleridir (General Estimating Equations) (GEE). 1980'li yılların sonlarında literatürde yer alan bu yöntem, en iyi yöntem olarak kabul edilmektedir (Leger vd., 1988: 1050). Bu nedenle GEE ile çoklu bağıntı sorunu ortadan kaldırılarak analiz yapılmıştır.

GEE, ilişkili veri yapılarında parametreleri tahmin etmede uygulanan yöntemler topluluğudur. GEE'nin Çoklu Doğrusal Regresyondan tek farkı; parametre tahminlerini ve bu parametre tahminlerine bağlı standart hata hesaplarken veri yapısı içindeki korelasyonu da hesaba katmaktadır. GEE, modeldeki korelasyonun etkilerini ortadan kaldırmak için farklı algoritmalar kullandığı için parametre tahminlerinde Doğrusal Regresyon ya da Ridge Regresyon yöntemine göre daha iyi sonuçlar vermektedir (Hanley vd., 2003: 7).

7- 1. Ürün Özelliklerine İlişkin Bulgular

Türkiye-Almanya arasındaki dış ticaretin 5 basamaklı ürün grubu kullanılarak yapılan endüstri içi ticaret hesaplamalarında öne çıkan en önemli sektör Tekstil sektörü ve bu sektörün içinde de "65342: *Sentetik suni filamentler ile karışık sentetik devamsız liflerden diğer mensucat*" ürünü ilk sırada yer almaktadır. DİE'de verilerin farklı sınıflandırmalara tabi tutulması nedeni ile bu sektörle örtüşen işyeri ve işçi sayısı sağlıklı olarak tespit edilememiştir.

Bu nedenle en sağlıklı verilere ulaşılan "64215: *Ambalaj kutuları (plak poşetleri dahil)*" ürününün de içinde bulunduğu kağıt ve karton sanayinin alt grubu çalışmada kullanıldı. Endüstri içi ticaretin hesaplanmasında kullanılan sektöre ait olan ithalat ve ihracat

değerleri rakamları SİTC Rev.3, 5 basamak sınıflandırma sistemine göre hazırlanmış gruptan alınmıştır. "SİTC. Rev.3; 642: Kağıt, kağıt hamuru, karton ve selülozik liflerden mamül eşya". Sektördeki işçi ve işyeri sayısı rakamlarını bulabilmek için "SİTC. Rev.3; 2101, 2102, 2109" ürün gruplarına ait verileri kullanılmıştır. Sektördeki ithalat birim fiyatı ve ihracat birim fiyatını hesaplayabilmek için gerekli miktar ve değer rakamlarını da "GTİP; 48.13, 48.17, 48.18, 48.19, 48.20, 48.23" ürün grubuna ait veri setleri alınarak modelde kullanılmıştır. Bu değişkenlerin aynı yöntemle hesaplanması, kesinleşmiş verileri ancak 1990-2001 yılları arası için bulunabilmiş ve bu veriler kullanılmıştır.

Türkiye-Almanya arasındaki Endüstri içi ticarete konu olan sektörler arasında en yüksek endüstri içi ticaret oranlarına sahip olan ürünlerden biri olan kağıt ve karton sanayinin verileri kullanılarak GEE yöntemiyle elde edilen model aşağıdaki gibidir:

$$EİTürün = 8.71 - 0.79ithbf - 0.77ihbf - 0.15uc + 0.03iys - 0.003is$$

Türkiye ile Almanya arasındaki kağıt ve karton sanayi ithalat ve ihracat rakamları kullanılarak ve Standart Grubel-Lloyd indeksiyle hesaplanmış olan endüstri içi ticaret oranları bağımlı değişken olarak kullanılmıştır.

Bağımsız değişkenlerden biri olan ithalat birim fiyatı (ithbf) teoriyle paralel bir sonuç vermiş ve ilişki negatif yönlü çıkmıştır. Ayrıca 0.02 p değeriyle 0.05 anlamlılık düzeyine göre anlamlı bir değişken olarak tespit edilmiştir. Teorinin de ifade ettiği gibi ithalat birim fiyatındaki artış endüstri içi ticaret oranında azalışa neden olacaktır.

Benzer sonuç diğer bir bağımsız değişken olan ihracat birim fiyatında da (ihbf) görülmektedir. Bu değişken de negatif yönlü çıkmıştır. Fakat p değerine bakıldığında 0.17 ile 0.10 anlamlılık düzeyine göre de anlamsız bir değişken olarak ortaya çıkmaktadır.

Gelişen dünyada kişilerin zevk ve tercihlerinin değişmesi ve firmaların bu çeşitlenmeye olan talebi karşılayabilmek için ürün farklılaşmasına gitmesi endüstriyi canlandıracaktır (Yenilmez, 2005: 132).

Tablo 3: Genelleştirilmiş Tahminleme Denklemlerinin Ürün Değişkenlerine Uygulanması

Bağımlı Değişken		Logeit		
Wald Chi ² (5)		18.60		
Prob> Chi ²		0.0023		
Gözlem sayısı		12		
Çalışma yılları		1990-2001		
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	z	Anlamlılık Kat.(p)
ithbf	-0.79	0.36	-2.20	0.02
ihbf	-0.77	0.56	-1.36	0.17
uc	-0.14	0.07	-1.95	0.05
iys	0.03	0.01	2.87	0.004
is	-0.00	0.00	-2.13	0.03
sabit terim	8.70	2.91	2.99	0.003

Teori sektördeki ürün farklılaşmasının endüstri içi ticaret oranını da arttıracığı yönündedir. Bu modelin analizi sonucunda bunun tersi bir durum olmuş ve ilişkinin yönü negatif yönlü olarak tespit edilmiştir. Değişkenin p değeri incelendiğinde de 0.05 anlamlılık düzeyine göre 0.051'lik bir değerle üst sınırdan anlamlı denilebilir.

Oligopolcü piyasa yapısının endüstri içi ticareti artırdığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu değişkenin beklenen işareti pozitifdir. Analiz sonucuna göre değişkenin istatistiksel olarak 0.05 anlamlılık düzeyine göre 0.004'lük bir katsayı değeriyle anlamlı ve katsayı işaretinin de pozitif olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre oligopol piyasa yapısının endüstri içi ticareti belirlemede etkili olduğu söylenebilir. Diğer bir ifade ile kağıt ve karton sanayindeki işyeri sayısı arttıkça sektörün endüstri içi ticaret oranı da artacaktır.

Ölçek ekonomilerini tahmin etmede kullandığımız işçi sayısı değişkenin katsayı işareti beklenen aksine negatif olarak gerçekleşmiştir. Bu değişken 0.05 anlamlılık düzeyine göre 0.03'lük bir katsayı ile anlamlı olarak tespit edilmiştir.

Türkiye ile Almanya arasındaki endüstri içi ticarete konu olan sektörler arasında öne çıkan kağıt ve karton sanayi verileri temel alınarak yapılan model çalışması istatistiksel anlamda da uygun sonuçlar vermiştir. GEE, sonuçlarına göre Wald Chi² değeri 18.60, çoklu regresyon sonuçlarına göre ise R² değeri 0.66 ve sabit değeri de 0.003 olarak bulunmuştur.

Bunun anlamı 5 değişkenli 12 gözlem sayılı modelin Türkiye-Almanya arasındaki kağıt-karton sanayine ait endüstri içi ticareti yeterince açıklayan bir model olduğudur.

8. SONUÇ

Hecksher-Ohlin Teorisinin açıklamakta yetersiz kaldığı uluslararası ticaret yöntemlerini açıklayabilmek için pek çok yaklaşım geliştirilmiştir. Bunlar içerisinde ürün farklılaşması, ölçek ekonomileri gibi faktörleri göz önüne alan endüstri içi ticaret önem kazanmıştır. Endüstri içi ticaret kavramı son yıllarda giderek daha fazla araştırmacının ilgisini çekmiştir. Uluslararası ticarete önem veren ülkeler, dış ticaret politikalarını endüstri içi ticareti artırıcı yönde geliştirmişlerdir.

Bu çalışmada, giriş kısmında belirtilen amaç doğrultusunda endüstri içi ticaretin artan önemi göz önüne alınarak, Türkiye'nin Almanya ile dış ticaretinde endüstri içi ticaretin konumu ayrıntılı olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. 1985-2001 dönemi verilerini temel alan bu çalışmada Türkiye ile Almanya arasındaki endüstri içi ticareti ölçmek için Grubel-Lloyd'un düzeltilmemiş indeksi kullanılmıştır. Bu hesaplamaların sonucunda Türkiye'nin Almanya ile toplam dış ticaretinde EİT'in 1985-2001 yılları arasında 1997 yılındaki 0.79'lük seviye dışında tüm yıllarda 0.90-99'lük seviyelerde, hatta 2001 yılında da 1.00 seviyesinde gerçekleşmiş olduğu bulunmuştur. Türkiye'nin AB ile GB'ne geçme kararı aldığı 1995 yılından sonra ise EİT en düşük seviyelere inmiştir. 1996 yılında 0.80 olan oran, 1997 yılında 0.79 oranına gerile-

miştir. Beklentilerin aksine 1996 yılında yürürlüğe giren 1/95 sayılı GB kararı Türkiye'nin Almanya'ya ihracatında ciddi bir artış meydana getirememiştir. Özellikle tekstil ve petrol ürünlerindeki kotaların kalkması ile büyük sıçrama bekleyen Türk sanayicilerinin beklentileri gerçekleşmemiştir. Bu mallarda ciddi bir ihracat artışı gerçekleşmemiştir. Bunun nedeni Türkiye'nin Birliğe üye ülkelere çok önceden gümrük vergilerini kaldırmış olmasıdır.

Türkiye'nin AB'ne ihracatında en yüksek paya Almanya'nın sahip olduğu görülmektedir. 2000 yılı verilerine göre Türkiye'nin ihracatının % 18.8'ini Almanya, % 7.4'ünü İngiltere, % 6.4'ünü İtalya, % 6.0'sını Fransa oluşturmaktadır. Türkiye'nin AB'den ithalatında da benzer ülkeler görülmektedir. 2000 yılı verilerine göre Türkiye'nin ithalatının % 13.2'sini Almanya, % 8.0'ünü İtalya, % 6.5'ini Fransa ve % 5.0'ünü İngiltere oluşturmaktadır. Türkiye'nin birlik içerisinde Almanya'ya ihracatının yüksek oluşunun çok çeşitli sebebi olsa da, bu ülke de yaşayan 2.5 milyon Türk vatandaşının etkisinin de büyük olduğu açıktır. Bununla birlikte Türkiye - Almanya ilişkilerinin I. Dünya savaşına dayanan tarihsel yapısının da göz önüne alınması yararlı olacaktır.

Almanya ile Türkiye arasındaki EİT, uluslararası dış ticaret sınıflandırmasına göre beş basamaklı ürün grubu verileri temel alınarak hesaplanmıştır. Bu nedenle çok fazla sayıda ürün ile çalışılmıştır. Çalışmanın sınırlandırılabilirliği ve daha önemli ve anlamlı olan sonuçların yorumlanabilmesi için EİT oranları 0.75 ve üzeri değer alan ürünler dikkate alınmıştır.

Çalışma dönemini kapsayan 1985-2001 döneminde Türkiye'nin Almanya ile diğer AB üyesi ülkelere göre daha yoğun bir EİT'te bulunmaktadır. Bu tablolara göre Türkiye - Almanya arasındaki EİT'e konu olan ürünlerin (EİT ≥ 75) adedi 1985 yılında 17 iken 2001 yılında 110 adede yükselmiştir. Ürünlerin geneline bakıldığında EİT'in yoğun görüldüğü ürün gruplarının sınıai ürünlerden oluştuğu görülmektedir. Buradan da Türkiye'nin Almanya ile ileri teknoloji gerektiren ürünlerde rekabet gücü olduğu sonucuna varılabilir.

EİT'i belirlemede yararlanılan ürün değişkenlerinin analizi oldukça ilgi çekici sonuçlar vermiştir. En sağlıklı verilere ulaşılan ve EİT hesaplarında en önemli ürünler arasına girildiği görülen "64215: Ambalaj kutuları (plak poşetleri dahil)" ürünün de içinde yer aldığı "642:Kağıt ve Karton Sanayi"nin verileri çalışmada kullanılmıştır.

Ürün özelliklerine ilişkin değişkenlerin kullanıldığı çalışmanın sonucuna göre; ithbf, uc, iys, is değişkenleri 0.05 anlamlılık düzeyine göre anlamlı bulunmuştur. Bunların dışında ihbf değişkeni 0.17'lik bir değerle anlamsız bulunmuştur. Diğer bir ifade ile ihbf dışındaki tüm değişkenler, Türkiye ile Almanya arasındaki kağıt sektöründeki EİT'i etkilemektedir. Model çözülmesi ithalat ve ihracat birim fiyatları ile işyeri sayısından oluşan değişkenleri içeren hipotezleri destekler nitelikte sonuçlar vermiştir. Buna karşın çözümleme, işçi sayısı değişkenini esas alan varsayımların aksi yönünde sonuçlar vermiştir.

KAAYNAKLAR

- Aquino Antonio, "Intra-Industry Trade and Inter-Industry Specialization as Concurrent Sources of International Trade in Manufactures", Weltwirtschaftliches Archiv, Vol.114, (1978).
- Ardic Oğuzhan, Yılmaz Pınar, Para Banka-Uluslararası İktisat- Türkiye Ekonomisi (Seçkin Yayıncılık 2002).
- DİE, Sayılarla Türkiye-Avrupa Birliği 1994-2000, Yayın No: 2516, Ankara, Aralık 2001.
- DİE, Türkiye-Avrupa Birliği Dış Ticareti 1989-1998, Yayın No: 2288, Ankara, Ocak 2000.
- DPT, 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Kağıt Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, (DPT:2525-ÖİK: 541, Ankara, 2000),.
- Erlat Güzin, Erlat Haluk, "Measuring Intra-Industry and Marjinal Intra-Industry Trade; The Case for Turkey", Emerging Markets Finance and Trade, Vol.39, No.6, (November-December 2003).
- Ertürk Emin, Uluslararası İktisat, ikinci baskı, Alfa, 2001.
- Gönel Feride, "How Important is Intra-Industry Trade Between Turkey And Her Trading Partners?", Russian and East European Finance and Trade, 37(4), (2001a).
- Gönel Feride, "Intra-Industry Trade Between

Turkey and European Union", *Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi* (Bahçeşehir Üniversitesi), Cilt no:1, Sayı no:3, (Mart 2001b).

- Gönel Feride, "Tekstil Sektöründe Endüstri İçi Ticaret," *Dış Ticaret Dergisi*, (Nisan, 2001c).

- Greenaway David, Milner Chris, "On the Measurement of Intra-Industry Trade", *The Economic Journal*, Vol.93, Issue 372, (1983).

- Greenaway Hine, Milner Eliot, "Adjustment and the Measurement of Intra-Industry Trade", *Weltwirtsch. Archiv*, Vol.130, (1994).

- Grubel Herbert, Lloyd P.J., *Intra industry trade*, (Macmillian, London, 1975).

- Hamilton Kniest, "Trade Liberalisation, Structural adjustment and Intra-Industry Trade:A Note", *Weltwirt. Archiv*, Vol.127, (1991).

- Hardin James W., Hilbe Joseph M., *Generalized Estimating Equations*, (Chapman & Hall/CRC ACRC Pres Company, London, New York, 2003).

- J.Hanley, A.Negassa, M.Edwardes, J.Forrester, "Statistical Analysis Of Correlated Data Using Generalized Estimating Equations: An Orientation", *American Journal of Epidemiology*, Vol.157, No:4, Printed in U.S.A.

- Koçak Haydar, "Türk Kağıt ve Karton Sanayi ve Asya Krizi", *Dış Ticaret Dergisi*, (1998).

- Krugman Paul ve Obstfeld Maurice, *International Economics* The Lehigh Pres, Inc. 3. Baskı, 1994.

- Küçükahmetoğlu Osman, "Endüstri İçi Ticaret ve Türkiye" *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, cilt 9, sayı:2 (2001).

- Leger S.L., K.Y.Liang, P.Albert, "Models for Longitudinal Data: A Generalized Estimating Equation Approach", *Biometrics*, U.S.A. (December, 1988).

- Loertscher Rudolf, Wolter Frank, "Determinants of Intra-Industry Trade: Among Countries And Across Industries", *Weltwirtsch. Arch.* 116(2), 1980.

- Lunderberg Lars, "The role of comparative costs for determining inter and intra- industry trade with developing countries", *European Economic Review*, c.32, S.9, (1988).

- M.Brühlhart, "Marjinal Intra-Industry Trade. Measurement and Relevance for the Pattern of Industrial Adjustment," *Weltwirtschaftliches Archiv*, Vol.130, (1994).

- Salvatore Dominick, *International economics* Yedinci Basım, Hermitage Publishing Services, USA. 2001.

- TOBB, *Cumhuriyet Döneminin Ekonomik Büyüklükleri* (1923-2002) (Ankara 2003).

- TOBB, *Ekonomik Rapor*, (Ankara, 2003).

- Vona Stefano, "On the Measurement of Intra-Industry Trade: Some Further Thoughts", *Weltwirt. Archiv*, Vol.127, (1991).

- Yenilmez Fusun, "Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Dış Ticaretinde Endüstri İçi Ticaret: Türkiye-Almanya Örneği" TOBB Yayınları, 2005.

- Yılmaz Şiir Erkök, "Endüstri İçi Ticaret Kavramı Üzerine Bir Deneme", *Gazi Üniv. İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı:1-2, (1997).

Görüşler

YRD. DOÇ. DR. SAYIM İŞİK

Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

DOÇ. DR. CEM KADILAR

Hacettepe Üniversitesi, İstatistik Bölümü

Türkiye'de Dar Kapsamlı Para Talebinin (M1) Modellenmesi

Bu çalışmanın amacı, eş bütünleşme ve hata düzeltme modelini kullanarak, Türkiye için 1988:1 - 2004:1 döneminde M1 para talebini analiz etmektir. Analiz sonuçları, M1 para talebi için uzun dönem ilişkinin varlığını göstermektedir. Uzun dönemde M1 para talebi tahmin sonuçlarına göre para talebinin faiz ve döviz kuru esnekliği düşük, gelir esnekliği ise, 1'e yakındır. Türkiye için tahmin ettiğimiz para talebi modelini para politikası açısından değerlendirdiğimizde model, gelecekte iktisadi faaliyetlerin potansiyel değişmelerini öngörmeye para otoriteleri için önemli bir araç olacaktır.

1- Giriş

Para talebi, iktisat politikası amaçları üzerindeki etkileri nedeniyle hem teorik hem de ampirik açıdan her zaman iktisadi tartışmaların merkezinde yer alır. Piyasa ekonomisinin reel ve parasal süreçler arasındaki mevcut aktarma mekanizmasının en önemli unsurlarından birisi olması nedeniyle para otoritelerinin para politikalarıyla ilgili kararlarında önemli bir rol oynamaktadır. Para otoriteleri, para arzı ile hane halkları ve firmaların ihtiyaçlarını karşılamak için para talebini tahmin etmek zorundadırlar. Ayrıca son dönemlerde finans piyasalarının hızla küreselleşmesi, ülkelerin gittikçe daha fazla finansal serbestleşme ve deregülasyon politikalarına yönelmesi, finansal yeniliklerin artması, zaman serisi tekniklerindeki gelişmeler para talebine olan ilgiyi arttırmıştır (Sriram 2001: 334). Dolayısıyla para ve finansal piyasaların küreselleştiği bir dünyada hangi değişkenle-

rin para talebini daha iyi açıkladığını modellemek para otoriteleri için gittikçe önem kazanmaktadır (Hsing ve Chang 2003: 13-14).

Dünyada finans piyasaları, hızla küreselleşmenin etkisiyle Türk ekonomisinde 1980'lerin ikinci yarısından günümüze finansal serbestleşme ve deregülasyon politikaları hakim olmuş ve iki önemli ekonomik kriz (1994 ve 2001) ortaya çıkmıştır. Gerek IMF ile yapılan istikrar programları gerekse Merkez Bankası'nın farklı dönemlerde uyguladığı parasal hedefleme, finansal istikrar ve döviz kuru çıpası politikaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türk ekonomisinde 2001 finansal krizinden sonra IMF ile birlikte uygulanan yeni programda esnek kur sistemine geçilirken; Merkez Bankası da fiyat istikrarını sağlamak için zımni enflasyon hedeflemesine dayanan bir para politikası uygulanmıştır. Sonuç olarak,

Merkez Bankası'nın zımni enflasyon hedeflemesinde başarılı olabilmesi için para talebini başarılı bir şekilde modellemesi ve öngörmesi gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, eş bütünleşme ve hata düzeltme modelini kullanarak Türkiye için 1988:1 - 2004:1 dönemleri arasındaki dar kapsamlı para talebini (M1) analiz etmektir. Çalışma aşağıdaki gibi tasarlanmıştır: İkinci bölümünde teorik ve ampirik para talebi literatürü ele alınacaktır. Üçüncü bölümde Türkiye için uzun dönemli para talebi modeli ve kullanılacak değişkenler tanımlanacaktır. Dördüncü bölümde eş bütünleşme (cointegration) analizi ve hata düzeltme modeli (error correction model) kullanılarak elde edilen ampirik sonuçlara yer verilirken; son bölümde ise, çalışmanın genel sonuçları değerlendirilecektir.

2- Literatür: Teori ve Ampirik Bulgular

İktisat teorisinde para talebi genel olarak iktisadi karar birimleri için paraya sahip olma isteği olarak tanımlanmaktadır. Para, genel olarak ekonomide değişim, hesap birimi, değer saklama ve ödeme aracı olarak hizmet etmektedir. İktisat literatüründe, para talebinin fonksiyonları üzerinde birbirinden farklı çok sayıda teori yer almaktadır.

Para talebine klasik miktar teorisi yaklaşımında, temel olarak işlem güdüsüyle para talebine vurgu yapılırken; neo-klasik para talebi yaklaşımında işlem güdüsü yanında değer saklama fonksiyonuna da vurgu yapılmaktadır. Neo-klasikler, toplam servet kısıtı altında, değer saklama amacıyla tutulan para talebinin çeşitli varlıkların gelecekteki getirileri ile işlem maliyetlerine bağlı olarak belirlendiğini ileri sürmektedirler.

Keynes'in para talebi yaklaşımında, paranın işlem ve önlem güdüsü yanında gelecekte faiz oranı değişmelerinden sermaye kazancı elde etmek için talep edilen spekülasyon para talebine de önem atfedilmektedir. Bu yaklaşım, büyük ölçüde likidite tercihine dayanmaktadır. Bu teoriye göre iktisadi karar birimlerin para talep etmelerinin en önemli nedenlerinden biri gelecekteki ekonomik faaliyet düzeylerinin belirsizliğidir. Yani, ekonomi-

deki para tutma talebi iktisadi faaliyet düzeyi kadar gelecekteki belirsizlik düzeyiyle de ilişkilidir. Dolayısıyla bu yaklaşımda spekülasyon para talebi, paranın değer saklama fonksiyonunu yerine getirmektedir.

Post keynesyen para talebi yaklaşımında Keynes'in likidite tercihi teorisine ek olarak paranın özellikle finansman aracı olma özelliğine önem atfetmektedirler. Bu yaklaşıma göre paranın finansman güdüsü nedeniyle talep edilmesi, girişimcilerin yatırım ve üretim faaliyetlerini gerçekleştirmeden önce yapılacak harcamalar için önceden para miktarını tutulmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla para, bir ekonomide temel olarak üretim ve yatırım sürecinin gerçekleşmesi için temin edilmesi gerekli bir üretim girdisi olarak ele alınmaktadır.

Monetarist para talebi yaklaşımında ise, para talebi ekonomideki servetin çeşitli unsurları ile servet sahiplerinin tercihleri tarafından belirlenmektedir. Para, ekonomideki çok sayıdaki finansal ve reel varlıklardan sadece bir tanesidir. Para talebi, geniş anlamda, bir portföy tercihi teorisidir.

Özetle para talebi üzerinde çok sayıda teori bulunmasına karşın, paranın değişim amacı ve hesap birimi fonksiyonu (M1 para talebi) tüm para teorilerinde kabul edilmektedir.

Dar kapsamlı para talebiyle ilgili olarak ampirik bulguları incelediğimiz 1970 öncesinde yayınlanmış iki önemli çalışma bulunmaktadır. Bunlardan ilki Meltzer (1963)'ün uzun dönem para fonksiyonunu tahmin ettiği çalışmasıdır. Meltzer'in elde ettiği ampirik bulguya göre uzun dönem para talep fonksiyonu faiz oranı ve servet (sürekli gelir) tarafından belirlenmektedir. Chow (1966)'ün çalışmasında ise, uzun dönem para talebi fonksiyonunda sürekli gelirin daha açıklayıcı bir değişken olduğunu ileri sürülmektedir.

Para talep tahminlerinde 1970'lerde kısmi denge modelleri kullanılmaktaydı. Fakat kısmi denge modelleri belirleme problemi ve sınırlı dinamikler nedeniyle eleştirilmiştir. Ampirik para talebi çalışmalarında özellikle model seçiminin son derece önemli olması nedeniyle seçilen modelin hem teorik hem de tahmin-

problemlerini içermemesi beklenmekteydi. Bu nedenle 1990'lardan itibaren para talebini analiz eden çalışmalarda kısmi denge yerine büyük ölçüde hata düzeltme modeli kullanılmıştır (Sriram 2001: 335-38). Hata düzeltme modelinin en büyük yararı verilerin özelliklerinin, uygun tahmin yöntemleri seçmeden önce bütünüyle analiz edilmesi, gecikme yapılarının, iktisadi değişkenlerinin oluşturma sürecine dayalı olarak seçilebilmesidir. Dolayısıyla son dönemlerde para talebi çalışmalarında birim kök testleri, eş bütünleşme ve hata düzeltme modeli yaklaşımı kullanılarak dar kapsamlı para talebi analiz edilmektedir. Burada bu çalışmaların bazılarına yer verilmektedir.

Baba, Hendry ve Star (1992), Amerika için 1960-1988 dönemini kapsayan M1 para talebi çalışmasında para talebinin gelir esnekliğini 0.51 ve faiz oranı esnekliğini -6.64 bulmuştur. Yine McNown ve Wallace (1992) Amerika için 1973-1988 dönemini kapsayan çalışmalarında ise, para talebinin gelir esnekliğini 0.98 ve faiz oranına duyarlılığını ise -2.82 olarak tahmin etmişlerdir. Ball (1998) ise, Amerika için 1947-1996 dönemini kapsayan ve farklı tahmin tekniklerini kullanarak yaptığı çalışmasında, teorik olarak beklenildiği gibi, para talebinin gelir esnekliğini 0.5; para talebinin faiz esnekliğini ise, -0.05 bulmuştur.

Chowdhury (1995), İsviçre için 1973-1991 dönemini kapsayan M1 para talebi çalışmasında para talebinin gelir esnekliğini 0.89, para talebinin faiz esnekliğini -0.31; Haug ve Lucas (1996) ise, Kanada için 1953-1990 dönemini kapsayan çalışmasında para talebinin gelir esnekliğini 0.42 ve faize duyarlılığını ise, -0.033 olarak tahmin etmiştir.

Arize (1994), Kore ve Singapur için 1973-1990 dönemini kapsayan M1 para talebi çalışmasında Kore için para talebini gelir esnekliğini 0.57 ve faiz esnekliğini ise, -0.034 olarak tahmin ederken; Singapur için para talebinin gelir esnekliğini 0.71 ve faiz esnekliğini ise, -0.11 olarak tahmin etmiştir. Hossain (1994), Pakistan için 1972-1991 dönemini kapsayan çalışmasında para talebinin gelir esnekliğini 0.86 ve faiz esnekliğini ise, -0.54 bulmuştur.

Komarek ve Melecky (2001), Çek Cumhuriyeti için 1993-2001 dönemini kapsayan çalışmalarında M1 para talebini modelleyerek, uzun dönem para talebinin gelir esnekliğini 0.66, fiyat düzeyine duyarlılığını 0.73, vadesiz mevduat faiz esnekliğini 0.18 ve döviz kuru esnekliğini ise, 0.04 olarak tahmin etmiştir.

Metin (1994)'nin çoklu eş bütünleşme yöntemiyle Türkiye için 1948-88 dönemini kapsayan M1 para talebini çalışmasında elde ettiği bulgular uzun dönemli para talebinin gelir esnekliğini 2.86, faiz esnekliğini -0.10 ve enflasyona karşı duyarlılığını -0.10 olarak tahmin etmiştir.

Akıncı (2003), eş bütünleşme ve hata düzeltme modeli kullanarak, Türkiye'de 1987-2003 dönemi için nakit (currency) para talebini modellediği çalışmasında, özel tüketim harcamaları, üç aylık Hazine bonusu faiz oranları ve nominal döviz kurunun nakit para talebini etkilediğini ileri sürmektedir. Bu çalışmaya göre tahmin edilen para talebi modelindeki katsayılar özel tüketim harcamaları için 0.84, faiz oranı için 0.28 ve döviz kuru için 0.05 olarak tahmin edilmiştir. Türkiye için bu sonuçlar, geleneksel para talebi öngörülleri ile oldukça uyumludur.

3- Model ve Veriler

Para talebi literatüründe para talebini etkileyen temel değişkenler arasında genel konsensus vardır (Sriram 1999a, 1999b, 2001). Genel olarak para talebi, reel gelir ile para tutmanın fırsat maliyetini gösteren temsili faiz oranının bir fonksiyonu olarak ifade edilmektedir. Standart para talebi teorilerinin temel unsurlarını kapsayan dar kapsamlı para talebi şu şekilde yapılabilir (Bofinger 2001: 34-35 ve Sriram 2001: 35-37).

$$(Formül 1) M^D/P = f(Y, R)$$

Bu fonksiyona göre para talebi, reel para talebi olarak test edilebilir. Reel para talebi nominal para stokunun fiyat endeksine bölünmesiyle elde edilmektedir ($m=M^D/P$). Para talebi faiz oranı ve gelir gibi iki temel değişkene bağlıdır. Para talebi ile gelir arasında pozitif bir ilişki vardır. Para talebi ekonomideki işlem hacminin artan bir fonksiyonudur. Para talebi ile faiz oranı arasında ters yönlü

bir ilişki vardır. Faiz oranları arttığında para tutmanın alternatif maliyeti artacağı için para talebi düşerken; faiz oranlarının düşmesi durumunda ise, para talebi artmaktadır. Para talebi fonksiyonu üzerindeki çalışmalarda genel olarak logaritmik-lineer yapı kullanılmaktadır. Buna göre 1 nolu para talebi eşitliğini lineer olarak aşağıdaki gibi yazabiliriz.

$$(Formül 2) \ln m = \beta_0 + \beta_1 \ln Y + \beta_2 \ln R + u_i$$

Burada β_0 sabit terimi; β_1 ve β_2 katsayıları ise, para talebinin gelir ve faiz oranı esnekliklerini, u_i ise, hata terimini göstermektedir.

Bu çalışmada Türkiye için dar kapsamlı para talebi tahmin edilmeye çalışılacaktır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde dar kapsamlı para talebinin en önemli özelliği faiz oranının etkisinin (enflasyondan arındırılmış) önemsiz; gelir ve döviz kuru değişkenlerinin etkilerinin ise, önemli olmasıdır. Dar kapsamlı para talebi, büyük ölçüde spekülasyon unsurları içermemesi nedeniyle faiz oranı değişkenine karşı duyarlı olmadığı ileri sürülmektedir. Diğer yandan döviz kurundaki değişme, para ikamesinin bir göstergesi olması nedeniyle para talebinde önemli bir rol oynamaktadır.

Diğer yandan gelişmekte olan ülkeler için genel olarak para talebi modelinde reel değişkenlerin kullanılması nedeniyle enflasyon oranının dar kapsamlı para talebini etkilemediği ileri sürülmektedir. Enflasyon oranı, işlem ve ihtiyat güdüsünün ağırlıklı olduğu dar kapsamlı para talebinde önemli bir değişken olmamasına karşın, geniş kapsamlı para talebi modellerinde çok daha önemli bir değişkendir.

Türkiye için tahmin edilecek para talebi modelini aşağıda olduğu gibi yazabiliriz:

$$(Formül 3) m = \beta_0 + \beta_1 y + \beta_2 r_1 + \beta_3 r_2 + u_i$$

Burada $m = \log(M1/P)$, $y = \log(Y)$, $r_1 = \log(R1)$, $r_2 = \log(R2)$ olmaktadır. M1, dar kapsamlı para talebini; P, fiyat endeksini; Y, geliri; R1, faiz oranını; R2 ise, döviz kurlarını göstermektedir.

Üç nolu eşitlikte açıklayıcı değişkenlere katsayıları, para talebi (bağımlı değişken) ile para talebini etkileyen faktörler (bağımsız de-

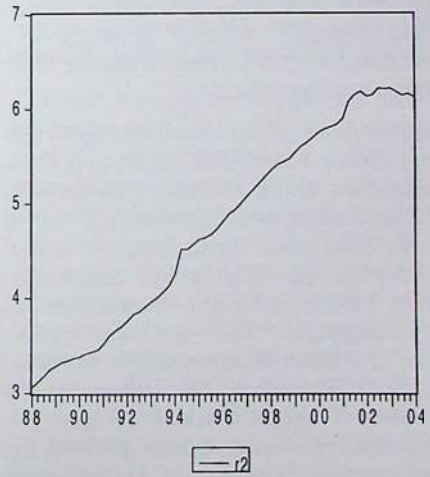
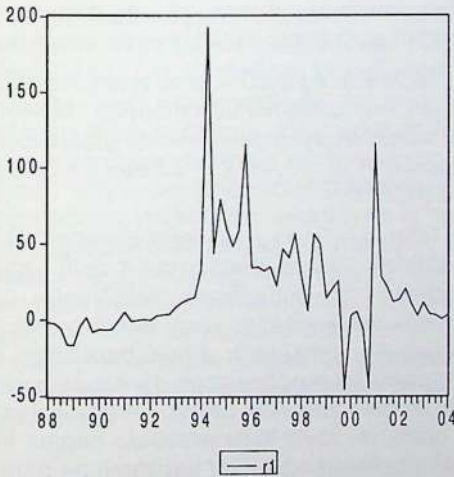
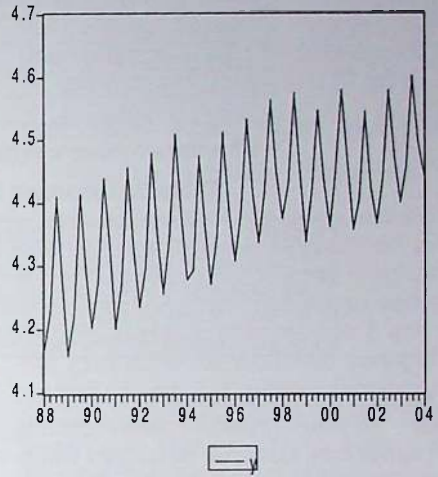
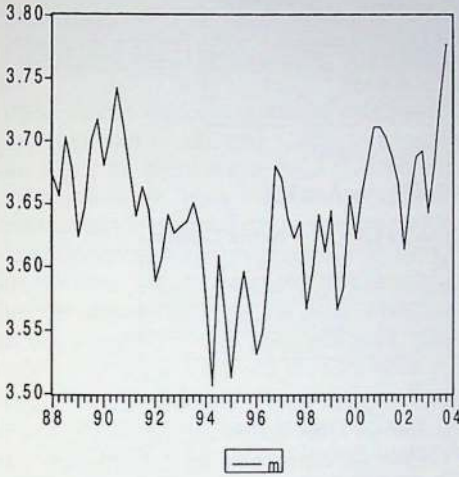
ğişkenler) arasındaki beklenen ilişkileri göstermektedir. Para talebi modelinde değişkenler arasında beklenen ilişkileri portföy teorisine göre kısaca şöyle açıklayabiliriz: Gelir ile para talebi arasındaki ilişki pozitifdir. Çünkü gelir arttıkça insanlar işlem, önlem, yatırım ve diğer güdüler nedeniyle daha fazla para tutmak istemektedirler. Gelir düştükçe ise, insanların işlem, önlem, yatırım ve diğer güdüler nedeniyle daha az para tutmaları beklenir.

Para talep teorisine göre faiz oranı ve döviz kurundaki değişmeler para tutmanın fırsat maliyetlerini göstermektedir. Dolayısıyla para ile paranın alternatif kullanımları arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Tahvil ve vadeli mevduat faiz oranları arttığında para talebi düşerken; tahvil ve vadeli mevduat faiz oranları azalırken para talebi artmaktadır. Para talebini etkileyen bir diğer değişken ise, döviz kurunun değerindeki değişmedir. Döviz kurundaki değişme para ikamesinin bir göstergesi olması nedeniyle para talebinde önemli bir rol oynamaktadır. Para talebi ile dövizin değerindeki değişme arasında ters yönlü bir ilişki beklenmektedir. Ulusal paranın dolar karşısında değer kaybı, para talebini düşürmesi beklenirken; ulusal paranın dolar karşısında değer kazanması, para talebini arttırması beklenir. Dolayısıyla portföy teorisine göre para ile yabancı paralar arasında ikame ilişkisi vardır. Burada şu noktayı vurgulamakta yarar vardır: Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde beklenen döviz kuru değişmelerini kullanmak analiz açısından çok daha önemli olmasına karşın, bu ülkelerde forward döviz piyasalarının gelişmemiş olması nedeniyle, cari döviz kurlarındaki değişmeler dikkate alınmaktadır.

Özetlemek gerekirse, para talebi modelindeki değişkenlerin beklenen işaretlerini $\beta_1 > 0$, $\beta_2 < 0$, $\beta_3 < 0$ şeklinde göstermek mümkündür. Katsayıların büyüklüklerinin ise, para talebinin gelir esnekliğinin 1'e yakın, faiz oranı ile döviz kuru esnekliklerinin ise, 1'den düşük olması beklenmektedir.

Bu çalışmada, M1 dolaşımdaki para ile vadesiz mevduatların toplamı; P, Tüketici fiyat endeksi (1987=100), Y gayri safi milli hasıla; R2: nominal döviz kuru (TL/Dolar); R1

Şekil 1: m, y, r1 ve r2 Serilerinin Grafikleri

para tutmanın fırsat maliyetini yani faiz oranını göstermektedir. Türkiye ekonomisi için 1988:1-2004:1 dönemini kapsayan çalışmamızda kullanılan değişkenler üç aylıktır. Modelde kullanılan değişkenlere ait veriler T.C. Merkez Bankası web sayfasından alınmıştır.

4- Ampirik Sonuçlar

Türkiye için para talebinin analizinde eş bütünleşme ve hata düzeltme modeli yaklaşımı kullanılmaktadır. Bu yaklaşımın kullanıl-

masındaki amaç, para ile belirleyicileri arasındaki uzun dönem ilişkisinin kısa dönem dinamik ilişkilerini de yakalayacak modelin elde edilmesidir. Uzun dönem ilişkinin varlığının eş bütünleşme vektörünü gerekli kılması nedeniyle, eş bütünleşme yöntemi kullanılarak 3 nolu eşitlikte gösterilen model tahmin edilecektir. Eş bütünleşme analizine geçmeden önce analizde ele alınan zaman serilerinin durağanlık özellikleri incelenecektir.

Para talebi analizinde kullanılan m, y, r1

Tablo 1: Birim Kök Test Sonuçları

Düzyey	ADF	Gecikme	Fark	ADF	Gecikme
m	-1,616	2	Δm	-8,208*	1
y	-0,601	8	Δy	-5,800*	6
r1	-3,381	1	$\Delta r1$	-9,446*	1
r2	-1,316	1	$\Delta r2$	-4,264*	1

* %1 anlamlılık düzeyinde hipotez reddedilmektedir.

Tablo 2: Johansen Eş Bütünleşme Analizi

Hipotez	Olabilirlik Oran Testi	% 1 Kritik Değer
Eş bütünleşme yok	85.30*	60.16
1 Eş bütünleşme Vektörü	27.58	41.07
2 Eş bütünleşme Vektörü	13.75	24.60
3 Eş bütünleşme Vektörü	4.23	12.97

ve r2 serilerinin grafikleri Şekil 1'de gösterilmektedir. Serilerin grafikleri incelendiğinde zaman serilerinde stokastik bir trendin varlığı başka bir ifadeyle serilerin durağan olmadığı kolayca anlaşılmaktadır. Eş bütünleşme ve hata düzeltme analizinde kullanılacak zaman serilerinin durağan olmaları gerektiğinden, serilerin durağanlığının incelenmesinde birim kök testleri kullanılmaktadır.

Modelimizdeki değişkenlere (serilere) geliştirilmiş Dickey-Fuller Testi (ADF) uygulanarak elde edilen sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir. ADF test sonuçlarına göre m, y, r1 ve r2 serilerinin birim köke sahip olduğu hipotezi reddedilmemiş, bu nedenle ilgili değişkenlerin birinci farkları alınmıştır. Serilerin birinci farklarına uygulanan ADF testi sonuçlarına göre ise, tüm serilerde birim kökün var olduğu hipotezi reddedilmiş ve serilerin birinci farkta durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. ADF testinde kullanılan modelin gecikme sayısı belirlenirken Schwarz ve Akaike kriteri değerlerine ve aynı zamanda modelin hatasının akgürültü olup olmadığına dikkat edilmiştir.

Birim kök testleri, değişkenlerin birinci farkta durağan olduğunu göstermesi nedeniyle eş bütünleşme yönteminin uzun dönem para talebini tahmin etmek için uygun olduğu görülmektedir. Johansen eş bütünleşme analiz sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Eş bütünleşme modelinde Schwarz kriterine göre modelin gecikme sayısı 3 olarak alınmış ve trent terimi modele dahil edilmemiştir. Tablo 2'de

birinci değer kritik değerden daha büyük ve diğerlerinin kritik değerden daha küçük olması nedeniyle Johansen eş bütünleşme analizine göre bir tane eş bütünleşme vektörü vardır. Bu, seriler arasında uzun dönem ilişkiyi göstermektedir. Ayrıca bu eş bütünleşme vektörü para talebi eşitliğini ifade etmektedir.

Tablo 3'te eş bütünleşme analizinden elde edilen normalleştirilmiş katsayılar verilmiştir. Bu sonuçları aşağıdaki eşitlikte gösterebiliriz: (Formül 4) $m = 1.4112 + 0.5986 y - 0.001 r1 - 0,0486 r2$

Tahmin edilen katsayıların işaretleri ve büyüklükleri dikkate alındığında 4 nolu eşitlikte gösterilen eş bütünleşme vektörünün uzun dönem dar kapsamlı para talebi olarak yorumlamak mümkündür. 4 nolu para talebi tahmin sonuçlarına göre uzun dönemde para talebi ile gelir arasında pozitif, para talebi ile faiz oranı ve döviz kuru arasında negatif bir ilişki söz konusudur. Dar kapsamlı bir para talebi için beklenen katsayıların büyüklüğü, beklenen düzeydedir. Para talebinin gelir esnekliği 0.60 olarak gerçekleşmesi, beklenen değer altında olmasına karşın, para talebinin gelire duyarlı olduğunu göstermektedir. Para talebinin faiz oranı ve döviz kuru değişmelerine karşı duyarlılığının oldukça düşük olması, büyük ölçüde mal ve hizmetlerin işlem hacmi tarafından belirlenen dar kapsamlı para talebi için oldukça anlamlıdır. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar, iktisat teorisinde standart para talebi teorisine büyük ölçüde uyumludur.

Tablo 3: Standartlaştırılmış Eş Bütünleşme Katsayıları

m	Y	r1	r2	SABİT
1,000	-0,60	0,001	0,049	-1,411

Para talebi ile onu etkileyen değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki belirlendikten sonra diğer bir aşama ise, hata düzeltme modelini kullanarak kısa dönem para talebini tahmin etmektir. Çünkü, para talebindeki kısa dönem dengesizliklerine tepki olarak dengeyi uzun dönem düzeyinde yeniden kurmak, değişkenler arasında nasıl bir ayarlamaların ortaya çıkacağı hakkında bilgi edinmek için kısa dönem analizine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu esas olarak hata düzeltme modelidir. Burada hata düzeltme terimi para talebi eşitliğini gösteren eş bütünleşme vektöründen hesaplanmaktadır. Hata düzeltme vektörlerinin elde edildiği tablo 4'te verilmiştir.

Vektör hata düzeltme modelinin sadece önemli terimlerini içeren son hali (kısa dönem modeli) tablo 5'te verilmiştir. Modelin istatistiksel sonuçları incelendiğinde, modelin tüm varsayımlarının sağladığı görülmektedir. İstatistiksel sonuçlar modelde otokorelasyon ve değişen varyanslık sorununun olmadığını hataların normal dağıldığını ve dolayısıyla hataların akgürütlü olduğunu göstermektedir. Para talebi serisinin grafiği incelenerek 1994: 2 döneminin serinin kırılma noktası olup olmadığı Chow Testi ile incelenmiştir. Chow Testi sonucuna göre 1994 öncesi ve sonrasında seride önemli bir yapısal değişikliğin olmadığı görülmüştür.

Tablo 4: Hata Düzeltme Vektörünün Oluşturulması

	EC
m _{t-1}	1,00000
y _{t-1}	-0,47791 (-1,18480)
r1 _{t-1}	0,00076 (2,54777)
r2 _{t-1}	0,03490 (1,25039)
SABİT	-1,72271

* Parantez içindeki değerler t değerini göstermektedir.

Tablo 5'ten hareketle, para talebine ait vektör hata düzeltme modeli 5 nolu eşitlikte yazılmıştır.

$$(Formül 5) \Delta m_t = 0,012 + 0,19 \Delta y_t - 0,19 \Delta r2_t - 0,002 \Delta r1_{t-1} - 0,23 \Delta r2_{t-1} - 0,27 EC_t$$

$$(2,06)^* (5,38)^* (-2,42)^* (-2,56)^* (-2,50)^* (-3,52)^*$$

* Parantez içindekiler t değerleridir.

Beş nolu eşitlikte gösterilen tahmin edilmiş hata düzeltme modeli (kısa dönem dinamikleri göstermektedir) sonuçları, 4 nolu eşitlikte gösterilen uzun dönemli denge sonuçlarıyla oldukça uyumlu görülmektedir. 5 nolu eşitlikteki hata düzeltme modelinin sonuçları incelendiğinde, hata düzeltme teriminin negatif olması eş bütünleşme ilişkisinin önemini ve geçerliliğini göstermektedir. Hata düzeltme teriminin katsayısı uzun dönemdeki bir sapmanın ne kadarının bir dönemde ayarlandığı hakkında bilgi vermektedir. Hata düzeltme terimi, kısa dönem M1 para talebi fonksiyonunda önemli bir açıklayıcı değişkendir.

Analiz sonuçları, uzun dönem ilişkisindeki bir dengesizlik, M1 para artışı üzerinde önemli bir etki yaratmaktadır. 5 nolu eşitlikteki hata düzeltme terimi katsayısı şunu göstermektedir: Dışsal bir şok denge koşulunu bozduğunda, onun etkisinin % 27'si bir dönemde (üç ayda) ortaya çıkacak yani ayarlama yapılacaktır. Bu, uzun dönem dengeyle ilişkisi açısından hata düzeltme terimi önemli ve ayarlama katsayısının hızlı olduğunu ifade etmektedir. Bu tahmine göre uzun dönem ilişkisine yönelik bir şoktan sonra ayarlama hızlanacak ve para talep artış oranını hızla etkileyecektir.

Kısa dönem değişkenlerin katsayıları yorumlandığında, para talebi üzerinde gelirin etkisi, cari dönemde pozitif iken; faiz oranının etkisi üç aylık bir gecikme ile negatiftir. Değişken katsayılarının büyüklüğü incelendiğinde, uzun dönem ilişkisinin aksine, para talebinin gelir esnekliği 0.19'a düşerken, para talebinin faiz esnekliği değişmemiştir. Döviz kurundaki değişme ise, cari ve üç aylık bir gecikmeyle para talebini etkilemektedir. Döviz kurunun para talebi üzerindeki etkisi ise, kısa dönemde hızla yükselmiştir.

Tablo 5: Hata Düzeltme Modeli

Bağımlı Değişken: Δm Ayarlanmış Dönem: 1988:2 2003:4 Gözlem Sayısı: 63				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık
Δy	0.186720	0.034711	5.379194	0.0000
Δr_1	-0.002480	9.69E-05	-2.559195	0.0131
Δr_2	-0.228507	0.091336	-2.501846	0.0152
EC1	-0.271813	0.077329	-3.515008	0.0009
C(sabit)	0.012219	0.005922	2.063268	0.0436
Ayarlanmış R^2	0.441338	F-testi	13.24487	
Durbin-Watson	1.936061	Prob(F-testi)	0.000000	
Kısa Dönem Modelin İstatistiksel Analizi				
Probability				
LM (Serisel Korelasyon)	0,00	0.97		
White (Değişen Varyansılık)	1,54	0.16		
Jarque-Bera (Normallik)	0,59	0.74		
Chow* (Yapısal Değişiklik)	0,74	0.60		

* 1994 öncesi ve sonrasında yapısal bir değişiklik elde edilmemiştir.

5- Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye'de 1988:1 – 2004:1 dönemi için M1 para talebi modellenmiştir. Eş bütünleşme analizi sonuçları, Türkiye'de M1 para talebi için uzun dönem ilişkinin varlığını göstermektedir. Bu çalışmada M1 para talebi için elde ettiğimiz sonuçlar, hem uzun hem de kısa dönemde iktisat teorisiyle uyumludur. Uzun dönem M1 para talebinin tahmin edilen faiz ve döviz kuru esnekliği çok düşük, gelir esnekliği ise, bire yakındır. Bu sonuçlar, iktisadi faaliyet hacminin belirleyici olduğu dar para talebini yansıtmaktadır. Ayrıca bu çalışmada elde edilen sonuçlar özellikle gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye için yapılan ampirik sonuçlarla da uyumludur.

Tahmin edilen para talebi modelinde ortaya çıkan sonuçlardan birisi de döviz kurunun para talebi üzerindeki etkisinin, uzun dönem ilişkisinin aksine kısa dönemde çok daha büyük olmasıdır. Bu, kısa dönemde iktisadi karar birimlerinin para talebi değişimlerinde döviz kurunun önemli bir değişken olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle döviz kurunun para talebi üzerindeki etkisinin büyük olması, Türkiye'de para ikamesinin varlığını göstermektedir. Sonuç olarak, Türkiye'de uzun dönemde M1 para talebinde gelir önemli bir değişken iken, kısa dönemde döviz kuru önemli bir değişkendir.

Çalışmamızda, M1 para talebinin istikrarı incelenmiş ve 1994 yılının ikinci üç aylık dönemi dışında uzun dönem M1 para talebi dengesinde herhangi bir yapısal kırılma veya değişiklik gerçekleşmediği bulguları elde edilmiştir. Kriz döneminde ise, dövize yönelik aşırı talep, TL'ye olan talebi olumsuz etkilemiş ve para ikamesi artmıştır.

Çalışmanın sonuçları Türkiye'de para politikası açısından değerlendirilir ise, uzun dönemde M1 para talebinin iktisadi faaliyetlerle birlikte hareket ettiği görülmektedir. Bu bulgudan hareketle para otoriteleri M1 para talebini doğru olarak tahmin ettiklerinde, gelecekte iktisadi faaliyetlerdeki potansiyel değişimleri çok daha iyi öngörecektir.

Kaynakça

- Akıncı, Özge (2003), "Modelling Demand for Currency Issued in Turkey", Central Bank Review, 3, 1. www.tcmb.gov.tr.
- Arize, Augustine C, (1994), "A Re-Examination of the Demand for Money in Small Developing Economics", Applied Economics, 26, 217-28.
- Baba, Y., David Hendry ve Ross Star (1992), "The Demand for M1 in the U.S.A., 1960-1988", Review of Economic Studies, 31, 25-61.
- Ball, L. (1998), "Another Look at Longrun Money Demand", NBER Working Paper No:6597, Cambridge.

- Bofinger, Peter (2001), *Monetary Policy: Goals, Institutions, Strategies, and Instruments*, Oxford University Pres.

- Cooley Thomas ve S.F. LeRoy (1981), "Identification and Estimation of Money Demand", *The American Economic Review*, 71, 5:825-844.

- Chow, G. (1966), "On the Shortrun and Long-run Demand for Money" *Journal of Political Economy*, 74: 111-113.

- Chowdhury, Abdur, (1995), "Demand for Money in Small Oen Economy: The Case of Switzerland", *Open Economies Review*, 6, 131-44.

- Haug, Alfred ve Robert Lucas (1996), "Long-Term Money Demand in Canada: In Search of Stability", *Review of Economics and Statistics*, 78, 345-48.

- Hossain Akhtar (1994), "The Search for a Stable Money Demand Function for Pakistan:An Application of the Method of Cointegration", *Pakistan Development Review*, 33, 969-81.

- Hsing, Y. ve Chang, H.S. (2003), "Testing the Portfolio Theory of Money Demand in the United States" *International Economics*, vol; LVI, 1: 13-23.

- Judd, John ve J. Scadding 81982), "The Search for a Stable Money Demand Function: A Survey of The Post-1973 Literature", *Journal of Economic Literature*, 20: 993-1023.

- Komarek Lubos ve M. Melecky (2001), "De-

mand for Money in Transition Economy: The Case of Czech Republic 1993-2001", *Warwick Economic Research Paper*, 614.

- Laidler, David (1983), *Para Talebi: Kuramlar ve Kanıtlar*, (Çev. Haluk F.Gürsel) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

- McNown, Robert ve Myles Wallace (19929), "Cointegration Tests of a Long-Run Relation Between Money Demand and Effective Exchange Rate", *Journal of International Money and Finance*, 11, 107-14.

- Meltzer, A. H, (1963), "Demand for Money: The Evidence from the Time Series" *Journal of Political Economy*, 71:405-422.

- Metin, Kivılcım (1994), "Dışsallığın Testi: Türkiye İçin Dar Para Talebi, (M1) Örneği", *D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 9, 1:207-229.

- Sriram, Subramanian (2001), "A Survey of Recent Empirical Money Demand Studies", *IMF Staff Papers*, 47, 3:334-365.

- Sriram, Subramanian (1999a), "Demand for M2 in an Emerging-Market Economy: An Error Correction Model for Malaysia", *IMF Working Paper*, 99/173.

- Sriram, Subramanian (1999b), "Survey of Literature on Demand for Money: Theoretical and Empirical Work with Special Reference to An Error Correction Models", *IMF Working Paper*, 99/64.

Görüşler

YRD. DOÇ. DR. ÖZCAN KARAHAN

Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İ.İ.B.F., İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

Bilgi Ekonomisinin Gelişiminde Finansal Kurum ve Politikaların Önemi “ve Türkiye”

GİRİŞ

Bilgi Ekonomilerinin veya Yeni Ekonomilerin gelişmesinde ileri teknolojiler üretmeye yönelik yatırımların oynadığı rol, yapılan bir çok akademik araştırmada belirlenmiştir. Böylece Bilgi ekonomilerine ulaşma amacındaki ülkeler için belli bir optimum teknolojik yatırım seviyesini gerçekleştirmek, dolayısı ile bunun için gerekli finansmanı sağlamak önemli hedef olmaktadır. Bu bağlamda optimum teknolojik yatırım seviyesi ile finansal sistemin unsurları arasındaki etkileşimin analizi, hem Bilgi Ekonomilerinin gelişim dinamiğinin incelenmesi bağlamında, hem de Bilgi Ekonomilerine yönelik politikaların belirlenmesi bağlamında önemli bir araştırma konusu olarak ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle, çalışmamızın amacı, Bilgi Ekonomisinin gelişim süreci ile finansal yapı ve politikalara ilişkin uygulamalar arasındaki etkileşimi analiz etmektir.

Çalışmamızın ilk bölümünde Bilgi Ekonomilerinin temel dinamiğini oluşturan teknoloji geliştirmeye yönelik yatırımların özellikleri belirlenmektedir. Teknolojik yatırımlar diğer ekonomik yatırımlar ile karşılaştırıldığında önemli farklılıklar göstermektedir. Buna göre teknolojik yatırımların klasik finansal araçların dışında özel bir finansman yöntemini gerekli kıldığı belirlenmektedir.

Bu bağlamda, makalenin ikinci kısmında, teknolojik yatırımların söz konusu niteliklerine uygun özel bir finansman tekniği olarak Risk Sermayesi olgusu ele alınmıştır. Böylece,

teknolojik yatırımların finansman biçimi olarak Risk Sermayesi olgusu Yeni Ekonomilerin gelişimini belirleyen önemli bir faktör olarak belirlenmiştir.

Araştırmamızın üçüncü bölümünde optimum risk sermayesi miktarının sağlanabilmesinde finansal sistem ve politikaların önemi belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre “Anglo-Sakson Tecrübesi” başarılı bir model olarak ortaya konmuştur. Böylece, finansal sistem ve ekonomik büyüme ilişkisine ait sürdürülen tartışmalara Bilgi Ekonomisi çerçevesinde yaptığımız analiz ile yeni bir boyut daha eklenmiştir. Sermaye piyasalarına dayalı finansal sistem ve politikalar, risk sermayesi fonlarının etkin bir biçimde gelişmesine imkan sağlamaları nedeniyle, Bilgi Ekonomilerinin gelişmesine daha büyük katkıda bulunmaktadır.

Bu çerçevede çalışmanın son kısmında Türkiye’deki durum analiz edilerek sorunlar ve bunların çözümlerine ilişkin politika önerileri geliştirilmiştir. Böylece Türkiye’nin Bilgi Ekonomisine ulaşma hedefine uygun finansal politikalarının temel unsurları belirlenmeye çalışılmıştır.

1- TEKNOLOJİK YATIRIMLARIN ÖZELLİKLERİ

Uzunca bir süredir Bilgi Ekonomileri veya Yeni Ekonomiler kavramları çerçevesinde oluşturulan görüşler çerçevesinde literatürde önemli tespitler yapılmaktadır. Makro ekono-

mik açıdan, yeni büyüme teorilerinde üretim fonksiyonunun içsel bir faktörü olarak ele alınan teknoloji olgusu ekonomik gelişmenin temel dinamiği olarak kabul etmektedir. Mikro ekonomik düzeyde ise, yeni teknolojiler sayesinde, firmaların üretim ve pazarlama fonksiyonları başta olmak üzere bütün faaliyet alanlarında ekonomik etkinliklerinin büyük oranda arttığı belirlenmektedir. Böylece yeni teknolojilerin sürekli üretimi hem mikro, hem de makro anlamda Bilgi Ekonomilerinin temel dinamiğini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda yeni teknolojilerin bulunması amacı ile gerçekleştirilecek yatırımların finansman imkanları Bilgi Ekonomilerinde büyük bir önem kazanmaktadır. Teknolojik yatırımların finansman imkanları ise, doğaldır ki, bu tür yatırımların özelliklerinden etkilenmektedir. Buna göre teknolojik yatırımların sahip oldukları nitelikler nedeniyle klasik finansal kurum ve araçlar çerçevesinde finanse edilmesinin çeşitli güçlükler doğurduğu gözlenmektedir. Çünkü, çalışmamızın bu kısmında belirleneceği şekilde, teknoloji geliştirmeye yönelik yatırımlar diğer tür reel yatırımlar ile karşılaştırıldığında önemli farklılıklar göstermektedir.

Genel olarak teknolojik yatırımların üç temel aşaması bulunmaktadır. İlk evre "çekirdek aşaması" (seed stage) olarak tanımlanır. Burada piyasa koşulları araştırılarak mevcut projenin geliştirilmesi ve hayata geçirilmesi için bütün hazırlık çalışmalarının ve planların tamamlanması söz konusudur. Bu aşamada yeni bir fikir geliştirilmiş fakat hayata geçirilmesi için teknik ve ticari olarak hiçbir süreç başlatılmamıştır. İkinci evre "başlangıç aşaması" (start-up stage) şeklinde ifade edilebilir. Bu evrede mevcut proje çerçevesinde planlanan ürünün prototip olarak üretilmesi veya geliştirilmeye çalışılması söz konusudur. Son aşama ise "genişleme aşaması" (expansion stage)'dır. Burada yaratılan ürün örneğinin daha büyük boyutlarda üretilmesi ve dağıtımı için organizasyonlara gidilmektedir⁽²⁾.

Teknolojik yatırımların başlangıç aşamasından son aşamasına kadar geçen süre diğer tür yatırımlar ile karşılaştırıldığında oldukça uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Di-

ğer bir deyişle, teknolojik yatırımların en belirgin özelliklerinden biri uzun vadeli olmalarıdır. Üstelik teknolojik yatırım başarıya ulaşmaya kadar geçen süreçte yatırımdan çıkma imkanları da oldukça kısıtlıdır. Yani teknolojik yatırımlar likiditesi oldukça düşük bir yatırım biçimidir. Teknoloji geliştirmeye yönelik yatırım sürecinin Çekirdek ve Başlangıç Aşamalarında daha çok fiziki olmayan değerlere kaynak aktarılması, girişimci açısından mevcut mal varlığını satarak yatırımlardan çıkışı zorlaştıran bir unsurdur. Öyle ki, teknolojik yatırımların son aşamasına kadar temel maliyet unsurunu profesyonel kişilere ücret olarak ödenen insan kaynakları gideri oluşturmaktadır.

Öte yandan, teknolojik yatırım sürecinin son aşamasına kadar daha çok maddi olmayan unsurlara kaynak ayrılması nedeni ile, başarısızlık durumunda mevcut şirket varlıklarının satılarak zararın karşılanması ya da azaltılması da imkansızdır. Başka bir ifade ile, Çekirdek ve Başlangıç Aşamalarında personel giderlerine önemli finansal kaynaklar harcanmasına rağmen başarıya ulaşamazsa, telafisi imkansız büyük bir zarar ile karşılaşılma riski vardır. Böylece teknolojik yatırımlar son aşamaya ulaşıldığında çok yüksek getiri sağlayabilme imkanlarına karşın büyük bir risk içermektedirler.

Teknolojik yatırımlarda "Çekirdek Aşaması" ve "Başlangıç Aşaması" toplam yatırım sürecinin uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Böylece bu süreçte harcanan para faaliyetten yaratılan değer veya nakitten çok daha fazladır. Yani başlangıç aşamasında yatırımcı açısından sürekli olarak büyük boyutlarda negatif bir nakit akımı vardır. Böylece teknolojik yatırımlar uzun vadeli olmasının yanında finansman açısından uzunca bir süre "negatif nakit akımına" katlanmayı gerekli kılmaktadır⁽³⁾.

Teknolojik yatırımların diğer önemli bir özelliği, finansal piyasalardaki asimetrik bilgi sorunundan daha büyük oranda etkilenmesidir. Başka bir ifade ile, teknolojik yatırımlar bütün ekonomik yatırımlar için geçerli olan finansal piyasalardaki sistematik risklerden çok daha fazla etkilenmektedir. Çünkü yeni

teknolojilerin üretilmesi sürecindeki yatırımlarda, girişimcilerin finansörlere faaliyet sürecinde etkin bir biçimde bilgi vermeleri çok daha güçtür. Öyle ki, söz konusu yatırım sürecinin önemli bir zaman diliminde araştırmalar yapılmakta ve böylece hemen hemen son aşamaya kadar bilgi verilebilecek ciddi spesifik sonuçlara ulaşılamamaktadır⁽¹⁾. Bunun yanında bu tür yatırımlar yenilikçi projelere sahip oldukları için üretilen orijinal bilgilerin piyasa ile paylaşılması daha baştan taklit edilme tehlikesini doğurabilir.

Böylece teknolojik yatırımı gerçekleştirecek girişimci ile finansör arasında, finansal piyasadaki klasik fon sunan ile talep eden arasında gerçekleşen durumdan çok daha şiddetli bir biçimde bilgi eksikliği oluşmaktadır. Bunun için de fon sunan açısından teknoloji geliştirmeye yönelik yatırımlarda kötü yatırım ile iyi yatırım arasında ayırım yapacak işaretlere sahip olmak çok daha güçleşmektedir. Böylece fon sunanlar aşırı yüksek belirsizlik nedeni ile ya finansmandan kaçınacak ya da teknolojik yatırım planlayan girişimcilerin karşılayamayacakları kadar büyük oranda risk piri mi isteyeceklerdir. Sonuç olarak, finansal piyasalardaki yapısal sorunlar veya sistematik riskler teknolojik yatırımların finansmanında çok daha büyük engeller oluşturmaktadır. Bu durum diğer tür reel yatırımların finansmanı için geçerli olan risk düzenlemelerinin teknolojik yatırımlar için uygulanmasını da zorlaştırmaktadır.

Teknolojik yatırımların finansmanını zorlaştıran bir başka özelliği, bu yatırımların ekonomik değerinin sahip olduğu fiziki olmayan varlıklar (intangible assets) ile değerlendirilmesidir⁽⁴⁾. Öyle ki, bu tür yatırımların değeri üretildikleri yeni bilgi (intellectual property) ile ölçülebilmektedir. Üstelik bu bilgi varlığı yatırım sonuçlanıncaya kadar çalışan personelinin uhdesinde bulunan "kodlanamayan bilgi" (tacit knowledge) niteliğindedir⁽⁵⁾. Böylece uzun zamanda büyük maliyetlere katlanılarak elde edilen kazanımlar yatırım sürecinde görev alan çalışanlarının iş değişikliği ile bir anda kolaylıkla kaybedilebilir. Öte yandan, bu tür yatırımlar başarı ile sonuçlandığında elde edilen bilgi yoğun yeni ürünler başkaları tarafından kolaylıkla düşük

maliyetlerle edinilerek kullanılabilir.

Teknolojik yatırımların maliyet yapısındaki gelişim sürecine ilişkin özelliklerde bu tür yatırımların finansmanını zorlaştırmaktadır. Öyle ki, teknolojik yatırımlar ile hedeflenen ürünlerin sağlanmasında başlangıç maliyetleri oldukça yüksek iken, yeniden üretim maliyetleri yani marjinal maliyetleri düşüktür. Bunun için yatırım başarıya ulaşıncaya kadar maliyet avantajlarından yararlanarak tatminar bir getiri elde etmek imkansızdır. Yani bu tür yatırımlar nitelikleri gereği ancak başarılı olduklarında üretim maliyeti avantajını kullanabilirler. Örneğin üretim sürecinde belli fonksiyonları görmesi için ihtiyaç duyulan bir bilgisayar programının (software) tasarlanması uzun zaman ve maliyet gerektirir. Ancak bir kere tasarlandıktan sonra CD yolu ile çoğaltılarak dağıtılması hem çok kolay hem de çok ucuz gerçekleşirebilmektedir.

Sonuç olarak, yukarıda açıklanan çerçevede açıkça görülmektedir ki, teknolojik yatırımlar diğer tür yatırımlar ile karşılaştırıldığında çok değişik özelliklere sahiptir. Gelecek bölümlerde teknolojik yatırımların söz konusu farklı niteliklerinin finansman açısından yol açtığı problemlere vurgu yapılarak, çözüm yolları belirlenmeye çalışılacaktır.

2- TEKNOLOJİK YATIRIMLARIN FİNANSMANI: RİSK SERMAYESİ

Teknolojik yatırımların kendine has nitelikleri, bu tür yatırımların yerleşik finansal sistem ve araçlar çerçevesinde finansmanını zorlaştırmaktadır. Bu şekilde Yeni Ekonomilerin temel dinamiğini oluşturan teknolojik yatırımların yeterince finanse edilememesi önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Söz konusu sorunu büyüten diğer bir unsur, devletin küçültülmesi politikaları çerçevesinde bu tür alanlardaki etkinliğini süreç içerisinde gittikçe artan oranda azaltmasıdır. Diğer bir deyişle, günümüzde teknolojik yatırımlarının finansmanı piyasa koşulları çerçevesinde geliştirilen özel girişim inisiyatifine çok daha bağımlı hale gelmiştir. Gerçekten de son dönemlerde OECD ülkelerinde yapılan incelemeler ortaya koymaktadır ki, kamunun ekonomide etkinliğinin azalmasına para-

lel olarak ulusal inovasyon sisteminde teknoloji geliştirmeye yönelik faaliyetlerdeki rolü gittikçe küçülmektedir⁽⁶⁾.

Böylece, teknolojik yatırımların finansmanı, bir yandan, bu tür yatırımların daha uzun vadeli olmaları, şiddetli asimetrik bilgi sorunu yaşamaları, likiditelerinin düşük olmaları ve risk oranlarının yüksekliği nedeni ile güçlükler yaşamaktadır. Diğer yandan, liberalizmin gelişmesine bağlı olarak kamunun ekonomideki payını gittikçe küçültmesi sonucu teknolojik yatırımların finansmanına devlet fonlarından çok daha az oranda kaynak aktarılmaktadır. Bu koşullar altında teknolojik yatırımların optimum miktarda gerçekleşme ihtimali oldukça azalmaktadır. Bu durumda yeni ekonomilerin gelişim dinamiği açısından önemli bir tehdit oluşturmaktadır.

Bilgi ekonomilerinin geliştiği belli başlı ülkelerde söz konusu sorunun çözümü için başlangıçta dolaylı devlet müdahaleleri önerilmiştir. Buna göre, devlet tahsis edeceği büyük miktardaki fonlar ile tek başına teknolojik yatırımları finans etmek yerine, yapacağı çeşitli uygulamalar ile ihtiyaç duyulan bu fonların özel kesim tarafından karşılanmasını özendirilmelidir. Örneğin teknolojik yatırımlarda büyük oranda vergi indirimlerine gidilerek, söz konusu yatırımların uzunca bir süre negatif nakit akımı gerektirmesi ve likit olmayan özellikleri gibi finansmanını zorlaştıran unsurlarının hafifletilmesine çalışılmıştır. "Fikri Ürünlerin Korunmasına" ilişkin kanunların etkin uygulanması yolu ile teknolojik yatırımlar sonucu ortaya çıkan ürünlerin kolayca kopyalanmasının veya taklit edilmesinin engellenmesi hedeflenmiştir. Kimi zaman teknolojik yatırımların uzun vadeli olmaları ve büyük risk içermeleri göz önünde bulundurularak, özel kesimin bu tür yatırımlar için özendirilmesi amacı ile sübvansiyonlar ile devletin finansman katkısı kısmen sağlanmaya çalışılmıştır⁽⁷⁾.

Ancak yukarıda sayılan dolaylı devlet politikalarının klasik finansal yöntemler çerçevesinde önemli sonuçlar vermesi mümkün görülmemektedir. Diğer bir deyişle, teknolojik yatırımların doğrudan devlet tarafından finanse edildiği durum ile karşılaştırıldığında, do-

laylı devlet müdahaleleriyle özel kesimin teknolojik yatırımları finanse etmesi yönünde özendirilmesi oldukça güç olmuştur. Üstelik dolaylı da olsa sorunun çözümü için devlet müdahalelerinin gerekliliği, yerleşik liberal anlayış ile çelişki oluşturması nedeniyle, tutarlı ve güçlü bir politika önerisinin oluşmasını engellemiştir. Bunun üzerine söz konusu sorunun çözümünde, piyasa koşulları çerçevesinde geliştirilen bir yöntemin son dönemlerde önemini gittikçe artırdığı belirlenmektedir. Bu yöntem Risk Sermayesi (venture capital) Yöntemi'dir.

Günümüzde Risk Sermayesi olgusu Bilgi Ekonomilerinde yenilik yaratıcı teknolojik yatırımların finansman tekniği olarak kısa zamanda büyük önem kazanmıştır. Öyle ki, Yeni Ekonomi paradigması çerçevesinde, teknolojik yatırımların finansmanını sağlamak amacı ile risk sermayesinin geliştirilmesine yönelik uygulamalar bütün ülkeler için önemli bir ekonomi politikası haline gelmiştir.

Son elli yılda özellikle bilgi ve iletişim sektöründe risk sermayesi kullanarak gelişen bir çok dev firma bulunmaktadır. Bunların arasında Amazon.com, American Online, Apple Computer, Cisco System, Compaq, Intel Lotus, Netscape ve Yahoo gibi şirketler sayılabilir. Çoğu Amerika Birleşik Devletlerine ait bu şirketlerin ulaştıkları aşama teknolojik yatırımların finansmanında risk sermayesinin ne kadar büyük bir rol oynadığını göstermektedir⁽⁸⁾. Özellikle ABD'de Bilgi Ekonomisinin büyümesinde önemli paya sahip olan bilişim şirketleri, başarılarını büyük ölçüde risk sermayesi mekanizmasının iyi bir biçimde işlemesine borçludur.

Orijinal projeleri için finansman arayan girişimciler ile yüksek getirili ve riskli yatırımlar arayan sermayedarlar risk sermayesi yönteminde buluşmaktadır. Böylece teknolojik yatırımlardaki belirsizlik göz önüne alındığında risk sermayesi yönteminin bu tür yatırımlar için önemli bir finansman tekniği olabileceği açıkça ortaya çıkmaktadır. Çünkü risk sermayesi yatırımcısının amacı gelişme potansiyeli yüksek girişimcilere uzun vadeli finansman sağlayarak, bu yatırımlardan menkul kıymet geliri elde etmektir.

Risk sermayesi ile yeni ve yüksek büyüme potansiyeli gösteren projelere yatırım yapılmaktadır. Bu anlamda teknoloji geliştirmeye yönelik yatırımlar risk sermayedarı açısından öncelik taşımaktadır. Böylece risk sermayesi yatırımının temel alanının teknolojik yenilik üretmeye çalışan girişimler olduğu söylenebilir. Yeni ekonomilerdeki rekabet sürecinde en önemli unsurun teknoloji olgusu olduğu göz önüne alınırsa, sermayedarların oldukça riskli olmasına rağmen neden teknolojik yatırımlara yöneldiği kolaylıkla anlaşılabilir. Yani risk sermayedarı yüksek getiri elde etmenin önemli bir aracı olduğu için likiditesi düşük, uzun vadeli olan ve büyük risk içeren teknolojik yatırımlara finansman sağlamaya razı olmaktadır.

Risk sermayedarı gerçekleştirdiği yatırımdan uzun dönemde sermaye kazancı elde etmeyi planlamaktadır. Böylece kısa zamanda sermaye geliri elde etme beklentisi kesinlikle yoktur. Bu finansman modelinde sağlanan fonların ana para ve faizi ile birlikte ödenmesi söz konusu değildir. Risk sermayedarı işletmede feshedilemez bir pay elde etmek üzere öz kaynak yatırımı yapmaktadır. Risk sermayesi faaliyetleri bir tür yatırım ortaklığıdır. Yatırıma fon sağlayan risk sermayedarı yatırım sürecinde oluşacak riskleri girişimci ile birlikte paylaşmaktadır. Risk sermayedarı ödediği parayı hiçbir zaman yatırım yaptığı işletmeye veya buradaki girişimcilere ödetemez. Yatırdığı fonu ancak uzun vadede sahip olduğu hisse senetlerini elden çıkararak tekrar kazanabilir.

Bunların dışında risk sermayedarı sadece bir finansör olarak da algılanamaz. O aynı zamanda finanse ettiği yatırıma gerektiğinde yönetim ve strateji belirleme konularında danışmanlık hizmetleri de verir. Başka bir ifade ile, sermayedar yönetsel bilgi birikimi ve deneyimini de yatırıma koyabilmektedir. Böylece, yatırımın fizibilite çalışmalarından, gelecekte oluşturulacak stratejilerine kadar her aşamasında yer alabilir ve aktif olarak katkı verebilir. Böylece Risk Sermayedarı yatırımlara hem öz kaynak hem de yönetim bilgisi desteği sağlayabilmektedir. Böylece sermayedar yaptığı yatırım ile ilgili olarak bilgi edinme sürecini etkinleştirmektedir. Bu durumda

teknolojik yatırımlar alanında sermayedarlar ile girişimciler arasında oluşan asimetric bilgi sorunu azalmaktadır⁽⁹⁾.

Sonuç olarak Risk Sermayesi Yöntemi sahip olduğu özellikler nedeniyle teknolojik yatırımların finansmanında kullanılabilir etkin bir yöntem olmaktadır. Böylece Bilgi Ekonomileri çerçevesinde, risk sermayesinin gelişmesine imkan veren finansal sistem ve politikalar büyük önem kazanmaktadır.

3- SERMAYE PİYASALARI VE RISK SERMAYESİ

Ekonomik gelişme ile mevcut finansal sistem ve uygulanan politikaların ilişkisi literatürde geniş kapsamlı bir biçimde tartışılmaktadır. Bu çerçevede sermaye piyasasına dayalı finansal sistemlerin sağladığı avantajlar ile bankacılık sektörüne dayalı finansal sistemlerin sunduğu avantajlar, birçok değişken göz önünde bulundurularak, karşılaştırmalı bir biçimde ayrıntılı olarak analiz edilmektedir. Biz ise, bu çalışmada söz konusu finansal sistemlerin etkinliklerini sadece risk sermayesi olgusunun gelişiminde sağlanan avantajlar çerçevesinde değerlendirmeye çalışacağız. Böylece finansal sistemlerin etkinliğine ilişkin sürdürülen tartışmalarda, Bilgi Ekonomisi çerçevesinde önemi artan risk sermayesi olgusunun belirleyiciliğine işaret etmek istiyoruz. Buna göre, Bilgi Ekonomilerinde, hangi tür finansal sistemin iktisadi büyümeyi daha çok hızlandırdığı, teknolojik yatırımların finansmanında kullanılan risk sermayesi olgusuna sağladıkları katkı çerçevesinde belirlenmektedir.

Çok genel bir analizle bile görülebilmektedir ki, sermaye piyasasının gelişmiş olduğu Anglo-Sakson ülkeleri içerisinde özellikle Amerika Birleşik Devletlerindeki (ABD) risk sermayesi miktarı, bankacılık sektörünün hakim olduğu Almanya ve Japonya gibi ülkeler ile karşılaştırıldığında çok daha büyük bir hacme sahiptir. Üstelik ABD'deki gelişmiş risk sermayesi fonlarının yaklaşık üçte ikisi ile yüksek teknolojik yatırımlar içeren sektörler finanse edilirken, Almanya'daki kısıtlı fonların ancak beşte bir kadarı teknolojik yatırımların finansmanına ayrılmaktadır. Ayrıca Almanya'daki risk sermayesi finansmanı daha çok ol-

gunluk aşamasına gelmiş projelerde kendini gösterirken, ABD'deki risk sermayesi fonları başlangıç aşamasındaki fonları finanse etmektedir. Dolayısı ile ABD'deki fonlar çok daha fazla risk alıcı bir nitelik arz etmektedir⁽¹⁰⁾.

Böylece, ABD'deki risk sermayesi sektörünün hem hacim olarak gelişmiş olduğu, hem de yüksek seviyeli teknolojik yatırımları çok daha başlangıç seviyelerinde finans ettiği gözlemlenmektedir. Buna göre, ABD'deki risk sermayesi sektörünün, Almanya ve benzeri ülkeler ile karşılaştırıldığında, fonksiyonlarını daha etkin bir biçimde yerine getirdiği belirlenmektedir. Sonuç olarak, Bilgi Ekonomileri içinde önemli yeri olan bilgi ve iletişim sektörünün Apple, Compaq, Cisco, Lotus ve Intel gibi önemli dünya firmalarının risk sermayesi finansmanı ile niçin ABD'de doğduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Bugün özellikle ABD'de ekonominin büyümesinde önemli paya sahip olan şirketler, başarılarını büyük ölçüde risk sermayesinin iyi işlemesine borçludur.

Ancak, ABD örneğinde açıkça belirlenebilen, teknolojik yatırımlar, risk sermayesi ve sermaye piyasaları arasındaki sıkı ilişki analitik düzeyde daha da güçlendirilmelidir. Çünkü finansal sistemin niteliği yanında risk sermayesinin gelişimini belirleyen başka bir çok olgu mevcuttur. Gerçekten de, finansal olgular dışında, ABD' ile Almanya arasında mevcut olan bir çok farklılık risk sermayesinin gelişiminde etkili olmuş olabilir. Bu unsurlar arasında ülkelerin milli gelir seviyeleri, finansal raporlama standartları, özel emeklilik fonlarının hacmi, hükümet programları, emek piyasalarındaki katılıklar ve vatandaşların sahip olduğu girişimcilik kültürü seviyesi gibi bir çok faktör sayılabilir⁽¹¹⁾.

Bu nedenle ABD'deki sermaye piyasasına dayalı finansal sistem ile risk sermayesi arasında ampirik olarak görülen güçlü ilişkisinin, rastlantı olmadığını göstermek amacı ile, kavramsal düzeyde analizlerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun için de, bankacılık sektörüne dayalı finansal sistemler ile karşılaştırıldığında sermaye piyasalarının fonksiyonlarının risk sermayesinin gelişim dinamiklerini nasıl daha etkin bir biçimde harekete geçirdiğinin belirlenmesi gerekmektedir.

Sermaye piyasalarının güçlü olduğu finansal sistemlerde risk sermayesi fonlarının çok daha büyük olmasının kavramsal düzeyde açıklanabilecek en önemli nedeni, gelişmiş bir sermaye piyasasının varlığının risk sermayesinden çıkışı kolaylaştırmasıdır. Gerçektende güçlü sermaye piyasalarının olduğu ülkelerde "ilk halka arzın" (initial public offering – IPO) daha etkin bir biçimde yatırımdan çıkışı gerçekleştirmesi yatırımcıları risk sermayelerine fon sağlama konusunda daha istekli kılmaktadır. Ayrıca, fon sunan açısından en büyük dezavantajı oluşturan risk sermayesi yatırımının likit olmayan özelliği böylece azaltılabilmektedir⁽¹²⁾.

Gerçektende ABD'de risk sermayesi yatırımlarından çıkışlar çoğunlukla "ilk halka arz" (initial public offering – IPO) yöntemi ile gerçekleşirken, Almanya'da çıkış süreci daha çok "ticari satış" (trade sale) veya birleşmeler (merged) ile gerçekleşmektedir. Üstelik ticari satış ile elde edilen getiri "ilk halka arz" yönteminden genellikle daha az olmaktadır. Bunun yanında genç ve dinamik şirketler büyük ve yaşlı şirketler tarafından satın alındığında dinamikliklerini kaybetme riskleri de vardır. Oysa etkin işleyen sermaye piyasasının bulunduğu ülkelere, şirketler başarıya ulaştığında hisse senetlerini daha yüksek fiyattan satarak, hem finansman sağlayabilmekte hem de kendi bağımsız aktivitelerini sürdürebilmektedirler⁽¹³⁾.

Ayrıca sermaye piyasalarının gelişmiş olduğu sistemlerde risk sermayesine ilişkin fonlar daha fazla getiri için yatırım alanlarını sektör içinde sürekli olarak değiştirebilmektedir. Fonların mobilitésinin yüksekliği etkin yatırımların oranını yükseltebilmektedir. Öyle ki, fonların hareketliliği, girişimciler üzerinde önemli bir denetim mekanizması yaratarak daha etkin çalışmalarına yol açabilmektedir. Bu durumda risk sermayesi ile finanse edilen yatırımların başarısı artırılmış olmaktadır⁽¹⁴⁾. Öte yandan, sermaye piyasasının risk sermayesi fonlarına kattığı bu hareketlilik sayesinde, başarısız yatırımlara ait hisse senetlerinin kısa zamanda değer yitirmesi sonucu sektörde daha büyük fonların batması engellenmektedir. Sonuçta sermaye piyasaları risk sermayesi sektöründeki fonların sirkülasyo-

nunu sağlayarak daha etkin çalışmasına imkan vermektedir. Bu nedenle ABD'deki risk sermayesi sektörü Almanya'daki sisteme oranla çok daha dinamik bir yapıya sahiptir. Dolayısı ile de, daha etkin bir biçimde işlemektedir.

Öte yandan, sermaye piyasalarının baskın olduğu finansal sistemlerde, bankacılık sektörünün hakim olduğu durum ile karşılaştırıldığında, emeklilik ve sigorta kuruluşları fonlarını çok daha etkin bir biçimde kullanılabilmektedir. Buna göre, Sermaye piyasasına dayalı sistemlerde kurumsal yatırımcılar risk sermayesi fonlarına önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Böylece sermaye piyasaları sadece yatırımlardan çıkışı kolaylaştırması bağlamında risk sermayesinin gelişmesine katkı sağlamamakta, aynı zamanda risk sermayesi fonlarının büyümesinde önemli katkısı olan kurumsal yatırımcılığın gelişmesine de zemin hazırlamaktadır. Gerçekten de daha çok sermaye piyasalarının gelişmiş olduğu finansal sistemlerde büyüyen emeklilik fonları ve sigorta şirketleri, bireysel yatırımcılar ve bankalar ile karşılaştırıldığında çok daha etkin bir biçimde risk sermayelerine kaynak sağlamaktadır⁽¹⁵⁾. Çünkü kurumsal yatırımcılar sahip oldukları fonları bankalara oranla çok daha uzun vadeli olarak kullanabilmektedirler. Bankalar ise, yatırım kararlarını daha kısa vadeli ve riskten uzak bir biçimde oluşturmaya çalışmaktadırlar.

Sonuç olarak, risk sermayesinin gelişiminde aktif bir sermaye piyasasının varlığı çok önemli rol oynamaktadır. Günümüzde ABD'deki risk sermayesi performansının en büyük itici gücü olarak NASDAQ (National Association of Securities Dealers Automated Quotation) borsasında gerçekleştirilen işlemler gösterilmektedir. Yüksek teknoloji alanında yatırım yapan firmaların hisselerinin işlem gördüğü bu tür ikincil piyasaların oluşturulmasının risk sermayesinin gelişmesine katkısı çok büyüktür. Bunun için NASDAQ'ın fonksiyonlarını görmesi amacı ile Avrupa'da EASDAQ, Japonya'da JASDAQ (Japanese Association of Securities Dealers Automated Quotation), İngiltere'de AIM (Alternative Investment Market) ve Kanada Vencuver Borsasının kurulduğu gözlemlenmektedir.

4- TÜRKİYE'DE RİSK SERMAYESİ

Türkiye'de daha önceki yıllarda risk sermayesi alanında gelişmeler olsa da, asıl olarak 1993 yılında SPK Kanunu'na dayandırılarak çıkarılan seri VII, 21 sayılı "Risk Sermayesi Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliği" ile konu yasal olarak düzenlenmiştir. Buna rağmen risk sermayesi hakkında belirli bir gelişmenin sağlandığını söylemek mümkün değildir.

Ancak, Türkiye dünyada gelişen trend çerçevesinde istikrarlı büyüyen bir ekonomiye sahip olmak istiyor ise, teknolojik yatırımlar ve risk sermayesi arasındaki sıkı nedensellik bağı gereğince finansal sistem ve politikalarını yeniden düzenlemelidir. Bugün her platformda sıkça sözü edilen Bilgi Ekonomisinin varlığı ve bizim buna ulaşma isteğimiz ne kadar somut ise, risk sermaye olgusunun varlığı da finansal sistemimiz içerisinde o derece somutlaşmalıdır. Bunun için ülkemizde risk sermayesi olgusunun geliştirilmesi politikası, finansal sistemin bütün köklü sorunlarına rağmen önemli bir politika aracı olarak belirlenmelidir. Bunun için de öncelikle risk sermayesinin gelişmesini engelleyen faktörlerin belirlenmesi gerekmektedir.

Türkiye'de risk sermayesi olgusunun gelişmesini engelleyen etkenlerin başında makro ekonomik göstergelerdeki istikrarsızlık gelmektedir. Bu alanda en büyük problem ekonomide istikrarlı bir büyümenin sağlanamamasıdır. Büyüme oranlarında istikrarsızlık yaşayan bir ekonomide genelde finansal sistemin özelde de risk sermayesi olgusunun sağlıklı bir şekilde gelişmesine imkan yoktur. Yeterli bir ekonomik büyümenin sağlanamaması sonucu ülkedeki tasarruf miktarı oldukça düşük seviyelerde kalmaktadır. Dolayısı ile de, finansal sistem yeterli derinliğe ulaşamamaktadır. Böylece finansal sistem çok daha genel amaçlı yatırımları dahi finanse edemezken, doğaldır ki, özel niteliklere sahip teknolojik yatırımlar için gerekli fon marjını da yeterince yaratamamaktadır.

Üstelik derin olmayan bir finansal sistem içerisinde kamu açıklarının fon piyasasında oluşturduğu aşırı talep özel sektör girişimini piyasalardan dışlamaktadır. Ülkemizde süre-

gelen yüksek reel faizler bunun en açık göstergesini oluşturmaktadır. Kamu açıkları ile birlikte yüksek reel faizlerin uzun süre devam etmesi sonucu, mevcut kısıtlı fonların da üretime yönelmesi zorlaşmaktadır. Öte yandan, sürekli enflasyon ortamının getirdiği belirsizlikler fon sahiplerinin uzun vadeli yatırımlara yönelmelerini engellemektedir.

ABD örneğinde belirlendiği şekilde Risk sermayesine fon sağlayan kaynaklar arasında en büyük paya kurumsal yatırımcılar sahiptir. Türkiye bu açıdan ele alındığında, sosyal güvenlik kuruluşlarının açıklarının ekonomideki en büyük yapısal sorunlardan biri olduğu görülmektedir. Üstelik bu açıkların bütçeden finanse edilmesi sonucu çeşitli makro ekonomik göstergelerde istikrarsızlık yaratması çok iyi bilinen bir gerçekliktir. Dolayısı ile Türkiye de emeklilik fonları risk sermayesinin önemli bir kaynağı olmak yerine, çeşitli makro iktisadi sorunlara, dolayısı ile istikrarsızlıklara yol açmaktadır. Özel Emeklilik Fonları ise henüz tam olarak işlerlik kazanamamıştır. Öte yandan sigorta şirketlerinin mali sistemden aldıkları pay da oldukça küçüktür. Dolayısı ile ellerindeki sınırlı miktardaki fonları risk sermayesi gibi yöntemlerde kullanma imkanları bulunmamaktadır.

Risk sermayesinin gelişimini sağlayan önemli kurumsal faktörlerden biri de sermaye piyasası odaklı bir finansal sistemin varlığıdır. Oysa ülkemizde bankacılık odaklı bir finansal sistem mevcuttur. Girişimcilerin kolay risk sermayesi temin edebilmesi için likidite sağlayan ikinci el piyasaların bulunması çok önemli bir faktördür. Amerika Birleşik Devletleri bu açıdan en olumlu örnektir. Piyasa yapıcılık mekanizmasına dayalı NASDAQ ile, teknoloji geliştirmeye yönelik işleyen şirketler için büyük miktarlarda fon temini kolaylaşmaktadır. Fon sağlayan böyle bir piyasa aynı zamanda risk sermayedarlarına yatırımlardan bir çıkış kapısı (Initial Public Offering – IPO) da yaratmaktadır. Bu durumda yatırımcıların daha riskli yatırım kararları almalarını kolaylaştırdığı için teknolojik yatırımların finansmanında büyük bir role sahiptir.

Bunun için risk sermayesini geliştirmeye yönelik politikalar çerçevesinde mutlaka ge-

lişmeye açık firmaların hisse senetlerinin işlem görebileceği NASDAQ türü ikincil bir piyasanın Türkiye’de kurulması gerekmektedir. Üstelik bu piyasa diğer ülkelerdeki piyasalarla bağlantılı olarak kurularak entegrasyona gitmelidir. Çünkü yapısı itibarı ile son derece ciddi fon sorunlarıyla karşı karşıya kalacak olan böyle bir piyasanın yurt içindeki mevcut arz kapasitesiyle varlığını uzun sürede sürdürmesi zordur. Bu yüzden piyasa kurulurken uluslararası geçerliliği olan piyasa koşullarından hiçbir biçimde ödün verilmelidir. Böylece yabancı sermaye büyük miktarlarda Türkiye’ye çekilerek, finansal piyasalarının risk sermayelerini fonlama marjları artırılabilir.

SONUÇ

Teknolojik yatırımlar Bilgi Ekonomileri veya Yeni Ekonomilerin gelişim dinamiğinin temelini oluşturmaktadır. Bu tür yatırımların özellikleri incelendiğinde ise, diğer yatırımlardan önemli farklılıklar gösterdiği belirlenmektedir. Dolayısı ile, bu tür yatırımlar özel bir finansman yöntemini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, teknolojik yatırımların söz konusu niteliklerine uygun özel bir finansman tekniği olarak Risk Sermayesi olgusu ortaya çıkmıştır. Böylece Risk Sermayesi Yeni Ekonomilerin motoru olarak değerlendirilebilir. Öyle ki, Yeni Ekonomi paradigması çerçevesinde, inovasyon sürecinin finansmanını sağlamak amacı ile risk sermayesinin geliştirilmesine yönelik uygulamalar önemli bir politika haline gelmiştir.

Risk sermayesinin gelişimine ilişkin çeşitli ülke tecrübeleri analiz edildiğinde, optimum risk sermayesi miktarının sağlanabilmesinde finansal sistem ve politikaların önemli rol oynadıkları görülmektedir. Kıta Avrupa’sının bankacılık sektörüne dayalı finansal yapısına karşılık Amerika’daki gelişmiş sermaye piyasaları risk sermayesinin büyümesinde daha büyük rol oynamaktadır. Burada borsaların atomisite ve yeni yatırımlara açık yapısı risk sermayesi fonlarının gelişmesine daha çok imkan tanımaktadır. Bunun yanında borsaların risk sermayesi yatırımcılarına “çıkış kolaylığı” sağlaması da söz konusu yatırımları daha cazip hale getirmektedir. Sermaye piyasalarına dayalı finansal sistemler, teknolojik ya-

tırımların finansmanında risk sermayesi fonlarının büyük miktarlara ulaşmasına ve etkin bir biçimde kullanılmasına daha çok imkan vermektedir.

Böylece risk sermayesinin gelişim sürecinde "Anglo-Sakson Tecrübesinden" başarılı bir model olarak söz etmek mümkündür. Buna göre, finansal piyasaların gelişimi ve yapısı ile ekonomik büyüme arasında iktisat literatüründe uzunca bir zamandır sürdürülen tartışmalar yeni bir boyut kazanmaktadır. Sermaye piyasalarına dayalı finansal sistemler, bankacılık sektörüne dayalı finansal sistemlere göre, risk sermayesi fonlarının etkin bir biçimde gelişmesine imkan sağlamaları nedeniyle teknolojik yatırım miktarına ve dolayısı ile ekonomik büyümeye daha büyük katkıda bulunmaktadır.

Türkiye açısından da risk sermayesi olgusunun Bilgi Ekonomisine dönüşümü sağlayabilecek bir strateji çerçevesinde ele alınarak önemli bir politika aracı olarak algılanması gerekmektedir. Bu bağlamda makro ekonomik göstergelerde istikrar sağlanması yanında, bir taraftan mevcut kurumsal yatırımcılar sorunlardan arındırılıp güçlendirilirken, diğer taraftan da mutlaka NASDAQ türü ikincil bir piyasanın kurulması gerekmektedir.

Dipnotlar

- 1) Bronwyn H. Hall; The Financing of Research and Development, Oxford Review of Economic Policy, Vol. 18. No.1. 2002. s.38-39, John Callahan ve Steven Muegge; Venture Capital's Role in Innovation: Issues, Research and Stakeholder Interest, Carleton University, November 2002. s. 6-7.
- 2) Leslie A. Jeng ve Philippe C. Wells; The Determinants of Venture Capital Funding: Evidence Across Countries, Journal of Corporate Finance, No.6. 2000. s.243.
- 3) OECD; Venture Capital and Innovation, OECD/ GD (96) 168, Paris, 1996, s.55.
- 4) Paul Gompers ve Josh Lerner; The Venture Capital Revolution, Journal of Economic Perspectives, Vol:15. No.2. 2001. s.145.

5) Bronwyn H. Hall; The Financing of Research and Development, Oxford Review of Economic Policy, Vol. 18. No.1. 2002. s.36.

6) OECD; Venture Capital and Innovation, OECD/GD (96) 168, Paris, 1996, s.20.

7) Pasquale Lucio Scandizzo; Financing Technological Change, Global Forum on Management of Technology : Focus on the Arab Region, Vienna, Austria, 29-30 May 2001. s.28.

8) John Callahan ve Steven Muegge; Venture Capital's Role in Innovation: Issues, Research and Stakeholder Interest, Carleton University, November 2002, s.5.

9) M. Bugamelli, P. Pagano, F. Paterno, A.F. Pozollo, S.Rossi ve F. Schivardi ; Ingredients for the New Economy: How Much Does Finance Matter? International Conference on European Financial Systems and the Corporate System, Maastrich 4 -5 October 2002, s.23, Mitchell Berlin; That Thing Venture Capitalist Do, Business Review, January-February 1998. s.19-20.

10) B. Black ve R. Gilson; Venture Capital and the Structure of Capital Markets: Banks versus Stock Markets, Journal of Financial Economics, No: 47, 1998, s.246

11) Leslie A. Jeng ve Philippe C. Wells; The Determinants of Venture Capital Funding: Evidence Across Countries, Journal of Corporate Finance, No.6. 2000. s.254-258.

12) Bank of England; Financing of Technology Based Small Firms, Bank of England, Domestic Finance Division, February 2001. s.19-20, Leslie A. Jeng ve Philippe C. Wells; The Determinants of Venture Capital Funding: Evidence Across Countries, Journal of Corporate Finance, No.6. 2000. s.254.

13) Colin Mayer; Financing the New Economy: Financial Institutions and Corporate Governance, Information Economics and Policy, No:14, 2002, s.317.

14) B. Black ve R. Gilson; Venture Capital and the Structure of Capital Markets: Banks versus Stock Markets, Journal of Financial Economics, No: 47, 1998, s.257

15) OECD; Venture Capital and Innovation, OECD/GD (96) 168, Paris, 1996, s.10.

İnceleme

DOÇ. DR. A. YILMAZ GÜNDÜZ
İnönü Üniversitesi, İ.İ.B.F., Öğretim Üyesi

Sosyo - Ekonomik Yönleri İle Güneydoğu Anadolu Projesi

1- GİRİŞ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerinin kapsadığı alan "GAP Bölgesi" olarak tanımlanmaktadır. Güneyde Suriye, Güneydoğu'da ise, Irak'la sınırı bulunan bu bölgenin yüzölçümü 75.358 km² olup Türkiye'nin toplam yüzölçümünün % 9.7'sine sahiptir. Ülkemizde sulanabilir 8.5 milyon hektar arazinin % 20'si, Fırat ve Dicle Havzalarında ki geniş ovalardan oluşan GAP Bölgesi'nde yer almaktadır.

GAP, toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesine yönelik 13 adet proje demetinden oluşmaktadır. Bu projelerin 7'si Fırat, 6'sı da Dicle Havzasında yer almaktadır. Bu projelerle Dicle ve Fırat nehirleri ile kolları üzerinde 22 adet baraj ve 19 adet hidroelektrik santralin inşası sürmektedir. Ayrıca 12 adet münferit proje GAP içinde değerlendirilmektedir. Proje tamamlandığında Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde kurulacak olan tesisler ile Türkiye toplam su potansiyelinin % 28'i kontrol altına alınacak, 1.7 milyon hektarın üzerinde arazinin sulanması ve 7500 megawattın üzerinde bir kurulu kapasite ile yılda 27 milyar kilowatt saatlik elektrik enerjisi üretilmesi sağlanacaktır. GAP'ın önemli bir parçası olan Atatürk Barajı, Şanlıurfa Harran ovalarının en önemli su kaynağıdır. Çünkü 7.64 metre çapında 26.4 km uzunluğunda ve 328 m³/sn kapasitesi olan iki sulama tüneline (T1 ve T2) ovaya sulama amaçlı su verilecektir. Nisan 1995'de

T1 sulama tüneline by-pas sistemiyle ovaya su verilmeye başlanmıştır. Tünelardan taşınacak 328 m³/sn'lik suyun 124 m³/sn'lik kısmı ile Harran ovasındaki 142 bin hektarlık arazi sulanacaktır (Tekinel, 1994: 15).

1996 yılı itibarıyla Atatürk Barajı'ndan T1 Sulama tüneli aracılığıyla Şanlıurfa Harran ovalarında merkeze bağlı 24, Akçakale ilçe merkezine bağlı 23 ve Harran ilçe merkezine bağlı 23 köy olmak üzere toplam 70 köy arazisi sulamaya açılmıştır. 1988 yılında ulaşım açılan havaalanından THY yolcu uçaklarıyla İstanbul - Ankara - Şanlıurfa geliş - gidiş seferleri gerçekleştirilmektedir. GAP'ta 1999 yılı sonuna kadar 14 milyar ABD doları eşdeğeri olarak öngörülen, Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamındaki kamu yatırımlarının nakdi gerçekleştirme oranı % 54'e ulaşmıştır (GAP İda. Başk., 2004: 5).

GAP'ın bölgeye yapacağı katkıları, yoğun nüfus ve işgücü hareketleri, üretim artışı vb. gibi gelişmeler dikkate alınarak, Tarsus-Adana-Gaziantep (TAG) oto yolunun bir an önce Şanlıurfa'ya hatta Habur'a kadar uzatılarak yapılması, demir yolunun il merkezine ulaştırılması ve havaalanının gelecekteki yolcu ve yük artışlarını karşılayabilecek uçakların inip-kalkmasına uygun hale getirilmesine çalışılmalıdır.

GAP olarak ifade edilen Güneydoğu Anadolu Projesi çok kapsamlı bölgesel kalkınma projesidir. Bu projenin temel hedefi, GAP hal-

kının gelir düzeyi ve hayat standardını yükseltmek, bölgenin diğer bölgelerle olan gelişme farklılıklarını en aza indirmek ve kırsal alandaki verimliliği ve istihdam imkanlarını arttırmaktır. GAP çok sektörlü ve komple bir projedir. Proje içinde tarım, sanayi, ulaştırma, konut, eğitim, sağlık ve turizm gibi bir çok sektör yer almaktadır. Bu projenin temel stratejisini "İnsani Kalkınma Felsefesi" oluşturmaktır. İnsani Kalkınma Yaklaşımında kalkınmada adalet, katılımcılık ruhu, çevre korumacılığı, istihdam imkanlarının geliştirilmesi, mekansal standartların düzenlenmesi ve tüm altyapının geliştirilmesi GAP Projesi'nin temel amacıdır (GAP İda. Başk., 2000: 9).

2- GAP Bölgesinin Sosyo-Ekonomik Yapısı

2- 1. Nüfus

2000 yılı itibariyle Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerini içine alan Güneydoğu Anadolu bölgesinde ülke nüfusunun % 10'u yaşamaktadır. Bu nüfusun % 64'ü kentlerde, % 36'sı da kırsal alanda hayatlarını sürdürmektedirler. 1990 - 1997 yıllarında bölgede kentsel nüfus artış hızı (% 4.6) Türkiye ortalamasının (% 2.9) üzerindedir. Kırsal bölgedeki nüfus artış hızında ise, hem bölge hem de ülke genelinde azalma söz konusudur. Bu değer bölge için % -0.5, ülke için % -0.7'dir. 1990 yılı itibariyle bölge toplam nüfusu içinde % 56'lık paya sahip olan kent nüfusu 1997 yılında % 64'e yükselirken, kırsal alan nüfusu % 44'ten % 36'ya düşmüştür (DİE, 2000: 5).

GAP Bölgesi'ndeki kentsel nüfustaki bu artış hızı mevcut ve yetersiz olan kentsel altyapı yatırımlarını daha da yetersiz hale getirmiştir. Buna paralel olarak istihdam sorunu da tüm ülkede olduğu gibi giderek artmıştır. Bölgede işsizlik oranı % 10'nun üzerindedir (TOBB, 1997: 13).

2- 2. Eğitim Durumu

1990 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre GAP Bölgesi'nde 6 yaş ve üzeri nüfus içinde okuma-yazma bilenlerin oranı % 60.4 gibi düşük bir seviyede olup, Türkiye ortalamasının (%80.46) altındadır. Bu oran erkek-

lerde % 65, kadınlarda ise, % 35 civarındadır. Bölgede okur-yazarlık oranının en yüksek olduğu İl Gaziantep, en düşük olduğu İl ise Mardin'dir (DİE, 2000: 30).

Bölgede 5075 adet ilköğretim okulu, 36 adet yatılı ilköğretim okulu, 162 adet genel lise, 140 adet mesleki teknik lise, 31 adet imam hatip lisesi, 8 adet özel eğitim kurumu ve 358 adet yaygın eğitim kurumu bulunmaktadır. Şanlıurfa'da kurulan ilk yüksek öğretim birimi "Şanlıurfa Meslek Yüksekokulu'dur" (1976). Sonra Dicle Üniversitesine bağlı Ziraat Fakültesi (1978), Mühendislik Fakültesi İnşaat Bölümü (1984) ve Gaziantep Üniversitesine bağlı İlahiyat Fakültesi (1988) kurulmuştur. Daha sonra 09.07.1992 tarih ve 3837 sayılı kanunla Harran Üniversitesi kurulmuş ve daha önce var olan okullar bu kanuna göre Harran Üniversitesine bağlanmıştır. Ayrıca Fen-Edebiyat, Tıp Fakültesi, Şanlıurfa Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri ve Sağlık Bilimleri Enstitüsü kanunda yer almıştır.

1994 yılında Siverek, Hilvan, Suruç, Birecik, Viranşehir ve Bozova Meslek Yüksekokulları; 1995 yılında ise, Veteriner Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimleri Fakültesi ile Akçakale ve Ceylanpınar Meslek Yüksekokulları; 1997 yılında da Sağlık Yüksekokul ve Kahta Meslek Yüksekokulu kurulmuştur. Üniversitede bugün 7 fakülte, 1 yüksekokul, 11 meslek yüksekokulu, 3 enstitüsü, 9 araştırma ve uygulama merkezi bulunmaktadır. Bölgedeki (Dicle, Gaziantep ve Harran Üniversitesi) toplam üniversite sayısı ise üçtür (www.harran.edu.tr).

Bölgedeki eğitim-öğretim düzeyini belli seviyeye getirmek ve iller arasındaki farkı kapatmak amacıyla üretim faktörleri arasında işgücü ve girişimci olarak yer alan ve kalkınmanın en önemli kaynağı olan insan faktörüne gereken değerin verilmesi ve yöreye daha fazla eğitim yatırımlarının yapılması gerekmektedir.

2- 3. Sağlık

GAP bölgesi eğitimde olduğu gibi sağlık hizmetleri bakımından da ülke ortalamasının altında kalmaktadır. Bölgede kırsal alanlara

Tablo: 1 Şanlıurfa İlinde Tarım Sektörünün 1994 Yılı Cari Fiyatları ile GSYİH İçindeki Yeri

Sektör	Şanlıurfa İli			GAP			Türkiye		
	Değer (Milyon TL)	Sektör Payı %	Gelişme Hızı %	Değer (Milyon TL)	Sektör Payı %	Gelişme Hızı %	Değer (Milyon TL)	Sektör Payı %	Gelişme Hızı %
Tarım	16108478	40.1	164.9	60669540	27.9	129.6	598168762	15.5	95.8
Sanayi	9109560	22.7	213.0	44308682	20.4	122.4	1019767435	26.4	110.0
Hizmet	14945838	37.2	-	-	51.7	-	-	58.1	-
Toplam GSYİH	40163876	100.0	118.9	217702455	100.	103.4	3868429189	100.	95.2

Kaynak: DİE, 1997. İller İtibariyle Gayri Safi Yurt İçi Hasıla 1987-1994 Yayın No:1505, Ankara.

yönelik rakamlar bulunmamakla birlikte 1998 yılı itibariyle GAP'ta 69 adet yataklı tedavi kurumu, 398 adet sağlık ocağı, 703 adet sağlık evi, 23 adet verem savaş dispanseri, 25 adet ana çocuk sağlığı ve aile planlaması merkezi, 5 adet halk sağlığı laboratuvarı, 15 adet sağlık meslek lisesi bulunmaktadır. Bir yatağa düşen hasta sayısı ülke genelinde 433 iken bölgede 760'dır. Bölgede 12 sağlık merkezi faaliyette bulunmaktadır. Yataklı tedavi kurumlarından 55'i kamuya, 6'sı özel sektöre ve 5'i de SSK'ya aittir. Ancak son birkaç yıl içinde özel sağlık kuruluşlarında önemli artışlar olmuştur (www.sağ.ba.gov.tr).

2- 4. Ulaşım ve Haberleşme

Bölge ulaşım ve Haberleşme açısından da gelişmemiştir. Bölgenin toplam karayolu uzunluğu 2000 km'yi aşmaktadır. Mardin ili 650 km uzunluğundaki karayolu ile ilk sırayı, 240 km ile de Adıyaman son sırayı almaktadır. Demiryolları toplamı yaklaşık 830 km'dir. Bölgede en uzun demiryoluna sahip il 251 km ile Gaziantep başta gelmektedir. En az demiryolu ise 44 km ile Adıyaman'a aittir. Gerek karayollarının, gerekse demir yollarında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin payı, kapladığı alan genişliği ve nüfusuna oranla Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bölge, ülke alanının % 8.2'sini kaplamasına karşın, tüm demir yollarımızın % 10.4'ü bölge sınırları içinde bulunmaktadır (Dinler, 2001: 228).

Avrupa üzerinden Orta-Doğu ve Asya ülkelerine olan ulaşım bağlantısı bölge üzerinden kurulmaktadır. Bölgede hava yolu taşımacılığı, Diyarbakır, Gaziantep ve Şanlıurfa hava alanından yapılmaktadır. Ekonomik ve sosyal kalkınmışlığın önemli görünülerinden biri olan haberleşme sistemi tüm Türkiye'de olduğu gibi, bölgede de hızla yaygın-

laştırılmaktadır. 1998 yılı itibariyle köylerin % 100'ünde elektrik vardır. Yine köylerin % 97.6'sı telefon bağlantısına kavuşmuştur. Televizyon ve radyo yayınları kırsal kesimde yaygın bir şekilde izlenilmektedir.

2- 5. Ekonomik Yapısı

GAP bölgesinin ekonomik yapısı genelde tarıma dayalı olmakla birlikte, son yıllarda sanayi sektörü de hızlı bir şekilde gelişme göstermektedir. 1994 yılı cari fiyatları ile Şanlıurfa ilinde GSYİH içinde tarım sektörünün payı % 40.1 ve gelişme hızı % 165 iken sanayi sektörünün payı % 22.7 ve gelişme hızı % 213.0'dır. Diğer sektörlerin toplam GSYİH içindeki payı ise % 37.2 ve gelişme hızı diğer sektörlerle göre düşüktür. Şanlıurfa ilinde tarım sektörünün tamamına yakınına çiftçilik ve hayvancılık faaliyeti oluşturmakta olup, tarım sektörü içinde yer alan ormancılık ve balıkçılık faaliyetleri yok denecek kadar azdır (Paksoy, 2000: 27).

Şanlıurfa ilinin de içinde bulunduğu GAP Bölgesi'nin ise, toplam GSYİH içinde tarım sektörünün payı % 27.9 ve gelişme hızı % 129.6'dır. Türkiye'nin toplam GSYİH'sı içinde tarım sektörünün payı % 15.5 ve gelişme hızı % 95.8'dir. 1985 yılında GSYİH açısından GAP Bölgesi'nin Türkiye içindeki payı % 4 iken, projelerin devreye girmesi ve tarım arazilerinin % 12'sinin sulamaya açılması ile birlikte ekonomide meydana gelen canlanma sonucu 1997 yılında bölgenin payı % 5'e çıkmıştır. GAP Bölgesi'nde uygulanmaya konulan projelerin (özellikle 1.7 milyon hektar sulama alanının) tamamının devreye girmesiyle bölgenin Türkiye içindeki GSYİH'daki payı % 10 civarında olacaktır (GAP İdaresi Başkanlığı, 2000: 12).

Tablo: 2 Türkiye'de Pamuk Ekili Alanı, Üretimi ve Verim Durumu

Yıllar	Ekiliş Alanı (000 ha)	Üretim Miktarı (ton)	Verim (kg/ha)
1991	577	1401	2429
1992	633	1573	2487
1993	568	1561	2749
1994	582	1638	2819
1995	710	2000	2817
1996	720	2030	2819

Kaynak: FAO, Production, Yearbook, Vol, 44-46-49, Rome; Paksoy, 2000: 20.

Tablo 1'de görüldüğü gibi Şanlıurfa ili hem bölgede hem de Türkiye'de tarım sektörümü-zü temsil eden önemli bir ilimizdir. Şanlıurfa'nın bu önemi, GAP'ın tam olarak devreye girmesi ve Şanlıurfa Harran Ovalarının tamamının suya kavuşması ile daha da artacaktır. Yörede sulu tarımla birlikte bazı sanayi bitkilerinin (pamuk, soya, mısır vb. gibi.) üretiminde önemli artışlar olması beklenmektedir.

Tablo1'de de görüldüğü üzere Şanlıurfa'da tarım sektörünün payı, hem GAP Bölgesi'nin hem de Türkiye ortalamasının üzerindedir. GAP Bölgesi'nin merkezi olan Şanlıurfa'nın toprak varlığının önemli bir kısmının tarım arazileri (% 63.3) oluşturmaktadır. Bu oran Türkiye için % 37.8, GAP için % 42'dir (Dinler, 200: 230).

Bu arazilerin GAP ile birlikte suya kavuşması sonucu özellikle pamuk ekim alanları oluşmaya başlamıştır. Türkiye'de Pamuk üretimi ve dış ticaretinde söz sahibi olmuştur. Türkiye'de pamuk üretimi daha çok Çukurova, Ege ve Antalya yöresi ile GAB'nde yetiştirilmektedir. 1995-96 üretim döneminde Türkiye'nin toplam pamuk ekim alanının; % 35.2'sini Ege, % 33.6'sını Çukurova, % 27.3'ünü GAP ve % 3.9'unu Antalya oluşturmuş olup toplam üretimin; % 36.1'ini Ege, % 33.4'ünü Çukurova, % 26.5'ini GAB ve % 4'ü Antalya Bölgesi'nde gerçekleştirmiştir (Paksoy, 2000: 20).

Türkiye'de pamuk ekim alanı son on yılda 550-740 bin hektar arasında değişmekte, üretim miktarı da buna bağlı olarak artmaktadır. Aşağıdaki tablo 2'de görüldüğü gibi.

Türkiye'de pamuk ekiliş alanları, üretim

miktarı ve verim durumları tablo 2'de görüldüğü üzere 1996 yılı itibariyle 720 bin hektar 1996 yılında 2030 tonla ve verimde 2819 kg/ha'dır.

Dış ticaret durumu itibariyle Türkiye'nin saf pamuk ihracatı 1996 yılı itibariyle 50 bin ton ve bu ihracattan elde edilen gelir ise, 57.761 milyar dolardır. Bu değer içerisinde GAB'nin payı ise, 13.250 ton ve 15.286 bin dolardır. Türkiye pamuk ihracatının yanında pamuk ithalatı da yapmaktadır. Bunun nedeni ülkemizdeki bazı pamuğa dayalı sanayi işletmeleri farklı özellikte (lif uzunluğu, lif kalitesi vb.) saf pamuğa gereksinim duydukları için ithalat yapmaktadır. 1996 yılı içinde 198.000 ton ithalat yapılmış, ithalat için ödenen para ise, 322 milyon dolardır (Paksoy, 2000: 20).

Hayvan varlığı bakımından Şanlıurfa'da büyükbaş hayvanlardan en fazla % 64.5 oranla yerli sığır, küçükbaş hayvanlardan en fazla % 86.2 oranla koyun, tek tırnaklı hayvanlardan % 75.8 oranla at ve kanatlılardan en fazla % 78.8 oranla tavuk yetiştirildiği görülmektedir.

Türkiye büyükbaş hayvan varlığının % 21'nin, koyun varlığının % 30'nun, tek tırnaklı hayvan varlığının % 29'unu, tavuk varlığının % 5.61'nin bölge hayvan varlığından oluşmaktadır.

GAP Yatırım Teşvikler, bakımından ülke içindeki % 6.5'lik pay ile 2000 yılı fiyatlarıyla toplam yatırım tutarı 1.407 trilyon TL'lik teşvik belgesi verilmiştir. Bu tutar oransal olarak aynı kalmakla beraber 1997 yılında 940 trilyon TL olmuştur. 1998 yılında GAP'ın ülke içindeki payı % 7.3'e yükselmiştir. Ancak 1999 yılında ekonominin genel gidişi doğrultusunda teşvikli yatırım taleplerinde bir önceki yıla göre yaklaşık % 40 oranında bir azalma göstermiştir. Aynı yıllarda Marmara Bölgesi'nin payı % 39.3, DAP payı % 2.1, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin payı ise, % 6.4'e düşmüştür.

1999 yılında bir önceki yıla göre tarım sektöründe % 44'lük bir artış gerçekleşmiş, buna karşılık madencilik sektöründe % 93, enerji sektöründe % 48, imalat sektöründe % 68 ve hizmetler sektöründe % 55 oranında azalma meydana gelmiştir (Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, 2000: 12).

Bölgede kişi başına gelir 1987 yılında 664 dolar iken on yıl içinde 2.25 kat artarak 1998 yılında 1497 dolara yükselmiştir. Türkiye ortalaması ise 2800 dolardır.

3- GAP'ın Hedefleri

GAP, ülkemizin görece az gelişmiş bölgeleri'nden birisi olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki dokuz il'e uygulanmakta olan entegre bir bölgesel kalkınma projesidir. GAP Projesi'nin temel hedefi aşağıdaki gibi sıralanabilir:

(i) Kırsal alanda yaşayan topraksız insanların topraklandırılmasını sağlamak. (ii) Kırsal alanda yaşayanların kredi ve tarımsal yayım hizmetlerinden faydalanabilmelerini sağlamak. (iii) Kırsal alt yapının iyileştirilmesine çalışmak. (iv) Küçük ve Orta Ölçekli Tarıma Dayalı Sanayi girişimlerinin desteklenmesi. (v) Kırsal alanda sosyo-ekonomik ve kültürel hizmetlerin geliştirilmesine katkıda bulunmak. (vi) Kamu harcamalarının yeniden düzenlenmesi. (vii) Küçük çaplı işletmelerin mevcudiyetinin muhafaza edilmesi, gibi nedenler sayılabilir.

3- 1. GAP Planlama Yaklaşımı

GAP Master Planı'nın ortaya koyduğu hedeflerde de belirtildiği gibi, bölge ekonomisinin kalkındırılması, bölgede yaşayan insanların gelir düzeylerinin yükseltilmesini hedefleyen GAP, ülke ekonomisine de önemli katkılarda bulunacak bir projedir. GAP iki yaklaşıma sahiptir; birincisi, Entegre Planlama Yaklaşımı, ikincisi ise, Sürdürülebilir Kalkınma Felsefesidir. Entegre yaklaşımı farklı kesimlerin (tarım, sanayi, eğitim, sağlık vb. gibi) bir arada ve eşgüdüm içinde ele alınmasını içermektedir. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ise, gelecek nesiller için iyi bir ortamın bırakılmasıdır.

4- Devletin GAP Politikası

GAP Bölgesi'nin kalkınma hedefi mevcut ekonomik yapıyı geliştirerek bölgesel gelir düzeyini yükseltmek ve diğer bölgelerle olan gelir farklılıklarını en aza indirmektir. Bu amaca ulaşmak için bir taraftan kırsal alanda verimliliği ve istihdamı artırırken, öte yandan bölge içindeki büyük kentlerin emme kapasite-

telerinin de artırılması ve uzun vadede kaynakların etkili kullanımı yoluyla kendi kendine büyümenin sağlanmasıdır.

GAP'ın hedefi, bölgedeki toprak ve su kaynaklarının kullanılmasıyla daha kapsamlı bir bölgesel kalkınma sürecinin başlatılmasıdır. Bu nedenle tarım ve tarıma dayalı sanayileşme arasında uyumlu ve dengeli bir birlikliğin sürdürülmesi önem taşımaktadır. Bir taraftan tarımsal verimlilik ve çeşitleme yoluyla istihdam ve gelir artışı, öte yandan tarımsal sanayilere gerekli girdi tedariki suretiyle kalkınmanın itici gücü olan sanayileşme, eğitim-öğretim ve teknolojik gelişme için yeni talep ve imkanlar sağlanacak; toplumsal refah düzeyi ve halkın motivasyonu geliştirilecektir. Böylece bir taraftan istihdam-gelir imkanları artan kırsal kesimden dışa göç eğilimi zayıflayacak öte yandan sanayileşme ve yüksek gelirli istihdam imkanları geliştirilerek hem bölgeler arası gelişmişlik farkının daha da azalmasına hem de ihracatla döviz geliri sağlanması konusunda ulusal hedeflere daha da fazla katkıda bulunabilecektir (GAP, 1989: 10).

Devletin bu politikası doğrultusunda Siirt'te "Toplumsal Kalkınma Projesi" başlatılmıştır. Aşağıda kısaca bu proje ile ilgili bilgi sunulacaktır.

Siirt Toplumsal Kalkınma Projesi: Siirt Toplumsal Kalkınma Projesi'nin (TOKAP) amacı, Siirt ve Kırsal yörelerinin kalkındırılmasını sağlamak. Projenin stratejisi şunlardır:

(i) Yaygın eğitim alanında halk eğitim merkezleri ve çıraklık eğitim merkezleri gibi kurumları geliştirmek ve kurs ve kursiyer sayısını çoğaltmak. (ii) Eğitim, kültür düzeyinin yanında ekonomik durumu yükseltmek. (iii) Atıl işgücünü değerlendirmek ve böylece yeni istihdam alanları oluşturmak. (iv) Aile planlaması, anne ve çocuk sağlığı, çevre temizliği, Türkçe'nin kurallarına uygun kullanımını sağlamak, nüfus ve vatandaşlık ilişkileri gibi konulara öncelik vermek. (v) Devletin desteğinin yanında sivil toplum örgütlerinden, basın kuruluşlarından, resmi, özel ve tüzel kişilerden maddi ve manevi olarak yararlanılması diye sıralanabilir.

Tablo: 3 Siirt Toplumsal Kalkınma Projesi
Siirt İli ve İlçeleri Eğitim-Kültür ve Beceri Kursları Genel Tablosu (07.12.1998)

Kursun Adı	İl Merkezi Öğrenci Sayısı	Aydınlar Öğrenci Sayısı	Baykan Öğrenci Sayısı	Eruh Öğrenci Sayısı	Kurtalan Öğrenci Sayısı	Pervari Öğrenci Sayısı	Şirvan Öğrenci Sayısı	Genel Toplam Öğretici Öğrenci	
Oku-Yaz Hafta Sonu	2840	30	840	684	1063	886	985	432	7328
Oku-Yaz Evler	1299	-	-	-	-	-	-	93	1299
Mahalle	855	-	-	-	-	-	-	60	855
Kilim K.	110	10	80	35	85	38	30	23	388
Giyim	60	20	42	66	25	96	25	19	334
M. Nakış	90	40	105	15	30	127	-	23	407
Trikotaj	-	-	10	20	-	35	15	4	80
El San.	110	75	-	-	116	50	15	19	366
Sosyal K.	30	200	-	140	-	-	-	25	370
Toplam	5681	375	1132	998	1421	1312	1125	750	12044

Kaynak: Siirt İl Yıllığı 1998, s.173.,

Projenin uygulanması üç yıl olarak düşünülmüş ve tablo 3'de görülen sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 3'de de görüldüğü üzere kursa katılan öğrencilerin çoğunluğunu okuma-yazma kursu oluşturmaktadır. Daha sonra diğer mesleki kurslar yöre halkının dikkatini çekmektedir. Bu kursların açılmasındaki temel amaç gençlerin kalifiye birer elaman olarak yetişmelerini sağlamak, bu suretle istihdam edilebilmelerini kolaylaştırmaktır.

5- ÖNERİLER VE SONUÇ

Ülkemizin ilk ve en büyük projelerinden biri olan GAP projesi, hem bölgenin hem de Türkiye'nin bel kemiğini oluşturmaktadır. Bu nedenle bu projenin alt yapı yatırımlarının bir an önce bitirilmesine çalışılmalıdır. Bölgeye yönelik ekonomik, sosyal ve kültürel projeler uygulanmaya konulmalı ve insani gelişme endeksini yükseltecek yatırımlara hız kazandırılmalıdır.

GAP, ilk önceleri DSİ'nin kapsamlı bir sulama ve enerji projesi olarak ele alınırken daha sonraları bu projelere sosyo-ekonomik bir yaklaşımla entegre bir bölgesel kalkınma gözüyle bakılmış ve ilk önce yörenin daha sonra da ülkenin kalkınması hedeflenmiştir.

Türkiye ekonomisinin en temel sorunlarından biri bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları ve bu olgunun yarattığı sosyo-ekonomik problemlerdir. İşte GAP bölgesel kalkınma p-

rojesi, bölgenin ekonomik kaynaklarının daha rasyonel kullanımını sağlayarak gelişme sürecini hızlandırarak iç ve dış talebe hizmet edebilecek bir projedir.

Bu nedenle bu projenin bir an önce bitirilip hayata geçirilmesi hem bölge hem de Türkiye için hayati önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, (2000), Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü; Yatırımlarda Devlet Yardımları, Ankara.
- DİE, (1997), İller İtibariyle Gayri Safi Yurt İçi Hasıla 1987-1994 Yayın No:1505, Ankara.
- DİE, (2000), Türkiye İstatistik Yıllığı; Ankara.
- DİNLER, Zeynel; (2001), Bölgesel İktisat, Altıncı Basım, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- FAO, (2000), Production, Yearbook, Vol, 44-46-49, Rome,
- GAP İdaresi Başkanlığı (1989), GAP Master Planı, Ankara.
- GAP İdaresi Başkanlığı, (2004), EKO-GAP; Yıl: 1, Sayı: 1, Kasım-Ocak, Ankara.
- GAP İktisat İşletme Finans Dergisi; (1999) Yıl: 1, Sayı: 1 Mayıs-Haziran, Ankara.
- PAKSOY, Sadettin; (2000), GAP Kapsamında Sulamaya Açılan Harran Ovasında Pamuk Yetiştiren İşletmelerin Ekonomik Analizi (Arazi ve Gelir Dağılımı), Şanlıurfa.
- Siirt Valiliği, (1998), Siirt İl Yıllığı, Siirt.
- T.C. Başbakanlık, (2000), Güneydoğu Anadolu Projesi, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- TEKİNEL, Osman; (1994), Güneydoğu Anadolu Sulama Projesi Mayıs-İzmir.
- TOBB, (1997), Diyarbakır Ekonomik Yapısı ve Uygun Yatırım Alanları, Ankara.
- www. sağlık bakanlığı.gov.tr
- www.harran.edu.tr.

Rakamların Dili

Finans – Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi

EKONOMİK GÖSTERGELER DIŞ DÜNYA (AĞUSTOS 2005)

Ülkeler	GSYİH*	Tüketici Fiyatları*	Ücretler Kazançlar*	İşsizlik Oranı (%) (En Son)	Dış Ticaret Dengesi** (Milyar \$) (Son 12 Ay)	Cari İşlem Dengesi** (Milyar \$) (Son 3 Ay)
A.B.D.	3.8	2.5	2.7	5.0	- 717.9	- 717.0
Almanya	4.2	1.9	0.6	11.6	198.5	105.7
Avustralya	2.8	2.5	4.5	5.0	- 18.1	- 42.4
Avusturya	0.8	2.3	2.2	4.6	- 1.6	0.5
Belçika	1.2	2.9	2.6	12.2	16.5	12.2
Danimarka	0.6	1.8	3.1	5.8	9.2	11.0
Fransa	1.4	1.7	2.9	10.2	- 26.0	- 24.6
Hollanda	- 3.2	1.6	0.6	6.7	40.7	33.9
İngiltere	1.5	2.0	4.1	4.8	- 111.9	- 44.0
İspanya	3.5	3.3	3.0	9.9	- 88.1	- 69.9
İsveç	1.1	0.6	1.3	5.2	22.5	29.7
İsviçre	0.2	0.7	0.9	3.6	7.3	40.2
İtalya	- 1.8	1.8	3.0	7.8	- 6.8	- 21.5
Japonya	4.9	0.2	- 0.2	4.4	115.9	167.8
Kanada	2.3	1.7	3.1	6.7	47.5	20.2
Euro Bölgesi	1.9	2.1	3.1	8.8	63.5	27.9

Açıklamalar: (b.d.) = Belli Değil Kaynak: The Economist, 30 Temmuz 2005.

(*) Yıllık Yüzde Değişim.

(**) Avustralya, Fransa, İngiltere, Japonya, A.B.D. ve Kanada için ithalat F.O.B., İhracat F.O.B.; Diğerleri için C.I.F./F.O.B.

MERKEZ BANKASI BEKLENTİ ANKETİ

Cari Dönem	Gözlem Sayısı	En Küçük	En Büyük	Standart Sapma	Aritmetik Ortalama	Medyan	Mod	Uygun Ortalama
Tüketici Enflasyonu Beklentisi (%) (Temmuz - 05) (2.Dönem)	72	- 1,40	0,80	0,32	0,11	0,10	0,10	0,13
İki Ay Sonrasının TÜFE Beklentisi (Temmuz - 05) (2.Dönem)	69	- 0,20	1,90	0,34	0,77	0,80	0,50	0,76
Yıl Sonu TÜFE Beklentisi (Temmuz - 05) (2.Dönem)	71	5,50	8,30	0,56	7,36	7,50	8,00	7,39
Gelecek 12 Aylık Dönemin TÜFE Beklentisi (Temmuz - 05) (2.Dönem)	68	5,40	11,00	0,79	6,78	6,80	7,00	6,71
Üç Aylık Hazine İhalesi Yıllık Bileşik Faiz Oranı Beklentisi (%) (Temmuz - 05) (2.Dönem)	70	14,00	17,00	0,54	14,96	15,00	15,00	14,84
Yıl Sonu Bileşik Faiz Oranı Beklentisi (Temmuz - 05) (2.Dönem)	70	1,00	15,20	0,75	13,66	13,78	14,00	13,71
Para Piyasası Gecelik Yıllık Basit Faiz Oranı Beklentisi (%) (Temmuz - 05) (2.Dönem)	68	12,00	15,00	0,37	14,22	14,25	14,25	14,25
Yıl Sonu Basit Faiz Oranı Beklentisi (Temmuz - 05) (2.Dönem)	68	10,00	14,00	0,60	13,05	13,00	13,00	13,13
Bankalararası Döviz Piyasası Dolar Kuru Beklentisi (YTL) (Temmuz - 05) (2.Dönem)	73	1,3000	1,4000	0,0148	1,3420	1,3400	1,3400	1,3400
Yıl Sonu Dolar Kuru Beklentisi (YTL) (Temmuz - 05) (2.Dönem)	72	1,3400	1,7500	0,0546	1,4331	1,4239	1,4500	1,4251
Cari İşlemler Dengesi Beklentisi (Milyon Dolar) (*) (Temmuz - 05) (2.Dönem)	66	-25000,0	-8000,0	2315,7	-17760,2	-18000,0	-18000,0	- 17939,2
GSMH Büyüme Beklentisi (%) (Temmuz - 05) (2.Dönem)	70	4,0	7,0	0,6	5,4	5,4	5,5	5,4

TEMEL GÖSTERGELER

Konsolide Bütçe (Haziran Sonu)		Enflasyon	
GELİRLER	62.283.732 Milyar TL	ÜFE YILLIK TEMMUZ SONU	% 4,26
HARCAMALAR	65.379.200 Milyar TL	TÜFE YILLIK TEMMUZ SONU	% 7,82
BÜTÇE AÇIĞI	- 3.095.468 Milyar TL	ÜFE AYLIK TEMMUZ SONU	% - 0,74
FAİZ DIŞI FAZLA	19.535.453 Milyar TL	TÜFE AYLIK TEMMUZ SONU	% - 0,57
İç Borç Stoku (Toplam)		GSMH Büyüme Hızı %	
HAZİRAN SONU	234,8 Milyar YTL	2005 1. DÖNEM	5,3
Dış Borç Stoku (Toplam)		GSMH	
HAZİRAN SONU	88,7 Milyar YTL	CARI FİYATLARLA 2005 1. DÖNEM	93,079 Trilyon TL
İhracat Gelirleri (Toplam)		Sanayi Üretim İndeksi (Toplam)	
OCAK - TEMMUZ	41.194,502 Milyar Dolar	MAYIS	% 135,4
İthalat Giderleri (Toplam)		Kapasite Kullanım Oranı	
OCAK - MAYIS	44,923 Milyar Dolar	HAZİRAN	% 81,5
Nakit Dengesi		İşsizlik	
HAZİRAN SONU	- 39.670.090 Milyar TL	2005 1.DÖNEM	% 11,7

Garanti'ye dış ticaret finansmanında dünyadan ödül.

Global Finance Dergisi'ne göre 2002 ve 2003'te
Türkiye'nin en iyi dış ticaret finansman bankası:
Garanti.

Dünyada, ihracat alacakları
seküritizasyon işlemi yapan (1999) ilk banka:
Garanti.

1999 yılından bu yana
Çin'de Türkiye'yi temsil eden tek banka:
Garanti.

Dış ticaret mevzuatı hakkında bilmek istediğiniz her şeyi
mevzuat.garanti.com.tr adresinde veren tek banka:
Garanti.

